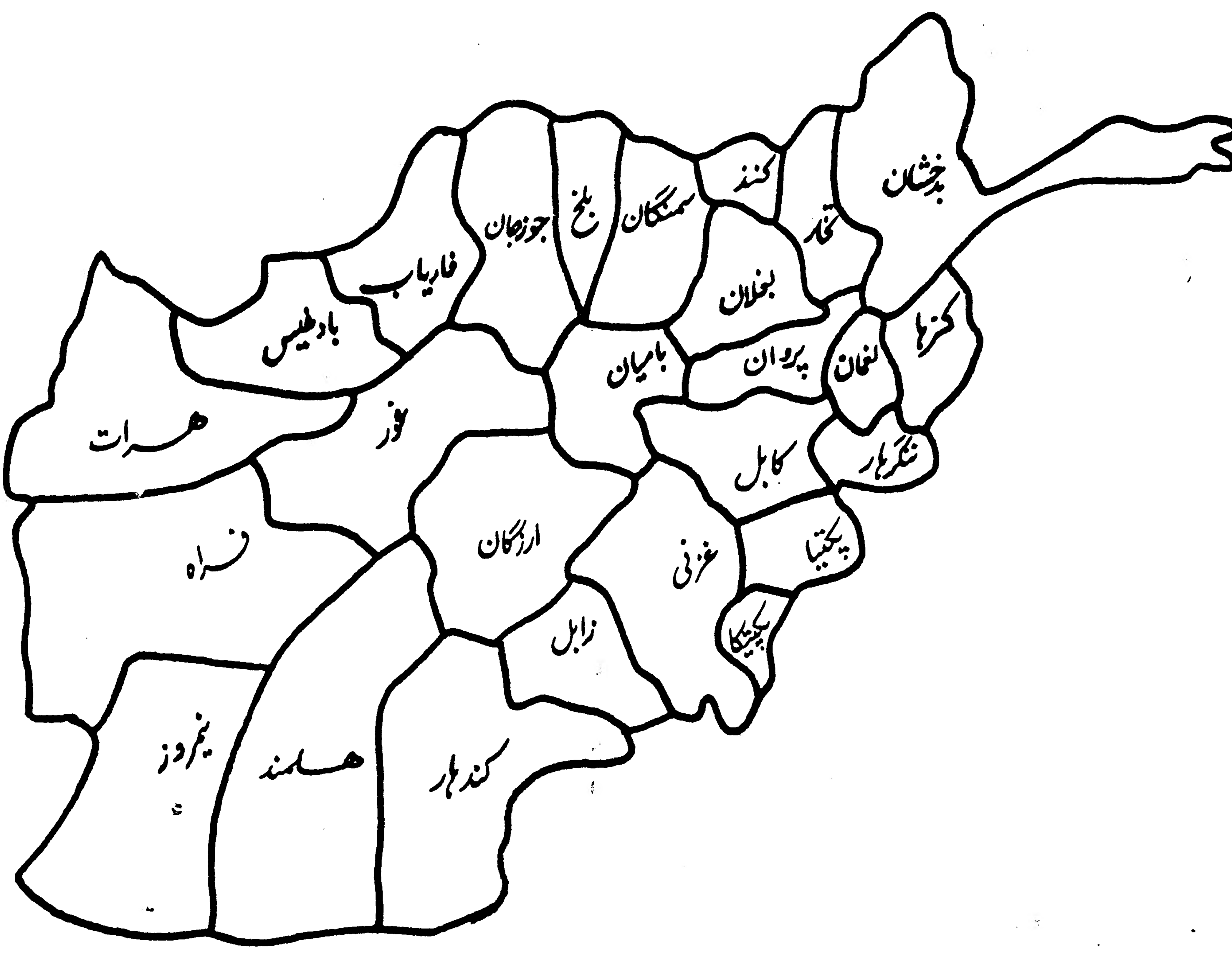
آزاد افغانستان

ارګان نشراتی مرکزمطالعات افغانستان

لومړی کال ، دویمه ګڼه د۱۳۷۷ ش کال لیندۍ

په ازادافغانستان کې دخپرېدونکیومطالبو نظردمطالعاتو مرکز دنظر ښکارندويي نه کوي

فهرست

آزاد افغانستان

میاشتنی سیاسی ، اجتماعی اوفرهنګي مجله

د ۱۹۹۸ م کال ، دسمبر ؛ د ۱۴۱۹ هـ ق کال رمضان المبارک

بسم الله الرحمن الرحیم

جنگها و دشواریهای مردم ما

در ماهیکه گذشت رسانه های گروهی جهان بارها از درگیریها، زد و خوردها ونبرد-های خونین بین گروههای جنگ افروز به ما خبر دادند؛ همچنان هموطنان عزیز ما گواه بمباردمانهای هوایی و موشکپرانیهای بیرحمانهء این گروههای ضد فرهنگ و ضد حقوق بشری مردم در همین ماه بودند.

افغانها میدانند که در ماه قوس در تمام مناطق سرد سیر کشور زمستان آغار شده میباشد و حتی در کوهبند های مرکزی باریدن برف در همین ماه آغاز میشود. افغانها از این واقعیت نیز آگاهی بیشتر و کاملتر دارند که مردم افغانستان در طی بیست سال گذشته با جنگ، سیاه روزی، بی کاری و بیروزگاری دست و پنجه نرم کرده اند. اکنون خانواده های زیادی از مردم کشور ما مانند سالهای پیش از دو دههء پسین توشه-یی برای زمستان ندارند در حالت فقر و بی چیزی در ناگوار ترین شرایط به سر میبر ند. همه ساله در زمستانها در اثر سردی هوا، بیماریهای موسمی، نبود خوراکه،

مواد سوختی، طبیب و دارو در هرگوشه و کنار کشور شماری زیادی از کودکان و سالمندان پیر جان میدهند.

با وصف فزونی دشواریهای زنده گی روزمرهء مردم شهر و ده در افغانستان جنگ فرسایشی کشتارهای بیرحمانه، آدم ربایی، چور و غارت نیروهای تنظیمی، مصیبتهای غمانگیز دگری اند که در شش سال پسین مردم ما با آنها مواجه میباشند. نیروهای جنگ افروز که مایهء مردمی ندارند برای تامین منافع دگران آدم میکشند و میهن را نابود و برباد میسازند، برای اینان نه دشواریهای مردم در زمستانهای سرد مطرح است و نه هم زنده گی انسان نزد آنها به پشیزی ارزش دارد. بنا بر آن هر لحظه و هر آنی که دستور بگیرند به موشك پراگنی و بمبارد های هوایی بر شهر و ده میپردازند.

طی همین ماه، چندین بار مناطق شمال شرق و شمال کشور از سوی بم افگنهای ادارهء حاکم بر کابل بمبارد شدند. نیروهای مخالف این اداره بالمقابل از مناطق شمال کابل و قسمتهای از ولایت پروان بر شهر کابل موشك فیرکردند. موشکهای که در نه ماه سال روان خورشیدی از سوی نیروهای تنظیمی بر نقاط مسکونی و مزدحم شهر کابل اصابت کرده اند ، افزون از ویرانیهای منازل، دکانها و آپارتمانها صدها انسان بیگناه را از زنده گی محروم ساخت. بازپسین موشك بارانی که از سوی نیروهای مخالف بر شهر کابل صورت گرفت دهها کشته و زخمی به جا گذاشت. سخنگوی این نیروی تنظیمی در گفتگو با یکی از خبرنگاران رسانه ها گفت ما به خاطری کابل را مورد حملهء موشکی قرار دادیم که بم افگنهای ادارهء طالبان شهر تالقان را بمبارد مان کرده بود؟

روشن است که گروههای متخاصم یکی برای گسترش و پخش نفوذش بر سراسر کشور و آن دگری برای نگهداشت قدرت گروهی خود به اشارهء بیگانه گان د ر برابر یك دگر شان سنگر گرفته اند و برای به دست آوردن اهداف ویژهء شان از هیچ گونه اعمال ضد انسانی ، ضد افغانی و ضد اسلامی روگردان نیستند. کاش در نبردهای رویاروی، بمباردمانها و موشك پراگنیها تنها، نیروهای نظامی گروههای متخاصم آسیب میدیدند، بل ما دیدیم و شنیدیم که طی شش سال و اندی عذاب، رنج و درد این جنگهای تحمیل شدهء گروهی و خرابیها ناشی از آن را تنها و تنها مردم بیگناه و بی دفاع شهری و روستایی افغان به دوش میشکند به نیروهای جنگ افروز صدمه یی نمیرسد.

به گونهء مثال اگرما از ماه حمل امسال تا اخیر ماه قوس تلفات انسانی موشکهای آتش شده بر شهر کابل را بشماریم، در میابیم که بالاثر موشك پراگنی نیروهای مخالف طالبان صدها انسان زنده گی اش را از دست داده، به همین عدد و شمار جراحت برداشته اند. ولی اگر ما بخواهیم بدانیم که در این کشته شده گان چند تای آن به نیروهای طالبان مربوط میشدند، در میابیم که در این صدها کشته اصلاً فردی از نیروهای طالب شامل نبود و اگر بوده باشد شمار آن تا ده نفر نمیرسد و باقی تمام کشته شده گان شهریان کابل استند که فدای هوسهای اهریمنی گروههای جنگ افروزشده اند. همینسان اگر ما شمار آنانی را بدست آریم که در بمباردمانهای نیروهای هوایی گروه طالبان زنده گی شان را از دست داده اند باز هم در خواهیم یافت که اکثریت قاطع کشته شده گان مردمان فقیر و بی‌دفاع شهری و روستایی مناطق شمال و شمال

شرق کشور استند و از نیروهای جنگی گروه مخالف طالبان نیز به کسی آسیبی نرسیده و اگر رسیده تعداد شان نهایت اندك است.

در این جاست که مردم از طالبان و گروههای مخالف شان میپرسند، شماها به کدام حق شهرها و روستاهای مارا به بمب، توپ و موشك میبندید و خانه های مارا ویران میسازید و اعضای خانواده های مارا میکشید ؟ در واقعیت هیچ یکی از گروههای تنظیمی و جنگ افروزان داخل معرکه نه از طرف افغانها گزیده شده اند نه مشروعیت دارند و نه هم مردم مان از اینان دل خوشی دارند. همهء ما میدانیم که نیروهای تنظیمی و جنگ افروز داخل جنگ از سوی بیگانه بر ملت ما تحمیل شده اند. ملت از اینها بیزار است و تنها به زور توپ و تانك، شلاق وکیبل بر مردم ما مسلط استند. جای شگفتی است که سخنگویان هر یکی از نیروهای جنگ افروز و همینسان تنظیمهای رانده شده از کشور خود شان را و گروهٔ شان را به حیث نمایندهء مردم جا میزنند و استدلال میکنند که مردم از آنان پشتیبانی میکنند. اگر این گروهها در ادعای شان صادق استند و باور دارند که مردم اینان را میپذیرند پس چرا لحظه یی از تانك و توپ و طیاره شان عقب نمیروند و نمیگذارند با تامین شرایط صلح سراسری در کشور از مردم رای بگیرند و به گزینش مردم به قدرت برسند. چنان که همهء افغانها و نیروهای جنگ افروز میدانند که تنظیمها و نیروهای جنگی در گیر جای پای در بین ملت ندارند، اگر اینها تفنگ در دست نداشته باشند مردم به جای رای ایشان را به محاکمه خواهند کشاند و به حیث قاتلان هزاران هزار انسان مظلوم، خرابیهای شهر ها روستاها، چور و غارت داراییهای عامه و شخصی د ربرابر ملت جوایده خواهند بود.

افغانها که در سراسر جهان پراگنده اند بنا بر گرایشهای منفی شان و یا هم بالاثر بیماریهای روانی، نادیده از این گروهها پشتیبانی میکنند. اگر طرفداران طالبان بیایند و در مناطق زیر سیطرهء آنان با زنده گی رقت بارمردم آشنا شوند در خواهند یافت که زنده گی در زیر شلاقها و کیبلهای این گروه تا چه حد آزار دهنده و جانکاهست. همینسان آنانی که گروه مخالف طالبان را به حیث نیروی ملی(!) به پیش میکشند و از آنان به دفاع بر خاسته اند بفرمایند از نزدیك تماشا کنند که این نیروی به اصطلاح ملی در مناطق زیر تسلط شان به چه جنایائی دست نمیزنند. فرماندهان، سر گروهها و افراد نظامی شان چگونه خون ملت را میمکندو از خون آنان به خود و خانوادهء خود نان آماده میسازند. تشریف بیاورند و ببینند که این نیروی ملی با چند کشور جهان و شبکه های شان بسته گی دارد. این همه ساز و برگ جنگی را همره با مواد سوخت و هزینه های جنگ از کجا و کیها به دست میآورند؟

به صراحت بایستی گفته شود که نیروهای داخل جنگ و تنظیمهای رانده شده نه نماینده گی از ملت و نه هم از قوم و نژاد و منطقه کرده میتوانند. افغانها بایستی هوشیار باشند و با نگهداشت وحدت ملی شان، راههایی را جستجو کنند که ملت ما را و کشور ما را از بحران استخوان سوز نجات داده بتوانند. اگر افغانهای ما از این پشتیبانیهای گونه گون و احساساتی دست بردار نشوند، راه و چاره یی برای نجات کشور نسنجند، این بحران سالها ادامه خواهد داشت و بالاخره روزی خواهد رسید که کشور مان را خدای ناخواسته از دست خواهیم داد.

اروانښاد پوهاند رښتین

پروفیسورعبدالرسول امـــین

د پوهاند رښتين مړينه

په تیرو شلو کلونو کې د افغانانو ربړول، ځورول، سپکول، نشړل، وهل او پخپل هیواد او ګاونډیو هیوادونو کې سوال ته مجبورول او وژل ورځنۍ پیښې دي او بدمرغه افغانان د خپلو او پردو له لاسه د ژوند ټولې ناکړدې په پټه خوله زغمي، اما د خپلو او پردو له لاسه دغه ټولې ناکړدې په ډیر دقت څاري.

په تیرو شلو کلونو کې افغانانو د خپلو او پردو له لاسه دومره مرګ ژوبله ولیدله چې اوس ورته مرګ ژوبله بیخي عادي شوې ده، دوی د خپلو او پردو له لاسه د ژوند د ټولو کړاوونو سره عادت پیدا کړی دی او ډیر لږ افغانان د خپل افغان په مړینه اوښکې تویوي، شاید چې اوس افغانانوته په سترګو کې اوښکې نه وي ورپاتې.

برعکس د پیښور په حیات آباد او په سپین جومات کې د پوهاند رښتین جنازې او فاتحې ته هغه افغانان چې یا یې پوهاند رښتین له نږدې ځخه پیژانده او یا د هغه له لیکونو سره آشنا وو په ډیر شمیر کې راغلي وو او د ټولو افغانانو په سترګو کې د پوهاند رښتین په مړینه ژور تاثیر ښکاره کیده او د ډیرو افغانانو له خولو ځخه مو چې " پوهاند رښتین هم ولاړ " له خپګانه ډک تاثر اوریده. د فاتحې په پای کې د پوهاند رښتین د کورنۍ غړو ماته- د هغه خدای بخښلي په باره کې - چې ما هم له نږدې ځخه پیژنده - د لنډې وینا ویاړ را وبخښه او ما پخپله وینا کې یوازې د پوهاند رښتین په شخصیت لنډه رڼا واچوله.

زه د پوهانه رښتین کورنی ژوند د هغه د کورنۍ غړو ته، د هغه اداري استعداد د هغه د لاس لاندې اداره چیانو ته او د هغه ټولې علمي لیکنې د مختلفو علمي ځانګو پوهانو ته پریږدم او دلته یوازې د پوهاند رښتین په شخصیت او د هدف په لار کې په مقاومت رڼا اچول غواړم.

لوی خدای انسان ته د اشرف المخلوقات لوی مقام ورکړی دی او د دغه لوړ مقام په برکت یې ټولو انسانانو ته - که تور دي او که سپین، ژیړ دي او که غنم رنګي، که موړ وي او که وږی، ښځه وي او که نر - یوشان حیثیت ور بخښلی دی. لوی خدای ته د قام، نژاد، دولت، قدرت، حیثیت، بلکه د برتری د ټولو امتیازاتو د ړلودلو پر ځای هغه مسلمانان نږدې دي، چې د تقوی خاوندان وي او دغه متقیان خپله تقوی یوازې د خدای او د هغه د مخلوق په خدمت کې استخداموي. دا چې څوک د تقوی څښتن دی او لوی خدای د کوم مومن تقوی په خپل دبار کې منلې ده؟ یوازی لوی خدای ورباندې پوهیږي او په دې دنیا هیڅوک د خپلې تقوی او بل ته د متقي د ویلو دعوه نشي کولای. همداشان زموږ په خاورینه زمکه کې هر انسان ته شخص ویل کیږي او هر شخص، که ښځه ده یا نر، له یو مشخص استعداد سره پیدا کیږي او د دغه شخص مشخص استعداد ته یا د ده اجتماعي، فرهنګي، سیاسي او اقتصادي ماحول وده ورکوي او یا دغه مشخص استعداد د ځینو عواملو له امله پخپل چاپیریال کې بې ودې پاتې کیږي. د اجتماعي روحیاتو او ساینسي علومو پوهان د هر شخص د استعداد، شخصیت او مقاومت د ټولنې د مختلفو واحدونو د ننه د فعالیتونو پر معیار پرتله کوي او د هر شخص چال چلند د هغه یا هغې ټولنې د واحدونو د چوکاټ د ننه د هغه د مثبتو یا منفي فعالیتونو په اساس مقایسه کوي او د دې اندازه لګوي چې دغه شخص څومره استعداد لري، په ټولنه کې د ده فعالیتونه مثبت دي او که منفي، د ده د فعالیتونو ساحه د ټولنې په کومو واحدونو پورې رسیدلې ده او د ده فعالیتونو د ټولنې په واحدونو کې څومره تغیر راوستلی دی او یا یې راتلونکو بدلونونو ته څومره لار اواره کړې ده.

دلته موږ د نړیوالو معیارونو په ځای د خپلې افغاني ټولنې منل شوي معیارونه اخلو. د خپلې ټولنې د معیارونو په اساس د یو شخص د شخصیت اندازه لګوو. دا هر افغان ته معلومه ده چې زموږ په ټولنه کې د هر شخص د شخصیت پرتله د هغه د کورنی، خیل، کهول، پښې، قبیلې، قام، سیمې او یا د ټول هیواد د واحدونو په اساس کیږي. افغانان وایي: دغه شخص یوازې خپله کورنی پیژني او بس. د دغه شخص فعالیتونه د خپل خیل تر حده دي. د دغه شخص فعالیتونه د خپل کهول لپاره دي. د دغه شخص فعالیتونه د خپلې پښې تر حده دي. ددغه شخص فعالیتونه د ټولې قبیلې تر حده دي. د دغه شخص فعالیتونه قامي دي. د دغه شخص فعالیتونه د ټولې سیمې لپاره دي او د دغه شخص فعالیتونه د ټول هیواد لپاره دي. زموږ په ټولنه کې د هر شخص د شخصیت اندازه زموږ د ټولنې د واحدونو له مخې کیږي. زموږ په ټولنه کې چې د یو شخص د فعالیتونو ساحه د کورنی له واحده څخه پورته ځي هم په هغه اندازه د دغه شخص شخصیت هم ورسره پورته ځي. څوک چې د هیواد په سطحه مثبت فعالیت کوي موږ او تاسو دغه شخص ته ملي شخصیت وایو او څوک چې د نړۍ په سطحه فعالیت کوي هغه ته نړیوال شخصیت ویل کیږي.

د ځینو پوهانو په نظر د یو شخص واقعي شخصیت دهغه د ټولنې په بحراني او سختو شرایطو کې ښه پیژندل کیږي. د ټولنې په سختو شرایطو کې دغه مشخص شخص څومره مثبت فکر کوي، هغه د خپلو مشخصو اهدافو په لارکې ثابت قدمه دی او که نه؟ آیا دغه شرایط د دغه شخص د اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره د ده په پخې ارادې کې تزلزل را پیدا کولای شي او که نه؟

موږ د همدې پوهانو د نظر په اساس د مرحوم پوهاند رښتين شخصيت زموږ د ټولنې د چاپېريال د ننه د دې پوښتنو په رڼا کې ـ چې د مرحوم پوهاند رښتين چاپېريال سخت و او که نه، هغه د خپلې ټولنې لپاره ځومره مثبت فکر کړی دی، آيا هغه د خپل هدف په لار کې ثابت قدمه و او که نه ؟ او آيا هغه د خپلو اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره پخپله پخه اراده کې ځه تزلزل کړی دی او که نه؟ ـ په لنډ ډول ځېړو.

چاپېريال: ځه وخت چې پوهاند رښتين د پښتو ژبې د ودې او پرمختګ لپاره علمي فعاليتونو ته ملا وتړله په دغه وخت کې د هغه چاپېريال په تاريخي او فرهنګي لحاظ ډېر سخت و. د تاريخي شواهدو له مخې د پښتون قام پر ضد يو اوږد سياسي نفرت او تبعيض وجود درلود چې د دغه سياسي نفرت په وجه د پښتون قام او پښتو ژبې په ضد بې باکه ملنډې وهل کېدلې. ځينو به پښتو ژبې ته د دوزخ ژبه ويله، چا به پښتو ته " دغه دغه " ژبه ويله، چا به ويل چې " پښتو داسې يوه ژبه ده، لکه په کدو کې چې کاڼي واچوې "، چا به ورته " کوچياني بې فرهنګه" ژبه ويله او د دې ژبې ويونکي به د " افغان غول " او " تا پوه " په نومونو توهينول. له بلې خوا پوهاند رښتين او د دغه وخت نورو پښتنو پوهانو په داسې سختو شرايطو کې چې – په پښتو کې ليک لوست د نشت برابر و، دربار خپله موروني ژبه پښتو بېخي د لاسه ورکړې وه او په ښارونو کې او سېدونکي پښتنې کورنۍ او د ښارونو په خوا و شا کې اوسېدونکې پښتنې قبيلې د نورو د ژبې تر اغيزې لاندې راغلې وې – د پښتو ژبې د ودې او پرمختګ لپاره ملاوې وتړلې او د غرونو غونډې کلک ودرېدل. دوی د خپلې موروني ژبې د علمي پرمختګ لپاره په دغو سختو شرايطو کې پخپلو ځانونو هر راز ملنډې، توهين، فشار او ناخوالې ومنلې اما دوی د دغه لوی هدف د لاس ته راوړلو په خاطر خپلې حوصلې له لاسه ور نه کړې او تر پايه يې د خپلو فعاليتونو د خنډونو پر ضد مقاومت ته دوام ورکړ.

مثبت فکر: مرحوم پوهاند رښتين د کابل د عربي دارالعلوم فارغ التحصيل و او له دغې مدرسې فارغ التحصيل خوانان د افغانستان په مختلفو شرعي محاکمو کې د قاضيانو او مفتيانو په حيث ټاکل کېدل.

موږ ټول افغانان له دې تريخ واقعيت ځخه ډېرې ترخې تجربې لرو چې زموږ د هېواد د قاضيانو او مفتيانو لوی اکثريت له شرعي محکمو ځخه د رشوت او پيسو د ګټلو لنګه غوا جوړه کړې وه. په دې شرعي محکمو کې عدالت او انصاف د پيسو په تله خرځېده. چا چې به د قاضيانو او مفتيانو د عدالت او انصاف د تلې په پله کې ډېرې پيسې واچولې او مفتيانو به د دغه شخص په حق کې د تلې ډنډۍ وهله او د حقدار په ځای به يې بې حقه د عدالت او انصاف ښتن کړ. ډېرو رشوت خورو قاضيانو او مفتيانو به صلاحيت لرونکو مقاماتو ته يا رشوت وکاوه او يا به يې له پوخ سفارش ځخه کار اخيست چې هغوی د افغانستان د يو ولايت په داسې شرعي محکمو کې مقرر کړي په کومو شرعي محکمو کې چې د لنګې غوا په ځای د پيسو ژرنډې ګرځېدلې.

مرحوم پوهاند رښتين د دغې لنګې غوا او د پيسو د ژرندو په اړوند پوره معلومات درلودل او د عربي دارالعلوم د فارغ التحصيل په حيث يې د قاضي او مفتي کېدو لپاره تعليمي اسناد هم درلودل نو بيا ولې هغه دغې لنګې غوا او د پيسو ژرنډې ته لته ورکړه او پر ځای يې دخپل وخت په سختو

شرایطو کې د پښتو ژبې خدمت ته ملا وتړله؟ د دې پوښتنې ځواب د پوهاند رښتین د کورنۍ په ماحول او د هغه په طبیعي استعداد کې پروت دی.

له مودې را هیسې د پوهاند رښتین نیکه او پلار د پښتنو په کلتوري، مذهبي او سیاسي ژوند کې فعاله برخه درلوده او دوی د خپل قام د خدمت روحیه پوهاند رښتین ته د وراثت کې پریښودې وه. هغه هم د خپل طبیعي استعداد له مخې د کورنۍ دغه وراثت ته د یوې علمي مجرا په لټه کې و، د قاضي او مفتي چوکۍ یې و نه منله او دغې مجرا ته یې پښتو ژبې ته د علمي خدمت لار غوره کړه.

خپلې مورنۍ ژبې ته هر ډول علمي خدمت او انکشاف ورکول د هرې ټولنې د باشعوره قشر او افرادو مسلم حق دی. هیڅوک دا حق نه لري چې د یو قام افراد په مستقیمه یا غیر مستقیمه دې ته وهڅوي او یا دې تهدید کړي چې تاسو د زرګونو کلونو مورنۍ ژبه پریږدئ او زموږ ژبه، عنعنې او دودونه خپل کړئ. د اجتماعي علومو د نامتو پوهانو په نظر هغه خلک چې نورو ولسونو او د هغوی ژبو او کلتور ته په سپک نظر ګوري او د نورو ولسونو د ژبو او کلتورونو د انکشاف په لار کې سیاسي، اقتصادي او کلتوري خنډونه اچوي، دغه ډول خلک تنګ نظره وي، متعصبین وي، د برترۍ په عقدو اخته وي او یو نوع ناروغه کلتوري دکتاتوران وي.

د پوهاند رښتین له آثارو څخه څرګندیږي چې هغه د پښتون قام د مورنۍ ژبې پښتو ته علمي خدمت او انکشاف ورکول د دې لوی شمیره قام مسلم حق ګاڼه. د دې سیمې او سیدونکو د پښتون، افغان او پټان په نومونو د مرکزي او جنوبي آسیا په سیاسي ژوند کې لوی رول لوبولی دی او د فزیکي یا د متو د قوت په دوره کې یې لویو امپراتوریو ته ماتې ورکړې او خپلې پراخې امپراتورۍ یې هم جوړې کړې دي.

مرحوم پوهاند رښتین د شلمې پیړۍ په علمي دوره کې ژوند کاوه او هغه ته څرګنده وه چې په راتلونکو پیړیو کې د فزیکي یا د متو د قوت دوره له منځه ځي او د انسانانو د متو قوت د هغوی ذهني قوت ته ځای پریږدي او د ذهني قوت په پیاوړتیا کې علمي زده کړې اساسي بنسټونه دي. هغه پوهیده چې تر څو پښتون قام علمي زده کړو ته مخه کړې نه وي، د خپلو متو انرژي یې په ذهني انرژي بدله کړې نه وي تر هغې به دا لوی شمیر قام د خپلو او پردو په لاس کې لوبیږي او د دوی د متو له قوت څخه به تل خپل او پردي یو شان یوازې دخپلو شخصي ګټو لپاره ناوړه استفاده کوي. د ده په نظر په پښتون قام کې د متو انرژي هله د ذهني انرژي په قوت بدلیدلای شي کله چې د دې قام مورنۍ ژبه علمي بڼه غوره کړي او دوی پخپله مورنۍ ژبه زده کړې وي. د پوهاند رښتین هدف د کور، کهول، خیل، پښې، قبیلې او یوې سیمې پورې محدود نه و، بلکه د هغه په نظرکې د پښتون قام ټولې پرګنۍ وې او د دغه پراخه نظر په وجه هغه خپل شخصیت د قام تر واحده جګ ونیو او د قامي شخصیتونو په قطار کې یې ځای ونیو.

په کال ۱۹۷۳ کې د سردار محمد له راتګ سره پوهاند رښتین د پښتو ټولنې له ریاست څخه لرې او په کور کښېنول شو. له کال ۱۹۷۸ نه تر کال ۱۹۹۶ پورې د خلقیانو، پرچمیانو او مجاهدینو رژیمونه راغلل او لاړل په دې اوږده موده کې ډېر لیک لوستي افغانان یا له ډاره، یا د چوکۍ په هیله، یا د امتیاز په تمه، یا د ابن الوقتۍ له مخې، یا د شهرت له امله، یا د پټو او ښکاره ملګرتیاوو په

وجه او یا د ژبني، نژادي او کلتوري اړیکو په اساس د مختلفو رژیمونو د مشرتابه په دروازو کې سر ټیټي ودریدل، د دوی دروازې یې ور وټکولې، د خیرات کچکولونه یې ورته ونیول اما برعکس پوهاند رښتین د هغو رښتینو افغانانو په ډله کې ودرید چې نه د دغو رژیمو د غړو دروازو ته ولاړل، نه یې دروازې ور وټکولې، نه یې ورته د خیرات کچکول ونیو او نه یې د ژوند له ناخوالو شکایتونه کول. پوهاند رښتین په چوپه د خپلې مورنۍ ژبې د خدمت دنده تر سره کوله، د خپل ټاکلي هدف په لور ثابت قدمه روان و او د یو رښتین افغان په حیث په خپل هوډ ولاړ له دې فاني دنیا څخه ابدي دنیا ته ولاړ – او د افغانستان په تاریخ کې یې خپل ځان د یو علمي شخصیت په حیث ثبت کړ.

اناالله و انا الیه راجعون.

سمون

د آزاد افغانستان دمجلې د لومړۍ ګڼې ۱۰۲ مخ د ۱۰٦ مخ پر ځای او ۱۰٦ مخ د ۱۰۲ مخ پر ځای صفحه بست شوي دي. ګران لوستونکی دې لطفاً سم کړي.

عبدالحق واله

افغانستان

یا

معادلهء چندین مجهوله

میگویند الجبر را مسلمانان اختراع کرده اند که امروز کمـــابعین آنــرا بــه ذروهء کمـــال رسانیده اند. اکنون ریاضیات اساس علوم مثبت را تشکیل میدهـــد کـــه بـــه کمـــك آن بـــه کرهُ ماه میروند و سفینه های اکتشافی را مجـــهز بـــا تلســـکوبها و کمـــره هـــای حســـاس بـــه دورادور سیارات دگر میفرســـتند.

یك روز که در پای صحبت میرسید قاسم خـــان مشـــرو طـــه خـــواه معـــروف نشســـته بودم، وی گفت میتواند معادلهء چارمجهوله را به سهولت حل کنـــد . مـــن در آنوقـــت تـــازه در مکتب این معادله را شروع کرده بودم و تعجب نمودم که بعداز مـــرور تقریبـــاً نیـــم قـــرن و مرارت زندانها چگونه الجبر به یاد آن جناب مـــانده اســـت . چـــون خـــودم در ریاضیـــات بعد ازصنف نهم شاگرد لایقی نبودم و میر صاحب از نوابغ عصـــر خـــود بـــه شمـــار مـــیرفت، تعجبم به احترام بی پایان مبدل گردیـــد.

اگر قدری عمیق شویم حل بحران افغانستان امروز شکل معادلـــهء چندیـن مجهولـه را بـه خود اختیار نموده ، یك مجهول آنرا طالبان تشـــکیل میدهنـــد کـــه بـــا ســـختگیریهای بی جـا مخصوصاً در قسمت ریش و رنجانیدن مردم، امنیتی‌را که آورده اند، بی مـــزه ســاخته انـــد.

مجهول دگر شیر پنجشیر است. در حالی که دوستم، ملك، خلیلـــي، محقـــق وغـــیره فـــرار را به قرار ترجیع داده اند، احمد شاه مسعود با در دست داشتن پـــروان و کـــاپیســـا در حـــال پیشرفت دیده میشود چنانچه اخیرا نمرین، اشـــکمش، دشـــت ارچـــی و شـــغنان را از دســـت طالبان بیرون کرده است . همچنان لشکر طالبان را از تالقـــان و مصافـــات تخـــار بـــه ســـوی قندز دوانیده، و لو که طالبان بعضی فتوحات او را تردیـــد میکننـــد.

مجهول دگر نقاضت تازه بین پشتونها و غیرپشتونهاســـت تـــا اخـــیر دوران کمونســـت هـــا چنین نقاضتی به این شکل حاد وجود نداشـــت. ســـلطانعلی کشـــتمند، مقتـــدر تریـــن و بـــا جرآت ترین صدر اعظم افغانستان در این دوره شورای ملیـــت زحمـــت کـــش هـــزاره را بـــه میان آورده به هزاره های خود چندین امتیـــاز داد. مثـــلاً بـــرای تمـــام اقـــوام نزدیکـــش در میکروریون اپارتمان به قسط اعطا کرده در پـــای هـــر عریضـــه می‌نوشـــت " بـــدون مشـــکل تراشی و چون و چرا بـــه مســـوولیت مـــن اجراشـــود." هیچیـــك از صدراعظمـــان دورهء دموکراسی چنین حکم مطلقی را در پـــای عرایـــض نمی‌نوشـــتند. و فورمـــول معمـــول آنهـــا "اصولا اجرا شود" بـــود.

امتیاز دگر این شوری خروار های بوره، آرد و روغـــن بـــود کـــه از اســـتحقاق عمومـــی کو پونداران اجرا میگردید. باآنهم چـــه در قـــوای مســـلح و چـــه در ادارات دگر حـــرفی از پشتون و غیر پشتون در میان نبود و نفاق بین خلقی و پرچمی هر چه را زیـــر گرفتـــه بـــود.

مجهول چارم لویه جرگه است که هم سران مجاهدین از قبیـــل حکمتیـــار، ربـــانی و ســـیاف آنرا قبلاً رد کرده اند و هم طالبان طرفدار آن نیستند زیرا اگر احیانـــاً کـــدام لویـــه جـــرگهء واقعی منعقد گردد، غالبا نماینده گان حقیقی مردم ظاهرشاه را میخواهنـــد و لـــو کـــه پـــیر و زهیر شده باشـــد.

مجهول پنجم شیعه ها است. به قرار احصائیهء تخمینی ملـــل متحـــد پشـــتونها از جملـــهء ۲۵ ملیون نفوس کنونی افغانستان ٦٢ فیصد و شعیه ها بـــه شمـــول هـــزاره هـــا ۸ فیصـــد اهـــالی

کشور ما را تشکیل میدهند. اگر چه در تمام شهر های‌افغانستان یکعده شیعه وجود دارد ولی تقریبا تمام مردم هزاره جات به شمول بامیان و قسمت هایی از اوروزگان، غزنی ومیدان شیعه نشین اند. اسما عیلیه که خود را شیعه میدانند در دره‌ء کیان و دوشی متمرکز اند. ایشان در کابل و سایر شهرها معابد مجللی دارند و آغا خان ثالث را پیشوای مذهبی خود میدانند.

اخیراً یکی از رهبران طالبان گفته است که یا شیعه ها به ایران مهاجرت کنند یا سنی شوند یا خراج بپردازند و اظهارات او که از کندهار منشاء میگیرد، تعجب انگیز است زیرا در خود پایتخت احمد شاه کبیر از قرنها به این طرف کوچه یی بنام توپخانه وجود دارد که محل زیست شیعه ها بوده است.

اگر چه در اکثریت مطلق پشتونها شك و شبه یی موجود نیست، تعداد نفوس شیعه ها به نظر این جانب کمتروانمود گردیده، زیرا هزاره جات در دوره‌ء کمونست ها (از اشغال شوروی تا آخرین روز های دوکتور نجیب) بنا بر تشکیل غندهای دفاع خودی و کوهستانی بودن اراضی دست نا خورده باقیماند و در این مدت مردم آن از تفریحات سالم محروم بوده، یگانه مصروفیت آنها را مخصوصاً در زمستانهای شدید آنجا خانه داری تشکیل میداد که طبعاًهر خانواده دارای چندین طفل گردیده به نفوس هزاره افزایش قابل ملاحظه یی به عمل آمده است.

هزاره جات به همت کشتمند نه به حکومت عسکرداد و نه بمباری، شد و از شیخ علی در ولایت پروان تا سرحدات غور و ولایت بلخ دست ناخورده باقیماند. هزاره های فراوانی در دوران جهاد به ایران مهاجرت کردند و سران آنهادر افغانستان ۹ حزب را تشکیل نمودند ولی آیت الله منتظری جانشین ناکام آیت الله خمینی آنها را در داخل یك حزب توحید نمود که بعدها به نام حزب وحدت مشهور شد و مراکزی را در مزار شریف و بامیان متصرف گردید.یگانه زعیم شیعه از توپخانه‌ء قندهار آیت الله محسنی بود که رقیت ایران را نه پذیرفت و مرکز حزب خود را پشاورانتخاب کرد و با هفت گانه‌ء سنی در جهاد همکاریهای صمیمانه نمود.

هفت تنظیم سنی از طرف شبکه ها تربیه و تجهیز گردیده و مطابق پلان آن نخست علیه روسها و بعد بر خلاف کمونست های وطنی جنگیدند و حزب وحدت به کمک همه جانبهء ایران در مناطق خود غیر از هزاره جات در این مبارزه اشتراك نمود چنانچه نام سید جگرن در ولایت میدان در میان ستاره گان جهاد میدرخشد.

وقتی بین تنظیم های مختلف جنگ در گرفت، اتحاد شمال به فکر خود خراسان را تشکیل نموده، راه سالنگ و بندر حیرتان را به تصرف در آورد. در این وقت قوای حکمتیار را نهضت اسلامی شمال دوستم و حزب حرکت اسلامی محسنی از کابل برون رانده بود. حکمتیار در چار آسیاب عزلت گزیده کابل را با راکت خراب میکرد. او یگانه صدراعظم برحال در تاریخ معاصر افغانستان بود که شیر پنجشیر برایش اجازه نداد چوکی خود را ولو برای یکروز هم اشغال کند و یك قوا ندانش (استاد فرید) چند روزی جای وی را گرفت ولی او هم دیری نپایید.

مجهول دگر و بزرگتر از همه مردم است که به اصطلاح کسی به دهان آن پیاز پوست نمیکند. امروز افغانستان به یك میدان عظیم بزکشی مبدل گردیده که صرف چاپ اندازان آن تبدیل می شود. گاهی مجاهدین گوساله را به دایرهء حلال میکشاند و زمانی هم طالبان. کدام ریفری هم وجود ندارد که فول بگیرد.

طول بازی بزکشی هم معلوم نیست. اگر مردم اطمینان داشته باشند که کسی مانع اظهار نظر آزادانهء آنها نمیشود،غالبا به پادشاه سابق رای میدهند زیرا بعد از بیست سال جنگ، خونریزی، ویرانی و دربه دری قدر دورهءعافیت او را فهمیده اند ولی خود ظاهر شاه مجهول دگریست که به فرض محال در یك ریفرندم آزاد زیر نظر ملل متحد و کنفرانس اسلامی مردم به او رای بدهند، آیا جرآت خواهد کرد به وطن بر گردد یا نه؟

من از زبان خودش در دورهء پادشاهی _ در حالی که در آنوقت خطری افغانستان را تهدید نمیکرد _ شنیدم که "چهل سال پادشاهی دل آدم را میزند." همچنان یکی از مقربان دربار از زبان این مرد آرام و محتاط اظهار داشت" پادشاه شدن من یك امر تصادفی بود."

حالا که دهات افغانستان را به قول دوکتور یوسف مرحوم روسها و شهرهای آن را مجاهدین خراب کرده اند، از زیر بنا تا سر بنا چیزی نمانده ، ملیونها جریب زمین با ماین فرش است و مردم هم درظرف ۲۰ سال گذشته کاملاً تبدیل شده ، نسل جوان به جز کلاشنیکوف و آدم کشی چیزی را نمی‌شناسد، لهذا نمیتوانیم او را ملامت کنیم که چرا بر نمیگردد. از همه گذشته امنیت او را چه کسی تامین میکند؟ طالبان در ابتدا خود را لشکر ظاهرشاه معرفی میکردند ولی وقتی پیاز شان بیخ گرفت، گفتند ما از خود امیرالمومنین داریم و یکی از آنها قدم فرا تر نهاد و فرمودظاهرشاه به حیث یک تبعهء افغان بیاید و از گناهان خود توبه کند.

اکنون که تنها بین احمدشاه مسعود و طالبان بزکشی جاریست،باید بیغرضانه و منصفانه نقاط قوت و ضعف هردو را تحلیل کنیم. مسعود بزرگترین قهرمان جنگهای میهنی در مقابل اتحاد شوروی ظالم است که بر یك همسایهءکوچك و ضعیف خود حمله نموده، یك ملیون نفرما را شهید، یکصدهزار نفر را معیوب و ۵ ملیون نفر را متواری ساخته ولی نتوانست با وصف چندین حمله پنجشیر را تسخیر کند.

پروتوکولهایی که مسعود با لشکر سرخ در طول جهاد نمود نه برای همکاری با روسها، بلکه به خاطر اکمال قوای خودش بود چنانچه در طول مدت متارکه باز هم دست بردهای‌پی بر قافله های شوروی میزد یا تانکرهای تیل آنهارا در میداد. اگر کدام مخابرهءاو را جنرال عظیمی با پاکستان شنیده نیز جنبهء سیاسی دارد زیرا سر و تهء او را کسی‌تا حال کشف نکرده است.

امّا نقاط ضعف او هم زیاد است چنانچه در دوران قدرت خود که به نام وزیر دفاع و در حقیقت کل اختیار بود،به جز پنجشیریها و بدخشی ها دگران صلاحیتی نداشتند و اگر اقوام خودش شهر را چور میکرد یا آدم میکشت ،باز خواست نمیکرد زیرا در کوه و دشت شبها و روزها شانه به شانه با او بر ضد دشمن جنگیده بودند و از این سبب خواهی نخواهی از او پاداش میخواستند ولی این پاداش از مال مردم یا کیسهء خلیفه بود. او با یست از فروش ز مرد با آنها جوانی میکرد.

سران مجاهدین به جز حضرت صبغت الله مجددی و پیر سید احمد گیلانی مردم کابل را با وصف این که شبها دعا میکردند خداوند مجاهدین را در برابر کمونستها کامیاب بسازد ، کافر یا لا اقل کمونست ها دانسته خون آنها را مباح و مال شان را غنیمت میشمردند و ازین سبب افراد هر تنظیمی که هر قسمت کابل را چور کرد یا دست به ناموس مردم دراز نمود، چینی برابر و نیاوردند و خود این سران هر کدام قصرهای مردم را که یا کشته و یا فرار شده بودند و به بیت المال تعلق داشت، اشغال کردند ولی در اثر جنگهای تنظیمی دوباره به قصر های بهتر خود به پاکستان بر گشتند. تنها مسعود ماند و یك تودهء بیسواد که بعد از هجوم طالبان بر کابل به کمك شبکه ها به پنجشیر فرار کردند و یکعدهء شان در راه چور شدند.

طالبان از نظر تامین صلح و امنیت و جمع آوری اسلحه یك موهبت خداوندی به شمار آمدند اما چون درمیان آنها غیر از قوماندانها و افراد مجاهدین سابق هر دزد و رهزن با رها کردن ریش و بستن دستار جا گرفت ، هدف عالی ایشان را خدشه دار ساخت. چنانچه تقریباً هشت هزار نفر به قول حامیان حقوق بشر و ملل متحد به انتقام کشتار سه چار هزار طالب در دشت لیلی از طرف ازبك ها و هزاره ها، قتل عام کردند. قبلاً یك گروپ طالبان به کوهدامن رفته بودند و بعد از استقبال با حرارتی که از آنها بعمل آمد و جوانان آنجا اسلحهء خود را کوت بستند، پسران بی‌ریش به لت وکوب ریش سفیدان پرداختند و این خون جوانان کوهدامن را که در دوران جهاد هزاران شهید داده بودند به‌هوش آورده کوت ها را شکستند و تقریباً ۲۰۰ طالب را کشتند. عین این وضع درچاریکار و جبل السراج هم صورت گرفت و طالبان آب را بالای مردم بستند و چارماه کشتزارها از سبب فقدان آب از حاصل ماند. مردم چاریکار اصلاً با طالبان نه جنگیده بودند ولی ظالمانه آنها را از خانه های شان آواره ساختند و اهالی دهات که در برابر شان مقاومت کرده بودند چنان منکوب شدند که وقت آب آشامیدنی را از کدام چشمه یا بیرل یا ظروف دگر مي آوردند، یك نفر طالب مسلح در عرض راه قابو داده آن را چپه میکرد.

حالا مردم کوهدامن و شمالی از ترس جان زیر قوماندانی احمد شاه مسعود علیه طالبان میجنگند و مسعود تا حال چند بار به مردم گفته که اگر می‌خواهند ، به طالب تسلیم شوند ولی آنها از انتقام جویی طالبان در هراس اند و معلوم نیست این ریسمان کشی تا چه وقت دوام خواهد کرد.

اگر شبکه ها به طالبان گفته باشد که مردم افغانستان بسیار سرکش می باشند و با لت و کوب غرور آنها را ازبین برد تا آن کشور پر از معادن روزی جز پاکستان شود یا حکومتی دران رویکار بیاید که دوست پاکستان باشد، اشتباه بزرگی را مرتکب شده است زیرا هیچ افغانی به شمول طالبان عاقبت الامر یوغ بیگانه را نمی‌پذیرد چنانچه تاحال چند بار در طورخم و مهمند بین طالبان و ملیشهء پاکستانی زد و خوردهایی صورت گرفته است.

ملا محمد عمر آخند که خدا عمرش را دراز کند اخیرا شمول پسران بیریش را در قوای مسلح ممنوع قرار داده ، گفته میشود سخت گیری بالای مردم از درك ریش تنها در کابل معمول است و مثلاً اهالی بغلان هنوز هم ریش خود را میتراشند و کسی آنها را مانع نمیشود.

مجهول آخرین حکومت ائتلافی است که دران هم طالبان و هم سران مجاهدین اعم از شیعه و سنی اشتراك داشته باشند که شکستی ها جداً خواهان آنند زیرا اکنون این تشنگان اقتدار به جز پول وافری که در دوران جهاد از CIA و عربستان سعودی به دست آورده اند، در داخل افغانستان نفوذ و رسوخی ندارند و قوماندانان شان یا خود را به طالبان فروخته اند یا به ایران فرار کرده اند. حکمتیار که سالها نور دیدهء پاکستان بود نیز در ایران فراریست و شبکه ها برایش ویزهء ورود برای فاتحهء یکی از نزدیکانش نمیدهد.

طالبان میگویند با اهل شر و فساد هیچگونه ائتلافی را قبول ندارند و آنچه را با خون خود به دست آورده اند با خون خود حفظ خواهد کرد و این معضله نزد ملل متحد و کشورهای همسایه ازهمه دارای اهمیت بیشتر است، بلکه پیش شرط صلح واقعی و بازسازی کشور را تشکیل میدهد.

اقدامات اخیر طالبان از نظر تماس با خـــارج علاقـــهء آنهـــا را بـــه بازســـازی و پیشـــرفت نشان میدهد چنانچه با یك کمپنی امریکـــایی موافقـــه کـــرده انـــد مخـــابرات کشـــور را بـــه مصرف چهارصد هزار دالر پایه گذاری کنـــد. بـــا یـــك کمپـــنی برازیلـــی و یـــك کمپـــنی امریکایی در بارهء اعمار شاه لولهء گاز از ترکمنســـتان تـــا ملتـــان (پاکســـتان) مفاهمـــاتی را انجام
داده اند و اخیراً یك کمپنی یونانی و یك کمپنی آلمانی حـــاضر شـــده انـــد نفـــت افغانســـتان را استخراج نمـــایند.

اینها علایم آشکاریست که طالبان از یکطرف خود را پـــا بـــر جـــا میداننـــد و از جـــانب دگر به دنیا نشان میدهند که آنقدر بنیاد گرا نیستند که وجـــود کفـــار را در کشـــور تحمـــل نکنند و به پیشرفت بیعلاقه باشند اما در مـــورد مـــامورین ســـازمان ملـــل متحـــد و NGO ملامت اند، زیرا امنیت اولی را تامین نکردند که یك کرنیـــل ایتـــالیوی جـــزء هیئـــت نظـــامی آن موسسهء جهانی کشته شد و دومی را به نا حق تحت فشـــار قـــرار دادنـــد کـــه بـــه پـــولی تخنیك مخروبه دفاتر خود را انتقال دهد در حالی کـــه ملـــل متحـــد بـــه ٥٠٠ هـــزار نفـــوس کابل نان ارزان تهیه میکرد و NGO هـــا ســـرکها، آبروهـــا و جاهـــای مخروبـــهء دگر را در کابل آباد مینمودند و در نقاط دیگر کشور نـــیز فعـــالیت داشـــتند و از چندیـــن جـــهت برای کشور مفید بـــود.

اگر از محصور ماندن زنان در چاردیوار منازل شان و محـــروم گردیـــدن دختـــران از تعلیـــم بگذریم در شرایط کنونی یگانه قدرتی که امنیـــت را در منـــاطق تحـــت کنـــترول خـــود قـــایم کرده توانسته ، طالبان اند و اگر به مرور زمان پاکستانیهای را کـــه همـــرزم شـــان انـــد، بـــه وطن شان برگردانند و از سخت گیری بالای ریـــش و بی‌آب کـــردن اشـــخاص
محترم صرف نظر نمایند، به تدریج در میان مـــردم محبوبیـــت خـــوبی کمـــایی خواهنـــد کـــرد زیرا به قول بیدل " دل خانه ایست کانجا نتوان به زور جـــا کـــرد."

تبعیض نژادی، لسانی و قومی باید از بین بـــرود و بـــه مـــردم اطمینـــان داده شـــود کـــه حیات، مال و مسکن ایشان از تعرض مصوون است و عمل فعلـــی هـــر کـــس مـــدار اعتبـــار قرار دارد نه سوابق حـــزبی و ملاحظـــات دگر .

خود ملا محمد عمر آخند به زبان مبارك خویش عفو عمومی را اعلان کند چنانچه سران مجاهدین که خدمات شان در جهاد نا قابل فراموشی است و همچنان خلقی ها و پرچمی ها بتوانند محفوظانه به وطن بر گردنند، مردمانی که فعلاً با آنها می‌جنگند تسلیم خواهند شد زیرا همه از جنگ خسته شده اند. همچنان در قوای مسلح خود دسپلین آهنین داشته باشند که سربازان شان خود سرانه یا انتقامجویانه کسی را نکشند. اگر طالبان بنه منورین که جزء مهم و اهمال شده‌ء این معادله‌ء چندین مجهوله می‌باشد، در حکومت موقع بدهند، پله‌ء آنها گران تر خواهد شد.

می‌آئیم به نقش همسایه گان افغانستان که ادامه‌ء جنگ را به نفع خود می‌یابند زیرا آب را گل آلود کرده ماهی میگیرند. علایق لسانی و نژادی یک عامل بسیار مهم و اساسی در روابط کشورها میباشد. مثلاً پشتونها با مردم ایالت سرحد شمالغرب پاکستان (پشتونخوا) علایق نزدیك دارند یا فارسی زبانان افغانستان با ایران خود را قریب میدانند یا تاجکها و ازبکهای شمال کشور با برادران هم نژاد و همزبان خود در ماورای آمو خویش و تبار اند لیکن این وضع چنین معنی نمیدهد که مثلاً یك هراتی زیر بیرق ایران رفته با هراتی های د گر خود بجنگد. در حواشی سرحد ایران اقوام نورزایی و علی زایی را امیر عبدالرحمن خان مسکون ساخته، نایب سالار عبدالرحیم خان صافی نایب-الحکومه‌ء ملکی و نظامی هرات از اوایل دوره‌ء حبیب الله کلکانی تا اخیر دوره‌ء نادری به قوم مهمند زمین های زیاد حکومتی را بخشیده که اگر احیاناً کدام فارسی زبان مرتکب خیانت با وطن شود، پشتونهای مذکور سرش را میبرند.

ایران در دوران جهاد به مردم افغانستان در برابر روس آنقدر کمکی که ازان توقع میرفت، ننمود و حتی مناسباتش را با روسها از روی لجبازی با امریکاییها روز به روز تقویه بخشید تا نیروگاه ذروی آبادان را اعمار کنند و در ساختن بم ذروی با ایران کمك نمایند. اما زیاده روی طالبان علیه شیعه ها و هزاره ها آنرا وادار ساخت تا به اتحاد شمال و احمد شاه مسعود تاجك از نظر مهمات امداد برسانند.

کشته شدن ۹ دیپلومات و یك خبرنگار ایرانی در مزارشریف هنگام تصرف آن شهر از طرف طالبان آنقدر مهم نبود که ایران ۲۷۰۰۰۰ سرباز تربیه دیده‌ء خود را

برای مانورهای ممتد به سرحد مشترك سوق میداد، زیرا اگر یکنفر از اعضای جنرال قونسلگری آن توانست به ایران فرار کند، دگران نیز میتوانستند به این کار بپردازند چه خطر را برای العین میدیدند.

این که چرا ایران به خاك افغانستان حمله نکرد نه تنها نتیجهء فشار بین المللی بود، بلکه میدانست پشتونهای پای لچ حواشی سرحد که اکنون از طرف طالبان تا دندان مسلح شده بودند، در برابر آنها خواهند جنگید. ایشان که سالهاست برای دست برد مرزبانانه سرحدی ایران برای چور کردن تفنگ عادی شده اند، از خدا میخواستند جنگی در بگیرد و از شهر های پر و پیمان ایران مال و منال زیادی را با خود بیاورند. در حالی که سربازان ایران باسواد بوده به قدر حیات میدانند و عالم به ندرت میتواند در جنگ میدانی با جاهل با عین اسلحه برابری کند.

امریکاییان جنگ ناخونك داشتند که بین طالبان و ایران جنگی در بگیرد تا از هردو طرف به نفع ایشان کشته شود ولی ایرانی ها که سواد، دانش، فرهنگ و مدنیت شان بر ما برتری دارد، از خرد مندی کار گرفتند.

کشورهای اسلامی ماورای آمو مصروف مشکلات داخلی خود میباشند و یگانه قدرتی که با طالبان کمك میکند، پاکستان است و چون شبکه هادراین کشور دست بالا دارد، اگر حکومت آن با یکهزارویك مشکل روبه رو ست، بخواهد یا نخواهد این شبکه نظامی کمك مذکور را ادامه میدهد اما روزی خواهد رسید که همین طالبان بلای جان پاکستان شود. زیرا ایشان اسلام دور خلفای راشدین را جاری میسازد در حالیکه مردم پاکستان بعد از ۱۵۰ سال استعمار انگلیس به دموکراسی و حکومت پارلمانی خو کرده اند و صدور این گونه اسلام فغان آنها را خواهد کشید .

سه جمیعت العلمای اسلامی و چندین گروهء افراطی مذهبی در اثر مقاومت دموکرات های پاکستان نتوانسته اند در پارلمان کرسی های لازم را اشغال کنند و اکنون درین آرزو به سر می‌برند که رژیمی شبیه طالبان در پاکستان نیز مستقر گردد تا از یکطرف اسلام واقعی را پیاده کرده به رشوت خوری و انواع بیعدالتی ها خاتمه بدهد و از جانب دگر یکعدهء زیاد داوطلبان با نفر خود آنها به کشمیر رفته علیه هندوها

جهاد نمایند ولی قوای مسلح پاکستان (فوج) کـــه گل گل پلـــو را مـــیزند، آنقـــدر نـــیرومند است که لشکرهای ملاها را پراگنـــده میســـازد.

پس ما نباید آنقدر احمق شویم که آلهء دست ایران یا پاکستان قـــرار بـــگیریم و مـــن یقـــین دارم کسی که خـــون افغـــانیت در عـــروق او جریـــان دارد، اگر از روی اجبـــار کمکـــی از همسایه گان بگیرد، طوق غلامی آنها را بـــه گردن نمی‌نهـــد.

پایان

غزل

داغونه په ګوګل مې‌ژګوې او رانه ځې
ډیوې مې د زخمونو بلوې او رانه ځې
د ژوند هستی مې ټوله ستا له سترګو نه ټوګی شه
په تلوکې چې یې بیا لا جنګوې او رانه ځې
پرهر پرهر ټټر مې یاره ستا د عشق انځور دی
انځور مې د خیالونو جوړوې او رانه ځې
ټپونه د سینې مې انتظار ستا د راتلو کړي
شیبې د انتظار مې اوږدوې او را نه ځې
ډالۍ را ته د مینې په پښتون نظر کې راکې
احساس چې په غزلو بدلوې او رانه ځې

پلوشه ساپی

سناتورغلام نبی چکنوری

مرحوم پوهاند صدیق الله رښتین

مرحوم پوهاند رښتین صاحب د مدرسې د کتاب، شعر او ادب او قلم سره مشغله لرله. رښتین په رښتیا رښتین و. رښتین صاحب لوی سوداګر و، ټول عمر یې د پښتونخوا په بازار کې د سواد (تورو تکو) سودا ګري کړې وه. د سرې سینې خاوند او په اصطلاح خون سرد انسان و. په خریداری کې ډیر محتاط اوسختګیر و. سوچه ملغلری به یې لټولې، خدای داد ذهانت ورته حاصل و، پدې احجار کریمه "سوچه پښتو توري" پسې د مومند ایجنسي غازي آباد نه تر ننګرهاره د هډې نجم المدارس او کابل ته مکرر مزلونه کړیدی. دا اوسنی زلمیان به فکر کوي چې دا خو دومره اوږد او سخت مزل نه دی، خو په هغه زمانه کې دا ډیر سخت او اوږد مزل و. د ګنداب نه بره خو سړک نه و، خلکو به پیاده مزلې کولې او رښتین صاحب خو به د انګریزانو په مقبوضه علاقه پل نه ایښوده، د ده بزرګوار والد مرحوم تاج محمد خان مهتمم صاحب د ترنګرو د مجاهد او پیر طریقت حاجي صاحب رحمة الله علیه سره مهاجر شوی و، رښتین صاحب به د غازي آباد مومند نه د سرلړۍ په کنډو د بهی غځیدلی دښت، د برغولی غاښی غرونه د پښو لاندې کول او بیا به د برادری د اوږد خوږ ستونزه ورته په مخ کې پرته وه. د افغانستان د لاپورې کلي ته به چې ورسید نو یو جوړه نوې څپلۍ به

مبتلې شوې وې ، ځکه چې د دې مزلونو هر پړاو د پنځه او اته ساعتونو نه کم نه و، هغه هم په غرو رغو او وچو دښتو کې. د لالپورې په کشتۍ به چې د کنړ او کابل په سين پورې ووت، نو بيا به يې د سړک په غاړه د باداري لارۍ انتظار کاوه. هغه زمان په افغانستان کې د سورليو لپاره د بس او سرويس انتظام نه و. خلک به د ډکې لارۍ په سر ناست وو. د کچه سړک د ګردونو بورېوره کو به پرې خاکريزې کوله. د اوسنی دوران افغانستان دغه وران سړک د هغه زمانې سړک ته سلام کوي. هغه وخت د ننګرهار او کابل تر منځ د لته بند د غرونو په جنوب کې د خوګيانو او جګ دلک په لار بتخاک ته منتهي شوی و، او د ننګرهار نه به موټر يو شپه تر منځ کابل ته رسيده. ربښتين دا ټول زيارونه په کراتو مراتو د تورو ټکو د حصول لپاره ګاللي وو، اخر دا زيار کښ سوداګر کامياب شو او د تورو ټکو سوچه توري يې لکه د احجار کريمه په شان ذخيره کړل، خو ربښتين سخي سوداګر و، ده به دا قيمتي سوچه توري مفت په وطنوالو ويشل. په ورځپانو، رسالو، مجلو او د ښوونځيو په درسي کتابونو کې به يې نشرول، او د پښتو ټولنې د مشر په حيث به يې د کابل په مجله کې دغه نومورې انعامونه د دې لاندې بيت په مصداق خلکو ته ورکول.

د شاهانو ورکړه لال و جواهر وي = د ادب د خاوندانو د زړه وينې

ربښتين له دې معنوي او علمي سخاوت سره ميلمه نواز سړی و، په کابل او جلال-آباد کې به د ده پر ځای کې دوستان ټوليدل، په خوره ټنده به د ده دسترخوان خور و، د ربښتين صاحب عوايد د هغوی مقرره معاش او د ګوتو شواخون و. ربښتين صاحب سره زما ځولند سفرونه هم شوي وو. اول سفر د لوګر پاتخاب شا ته، دويم سفر د کابل شمال کوهستان د ترنګزو مرحوم پاچا ګل صاحب ځای ته او دريم سفر چکنور ته د ايمل خان مومند په زيارت د غونډې لپاره شوی و ، په دې بيلو بيلو سفرونو کې دغه حضرات موجود وو، مرحوم ايوب خان اڅکزی، مرحوم سيال مومند، مرحوم نادر جان مومند، (لال جان)، مرحوم عبدالمالک خان لالپوروال، مرحوم عبدالعزيز خان خاوري

مرحوم یا محمد خان حاکم، مرحوم محمد گلاب ننګرهاری، ښاغلی عبدالغفور ویاند، ښاغلی ننګ یوسفزی او ښاغلی عبدالقدیر خان فهیم.

ربنتین په سفر کې هم ښه ملګری و، د هغو سفرونو په یاد داشتونو کې ما د هر محترم ملګری په هکله څه لیکلي دي او د ربنتین صاحب په هکله مې لیکلي چې د ربنتین صاحب درنه وضعه، په سره سینه اوریدل، په حوصله ویل، په مخصوص انداز لیدل کتل او دوانه کښیناستل او پاڅیدل ډیرخونده ور وو، اوس دا قصه لنډوم او په آخر کې په افغانستان کې د یو تاریخي جریان په هکله خبره کوم.

د افغانستان هغه اساسي قانون چې د شهید محمد نادر شاه باچا په عهد سلطنت کې تدوین او د یوې لویې جرګې له خوا تصویب شوی و، په ۱۳۴۳هـ ش کال د المتوکل علی‌الله محمد ظاهر باچا په دور سلطنت کې تعدیل او تبدیل شو، دا تغیر او تبدیل د ډیرو افغانانو غوښتنه او د زمان تقاضا وه. البته د باچا اراده ډیره موثره وه او باچا د نوي اساسي قانون وظیفه د ملک دینیعا لمانو، حقوق دانانو، سیاست مدارانو او اهل فکر ته وسپارله او دغه حضراتو د نوي اساسي قانون په تدوین او تسوید کې د بهرنیو قانون پوهانو په مشوره دا مهمه وظیفه سر ته ورسوله او د تصویب لپاره د باچا له خوا لویه جرګه ترتیب او تشکیل شوه او په ۱۳۴۳هـ ش کال د سنبلې په ۱۸مه د ورځې په لسو بجو د ارګ په سلام خانه کې د باچا په وینا افتتاح شوه او مرحوم ډاکتر عبدالظاهر خان نایب رئیس وټاکل شو، د انتقالي دورې صدراعظم مرحوم ډاکتر محمد یوسف خان له وینا وروسته د لویې جرګې د ریاست منشي شهید محمد موسی شفیق د قانون په لوستلو پیل وکړ او ماده وار به لوستل کیده او په هره ماده به د جرګې د داخلي وظایفو سره سم باقاعده اظهار نظر او بحث کیده. دریمه ماده چې ولوستل شوه په افغانستان کې پښتو او دري رسمي ژبې دي، د پښتو ژبې سره ملي لفظ لیکل شوی و، غلام حیدر پنجشیري پیشنهاد وکړ چې د افغانستان ټولو ژبو ته دې ملي وویل شي او دریمه ماده دې په دې ډول تعدیل شي.

" از زبانـهای ملـی افغانسـتان زبانـهای پښتـو و دری رسـمی میباشـند ." پـه دې مـاده ډیـر اوږد بحـث وشـو، د کـابل ښاروال پوهـاند اصغـر، کـهزاد او نـورو د دې پیشـنهاد پـه تـایید کې پر جوشـه بیـانیې ورکـړې، لـه بلـې خـوا د پښتـو ټولنـې رئیـس ربښتـین، دوکتـور رحیمي، د تنویر افکار مدیر شـهید مولانـا ارشـاد، د بـرق رئیـس انجنـیر غـلام محمـد فرهاد، عبدالقدیرخـان تـره کـی، راقـم الحـروف او نـورو اظـهار نظر وکـړ، آخـر کـې د بـاچـا مطبوعـاتي مشـاور خلیـل الله خلیلـي پیشـنهاد وکـړ چـې دریمـه مـاده دې پـه دې شـکل تعدیل شـي.

" از زبانـهای افغانسـتان زبانـهای پښتـو و دری رسمی میباشـند بـا حفـظ مـادهٔ سـی و پنـج"

پـه دې پیشـنهاد هـم ډیـر تنـد بحـث وشـو، وروسـته راقـم الحـروف د رای گیري غوښتنـه وکـره او اکـثریت منظـوره کـره او پـه نتیجـه کـې د خلیلـي صـاحب وړاندیـز پـه اکـثریت ارا سره منظـور او تصویـب شـو. هـر شی چـې غـبرګ کـړې لندیـږي،خـبره چـې غـبرګه کـړې اوږدیـږي. مـانورو موضوعـاتو تـه اشـاره وکـړه او مضمـون اوږد شـو. فکـر کـوم د دې موضوعـاتو سـره د ربښتـین صـاحب شـخصیت ربـط لـري. د ربښتـین صـاحب فلالوجـي منطقـي او مـدلله وه، ځکـه چـې پـه متذکـره موقـع هـم ربښتـین صـاحب پـه ډیـر متـانت او ښه اسـلوب نظـر څرګنـد کـړ. ربښتـین صاحب ټول عمـر کتـاب او قلـم تـه وقـف کـړي و او دایـې مسـلک او شـغل و.

چې پرې غم غلطوم درې مې محرم دي   یو قلم دویم کتاب دریم اشعار خپل

او ربښتین به ویل د قـوم خدمـت د هـر چـا وجیبـه ده خـو د تعلیـم یافتـه او چیـز فـهیم خلکـو ذمه واري ډیره درنـه ده.هغـه بـه ویـل:

خدمت دې ځومره په ما پور دی   چې ژوند پرې ورکړم نو به ځومره باقي شمه

ربښتین چې ځومره په جسـم قـوي و، هومـره یـې حوصلـه هـم مضبوطـه وه، خـو پـه آخـر عمـر کې یې د افغانسـتان پـه حـال د زړه وینـې د سترګو پـه کونجونـو کـې څلیـدې.

عبدالقـادر خـان خـټک وایـي:

سرې سرې اوښکې دې پرمخ عبدالقادره   وخپل يار ته د ياقوتو مهماني ده

رښتين صاحب به د حال په ژبه ويل:

سرې سرې اوښکې دې پرمخ افغان شهيده   خپل وطن ته د ياقوتو مهماني ده

د ادب دا ستوری د افغانستان د تراژيدی شلو کالو وځوراوه او افول يې وکه.

انا لله و انا اليه راجعون

غزل

ورکړه ، خبرو ته دې ورکړه ليوني رنګونه
ګوندې سندرې شي او واخلي غرځني رنګونه
جانانه ، يو عمر مو بل منګي مړی خوړې
زمونږ په سترګو کې غرېږي ميرني رنګونه
تورې بلبلې دې يوه هم له نظره نه شي
لمبه – لمبه کړه ورته واړه سپيلني رنګونه

زمونږ د قام د سخاوت بريد ته حيرت ورې دي
پر غليمانو چې هم شيندي پښتني رنګونه

نثاره ، پرې نه ږدې د زرګو – د تنزريو قصې
نثاره ، ور دې کړه غزل ته غرني رنګونه

نورالحبيب نثار

محمدعزیزنعیم

افغانستان:مرکز ثقل بازی بزرگ

صحبت چهارم: مقدمات جنگ اول افغان و انگلیس(قسمت اول)

بسم الله الرحمن الرحیم

۱- آغاز یك روابط نا هموار

درآغاز سال ۱۸۳۸م روابط افغانستان و حکومت کننده گان کمپنی هند شرقی وارد یك مرحلهء نوینی گردید، مرحله یی پر از ناهمواریها، بدگمانیها و به عقیدهء انگلیسها نیز ناشی از «غلط فهمیها»، که اثرات نا گوار آن تا هنوز به شکلی از اشکال و به نحوی از انحا بر روابط افغان و انگلیس سایه افگنده، افغانستان را مجبور ساخت که در سر آغاز انقلاب صنعتی منزوی ماند و از قافله ترقی و تکنالوژی به عقب قرار گیرد. آهمه زمین لرزهای سیاسی که از آن وقت تا امروز کشور ما را تکان میدهد ناشی و زادهء همین روابط ناهموار است، که هر یك آن در موقعش در این صحبت ها بر رسی خواهد شد. حسن نیتی که اگر در کشور ما نسبت به انگلیس تا آنوقت وجود داشت، در این مرحله تبخیر نمود و حتی ضرورت به نزدیکی و هم آهنگی منافع که وقتاً فوقتاً این روابط ایجاب آنرا میکرد، در فضای بی اعتمادی و شك توام بود و جانب مقابل باز هم دراین نزدیکی و هم آهنگی صادق نبود و همیشه از راه فریب و

نیرنگ پیش می‌آمد. آنچنان که دراین سلسله بازگو خواهد گردید، افغانستان چه در سالهای قبل از ۱۸۳۸م و
چه بعد از آن باوجود اینهمه تجربه های تلخ، نه تنها یکبار، نه تنها دوبار، بلکه چندین بار در شرایط گوناگون و فرصت های مختلف آرزومندی اش را در داشتن روابط صمیمانه با انگلیس ابراز مینمود، اما آنچنان که شاید و باید این آرزومندیها متقابل نمیشد !

هر چند که تحلیل مقایسه یی بازی بزرگ در قسمت دوم تا یك اندازه توضیح شد و مرام و ستراتیژیهای بازیگران آن ، یعنی امپراطوری بریتانیه و روسیهء تزاری، تا حدی بیان گردید، خواننده نباید به این اشتباه افتد که در سدهء ۱۹ توانایی هردو بازیگر با هم برابر بود. نه تنها این تواناییها یکسان نبودند، بلکه سرشت توسعه جویی هر دو نیز از همدگر تفاوت داشت. در حالی که مسیر توسعه جویی بریتانیه دریایی بود، روسیه از طریق خشکه سرحداتش را پهن میکرد. بریتانیه همچنان با نیروی درجه اول دریایی و یك اقتصاد صناعتی ، که میتوانست بنیهء نظامی اش را تقویه نماید، زودتر به هدف میرسید، در حالی که روسیه به مرحلهء اقتصاد زراعتی قرار داشت و هنوز شرایط قرون وسطایی بر زنده گی اکثریت در آنجا سایه افگنده بود. این شرایط طبعا نه تنها تقویه بنیهء نظامی رادر آن کشور بطی میساخت، بلکه دوام مقاومت در برابر توسعه جویی قاره یی مانع میشد که روسیه و بریتانیه باهم مساویانه رقابت نمایند و به خصوص که در نیمهء اول سدهء ۱۹ هنوز سرحدات قلمرو تزارها بیش از یك هزار میل از رود آمو دور بود و نزدیك به چهل سال دگر گرفت تا دریای آمو منحیث مرز افغانستان و روسیه تثبیت شود. طی طریق از راه هرات به نیت هندوستان که از جانب روسیه تصور میگردید و انگلیس به اندیشه و ترس از آن تظاهر میکرد و به خاطر جلو گیری اش، طوری که بعداً در این صحبت ملاحظه خواهد شد، دست به مانور نظامی زد، اصلاً از واقعیت خیلی دور بود. درست است که دولت قاجاری بعد از ۱۸۲۸م یعنی پس از عقد معاهدهء ترکمانچای، مناسبات نزدیکتر با روسیه اختیار نمود و روسیه، آن چنان که در صحبت دوم گفته آمد، فارس را برای "جبران سرزمینهای از دست رفته" به توسعه به خاکهای افغانی تشویق میکرد، در حقیقت عهدشکنی انگلیس با تهران نزدیکی روس و دولت قاجاری را موجب گردید(۱). روسیه در سدهء ۱۹ نه از نگاه اقتصادی و نه از نگاه نظامی این توانایی را داشت که از طریق افغانستان، انگلیس را در هند بی‌جا سازد و انگلیس نیز از این واقعیت آگاه بود. به گفتهء الکساندر برنس:" باید از لندن و سنت پیترزبورگ (پایتخت روسیهء

تزاری) جلو توسعه جویی روسیه گرفته شود نه در کابل، بخارا یا خیوا"(۲). خوف از روسیه را انگلیسها اصلاً برای مقاصد توسعه جویی خویش تبلیغ مینمودند! زیرا به منطق استعمار:

"هر گاه یك امپراطوری در حال تشکیل و توسعه باشد، نیروهای کوچکی که در مسیر این توسعه جویی قرار دارند و مانع گردند، باید یا به کلی محو شوند و یا هم مرز قدرت توسعه جو طوری ترتیب شود که از نگاه ستراتیژیکی تا حد ممکن کامل باشد..."(۳).

بنابرآن نزدیکی امیر دوست محمد خان با نماینده روسیه که خود انگلیسها عامل آن میباشند، بهانه یی بود در جهت همین مقصد! گرچه دهن ویکو ویتچ، طوری که در صحبت قبلی گفته آمد، پر از وعده ها بود، اما این روشنست که همچو وعده ها عملی شده نمیتوانست. سیر حوادث نیز این ناتوانی را ثابت ساخت. همچنان این گمان که گویا کابل کاملاً تحت نفوذ روسیه قرار گرفته است، نیز بهانه یی بیش به این مقصد نبود. چطورمیتوان باور کرد، که روسیه در حالی که بیش از یکهزار میل از رود آمو فاصله داشت، میتوانست صرف با فرستادن یك نماینده کابل را تحت نفوذ قرار دهد و تجاوز انگلیس بر افغانستان زیر ماسك اعادهء شاه شجاع علاج یگانهء طرد این "نفوذ" باشد؟ در صورتی که حکومت کننده-گان کمپنی هند شرقی حسن نیت میداشتند، به بسیار آسانی از گسترش همچو "نفوذ" میتوانستند جلو گیرند و به جنگ اول افغان و انگلیس ضرورتی نمیبود! نه تنها نگارندهء این سطور به این عقیده است، بلکه بسی مورخین و نویسنده گان انگلیس نیز بر این بوروند. چنانچه ال جی. تراترز مؤلف کتاب زندگینامهء لارد اکلند مینویسد:

"...اتحاد سه جانبه در برابر زمامداری (امیر دوست محمد خان)، که آرزوی دوستی او را ما قصدا خفه ساختیم، حق او را به حاکمیت، که از هر نگاه عاقلانه، عادلانه و با قدرت بود سلب کردیم، اولین مرحله از مسیر دزدی مقتدرانه را نشانی میکند که با بهانه های دروغ آشکار تعقیب میگردید...". (٤)

اگر حکومت کننده گان کمپنی هند شرقی از موقف امیر دوست محمد خان پشتیبانی میکردند و تمنیات او را مبنی بر اعادهء پشاور بر آورده میساختند، آیا آرزوی بریتانیه را خوبتر تحقق نمی بخشید ؟ آیا یك افغانستان دوست با انگلیس نمیتوانست جلو توسعه جویی روسیه را بگیرد ، به خصوص اگر همچو پدیده در نیمهء اول سدهء ۱۹ حقیقت میداشت ؟ مگر نمیشد که انگلیس منافع اش را با منافع افغانها هم آهنگ سازد ؟ مگر این هم آهنگی منافع منافی منافع بریتانیه بود؟ مانند پرسشهای بالا چه در تاریخ کشور ما وچه در تاریخ سایر

کشورها بسیار "اگرها" و "مگرها" وجود داشتند و موجود اند، که اگر پاسخ به آن مثبت هم باشد، بازهم در قبال آن "اگرها" و "مگرهای" دیگری قرار دارند که آنرا پایانی نیست ! اما آنچه را به یقین میتوان گفت، اینست که تاریخ کمتر گواهست تا صاحب قدرت، کل اختیار، خودکامه و یکه تازی، چه فرد باشد زمامدار، چه حزب باشد و یا دولت و یا هم چه امپراطوری باشد یا یك ابر قدرت، تحمل نماید که برتری منافعش مورد سوال قرار گیرد و یا بدون فشار و اجبار حاضر به مصالحه و مفاهمه گردد!

۲- محاصرهٔ هرات

آن چنان که درین صحبت و صحبت بعدی ملاحظه خواهد شد، حکومت کننده گان کمپنی هند شرقی محاصرهٔ هرات را از طرف محمد شاه قاجار یکی از دلایل جهت مداخله و تجاوز خویش بر افغانستان وانمود میکردند. طوری که قبلاً گفته آمد، بعد از تحمیل معاهدهٔ ترکمانچای در ۱۸۲۸م بر دولت قاجاری پیشروی روسیه به جانب فارس موقتاً ایستاد. بریتانیه همچنان نخواست " تعهداتش " را در برابر تهران هنگام جنگ با روسیه به منطقهٔ گوکچا ایفا کند. این پدیده باعث سردی مناسبات بین فارس و انگلیس شد. همچو سردی به دولت تزاری موقع داد که با تشویق دولت قاجاری به توسعه جویی به سوی شرق مناسباتش را با فارس آنچنان گرم سازد تا تلاش برای استرداد متصرفاتش را فراموش نماید.

هرات یکی از حوزه های تاریخی کشور ماست و در طول زمان نقش بزرگی در تاریخ افغانستان، آسیای مرکزی و اسلام داشته است. کمتر شهر در این منطقه به اندازهٔ هرات ویران شده، باز آباد گردیده است. تاریخ دقیق بنیاد گذاری هرات هنوز روشن نیست، اما مورخین و جغرافیه نویسان یونان باستان از روی منابع اوستایی موجودیت آنرا تثبیت نموده، آنرا یکی از حوزه های آریانا وانمود کرده اند. سکندر مقدونی یکی از سکندریه هایش را در این منطقه تاسیس نمود و به سکندریه آریا مسمی اش ساخت.

بعد از ورود اسلام نهضتهای وطنی علیه تسلط اعراب از هرات آغاز شد و طاهر فوشنگی نخستین دولت مسلمان وطنی را در این جا در کشور ما بنیاد نهاد. بعد از سلالهٔ طاهریها، شامل قلمرو صفاریها و سپس سامانیها گردید. قلمرو های که مرکز شان داخل حدود امروز و تاریخی افغانستان واقع بود. در عصر سامانیها هرات یکی از دوره های آرامش، خوشبختی و رفاه را میپیمود و یکی از مراکز مهم دانش، فرهنگ و هنر اسلامی به شمار میرفت. توجه بیشتر به غزنی در عصر غزنویها از اهمیت قبلی هرات کاست. در سال ۱۱۵۷ میلادی در

عصر سلطان سنجر، هرات توسط ترکان غـــوز (Ghuzz) ویـــران گردیـــد در اواخـــر ســـدهء ۱۲ و اوایل سدهء ۱۳ آنشهر رونق قبلی اش را باز یافت و با شـــهر هـــای مـــرو، بلـــخ و نیشـــاپـــور در نفوس، در دانش، در فرهنگ و در هنر نه تنها همسری مینمـــود، بلکـــه پیشـــی نـــیز میکـــرد. امـــا دیری نگذشت که حملهء چنگیز و سپس تیمور هـــرات را ویـــران کـــرد و باشـــنده گانـــش را تبـــاه. پس از گذشت طوفانهای تباه کن، هرات یك دورهء کوتاه امـــا مشعشـــع را در عصـــر تیموریـــان در سدهء ۱۵ پیمود. مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی شـــاعر بـــزرگ و اســـتاد کمـــال الدیـــن بهـــزاد نقاش معروف در این زمان در این شهر میدرخشـــیدند. آثـــار بـــزرگ تـــاریخی چـــون روضـــةالصفا تالیف میرخوند و حبیب السیر تالیف خوندمیر در هرات در آن عصـــــر بـــه رشـــتهء تحریـــر در آورده شدند.

پس از سقوط تیموریها، ازبیکها بـــر آنشـــهر مســـلط شـــدند. در اواســـط ســـدهء ۱۶ هـــرات توسط صفویهای فارس تسخیر و اشغال شد. در اواخر ســـدهء ۱۷ و آغـــاز ســـدهء ۱۸ جنبشـــهای آزادیخواهی علیه دولت صفوی به رهبری ابدالیها آغـــاز شـــدو موفـــق گردیـــد. در عصـــر ســـلطنت احمد شاه بابا و جانشینانش هرات شامل قلمـــرو درانی بـــود.

بعد از سقوط سدوزاییها منحیث پادشاهی سرتاســـری افغانســـتان، شـــاه محمـــود جـــانب هـــرات فرار نمود و سلطنت خویش را در آن حوزه قایم کرد و هـــرات منحیـــث آخریـــن پـــایگاه خـــانوادهء سدوزایی باقی ماند. پس از مرگ محمود، پسرش، کامران، پادشاه شد، امـــا اقتـــدار واقعـــی طـــوری که در صحبت قبلی گفته آمد ، به دست وزیر باکفایتش یارمحمد خـــان الکوزایـــی قـــرار داشـــت.

* * * * * * *

در اوایل سدهء ۱۹ ولیعهد فتح علیشاه، عباس مرزا و پسرش محمد میرزا بنابر تشویق روسیه به تســـخیر مشهد و هرات مصمم گردیدند. بقایای خانوادهء افشار، که تحت الح .ایهء دولت درانی افغانستان بودنـــد در نتیجه به نفع دولت قاجاری سقوط نمودند. شاهان قاجار منحیث وارثین صفویها هرات وکندهار را نیز جزو قلمرو خویش میپنداشتند! مرگ عباس میرزا و سپس از فتح علیشاه در ۱۸۳٤ به فاصلهء کـــم از یکدگر، طرح تسخیر هرات را به تعویق انداخت. بغاوت در اصفهان نیز محمد میرزا را که حالا به حیـــث محمد شاه ، جانشین فتح علیشاه گردید، باز هم از لشکر کشی به سوی هرات باز داشت.

نزدیکی روسیه با دولت قاجاری لارد پالمرستون وزیر خارجهء بریتانیه را وا داشت تا طی هدایتی به مستر الیس سفیر بریتانیه در تهران، دولت قاجاری را از هر گونه اماده گی جنگی در برابر افغانها هشدار دهد(۵). اما الیس به جواب پالمرستون نوشت که :

"... شاه طرحهای دوامداری به خاطر فتوحات به جهت افغانستان در سر دارد. وی حق حاکمیت بر هرات و کندهار را مکمل ساحه یی میداند که صفویها بر آن حکمرانی میکردند. این ادعا با کامیابیهای اخیر عباس میرزا در تسخیر خراسان (مشهد) به تشویق کلونل باروسکی (Borosky) مورد پشتیبانی بیشتر قرار گرفته است ..." (٦)

از ان جایی که باز هم نارامیهای داخلی محمد شاه را مشغول ساخته بود و نمیشد که همزمان به هرات نیز لشکر کشد، بنابر آن دولت قاجاری خواست از راه مذاکره حاکمان هرات را وادار به واگذاری کند. وزیر یارمحمد خان الکوزایی(۷)، که هنگام پادشاهی کامران کلیه اختیارات به دست او بود، به پاسخ نمایندهء دولت قاجاری موقف خویش را این چنین روشن کرد:

"... شما از ما گروگان میخواهید؟ ما نه به دورهء شاه فقید(فتح علیشاه) گروگان داده ایم و نه حالا حاضر به دادن آن میباشیم. شما اگر تحفه میخواهید، ما حاضریم بزرگترین تحفه که به توان ما باشد، به شما تقدیم داریم. اگر شاه به آن قانع نیست و تصمیم حمله را بر ما دارد، بگذارید که بیاید. ما از شهر خود تا حدی که توان داریم دفاع میکنیم و اگر شکست خوردیم طبعاً (هرات) به دست شما می آید، تا که ما بار دگر وسایلی بدست آریم و از شما آنرا باز ستانیم..."! (۸)

این جواب صریح و مردانهء وزیر یارمحمد خان، محمد شاه را سخت عصبانی ساخت و تحریش کرد وی آماده گی برای حمله بر هرات را بعد از سپری شدن زمستان گرفت! کامران طبق مشورهء اکید وزیرش به تحکیم حاکمیت بر هرات مصمم شد و موضوع با جدهی به شاه قاجار را از سر دور کرد! اما برای کهندل خان، حکمران کندهار، چون کامران قاتل برادر بزرگش بود، بنابرآن انتظار سقوطش را میکشید و به این منظور خواهان اتحاد با محمد شاه گردید! به خاطر تحقق این آرزو به امید این که هرات پس از سقوط کامران به وی سپرده شود، کهندل خان به فرستادن پسرش به تهران مبادرت ورزید! با این که امیر دوست محمد خان، آن چنان که در صحبت سوم گفته شد، از نزدیکی برادرش با محمد شاه راضی نبود، ولی

نمایندهء روسیه در تهران، کلونل باروسکی، با استفاده از موقع، کهندل خان را در اتحاد با تهران تشویق مینمود! نمایندهء مذکور به کهندل خان نوشت:

"... بهتر است عمر خان (پسر خود را) بدون تردد بفرستید و من به حکومت فارس مینویسم تا کلیه موانع را در برابر فرستادن پسر شما دور نماید. او با اعزاز از طرف شاه پذیرفته خواهد شد ... چیزی جز خوبی از این ارتباط شما با شاه بار نمی‌آید، آنقدر خوبی که وصفش به کاغذ نمی‌گنجد. یقیناً خدمت شما به شاه کلید کلیه راه ها را به مفاد شما به دست میدهد..."! (۹)

در تابستان ۱۸۳۷م افواه پیشروی محمد شاه به سوی هرات افزایش یافت، مخصوصاً هنگامی که کامران و وزیرش در شهر نبودند. با شنیدن این افواهات هر دو به هرات باز گشتند. درهمین موقع یك جوان بریتانیایی، به نام الدرد پاتنجر (Eldred Pottinger) که مانند الگساندر برنس به خاطر کسب اطلاع پیرامون احوال منطقه " سیاحت " میکرد، به هرات رسید و با یار محمد خان و کامران ملاقات کرد. در برابر محاصرهء احتمالی هرات، کامران و وزیرش آماده گیهای لازمه را گرفتند. مواد ارتزاقی و لوازم احتیاجات تا حد ممکن جمع آوری گردید. کامران همچنان به باشنده گان اطراف شهر دستور داد تا در داخل چهاردیواری شهر مسکون شوند. سر انجام قوای دوازده هزار نفری دولت قاجاری به قوماندهء الله یارخان، آمر فرقهء یکاوباش طایفهء قاجار به سوی هرات مارش کرد و به اکتوبر ۱۸۳۷م به تربت جام رسید. غوریان به ماه نومبر سقوط کرد. این واقعه تهدید بر هرات را قویتر ساخت. به تاریخ ۲۲نومبر گارد پیش قراول شاه به بیرون دیوارهای شهر رسید. پس از چند روز زد و خورد کوچك، محاصرهء هرات آغاز گردید و بدون کوچکترین پیروزی برای محمد شاه در ماه های نومبر و دسمبر دوام نمود. الدرد پاتنجر در این رابطه در روزنامچهء خطی اش (۱۰) مینگارد: " ... فارسی ها در حدود چندین هزارقطار مرمی مصرف کردند، بدون این که یك قدم از روز اول محاصره پیشرفت کنند..."(۱۱)!

محاصرهء هرات هنوز دوام داشت که محمد شاه هیئتی به داخل شهر فرستاد تا یار محمد خان را به تسلیم هرات وادارد! در راءس هیئت برادر وزیر، مسمی به شیر محمد خان، حاکم غوریان، که آن شهر را به محمد شاه تسلیم کرده بود، قرار داشت. وی پیامی از شاه قاجار به برادرش داشت مبنی بر این که اگر هرات را تسلیم نکند، او شهر را مورد حمله قرار خواهد

دادو وزیر را "مانند سگ" (بلاتشبیه) حلق آویز خواهد نمود و خانواده اش را نیز بی عزت خواهد کرد! اینست جواب وزیر:

" ... هر گاه محمد شاه هرات را گرفت، او با من هر چه بخواهد بکند، آزاد است. در هر مورد دگر من خدمتگار بیحد مطیع اعلیحضرت میباشم. اما من در این مورد (تسلیمی هرات) اطاعت نمیکنم. افغانها عادت به تسلیم شدن ندارند..."(۱۲)!

جانب افغانی از جانب دگر از حل مسأله از طریق مذاکره شانه خالی نمیکرد. با در نظر داشت این آرزو الدرد پاتنجر از طرف یارمحمد خان عازم کمپ محمد شاه در بیرون دیوارهای شهر گردید. وی حامل پیام کامران به شاه قاجار بود. در پیام آمده است:

"... شما با جمع آوری لشکر میخواهید آخرین شهرم را از جملهء هشتاد شهر د گر بدزدید. شما درخواستم را با غورش توپ و انفجار بمب جواب میدهید. به محاصره پایان بخشید و پس عودت کنید، توپ و لشکر خود را به اختیار من بگذارید تا سلطنتم را اعاده کنم و بعد از کامیابی، هرات را به شما وامیگذارم. باز هم اگر به آرزوی کنونی خود اصرار میورزید، عصرهای بعدی شما را دزد خطاب خواهد کرد که به یك پیرمرد بیچاره آسیب میرسانید. اگر سخاوتمندانه عمل نکنید، خدا بزرگ است و ما به او توکل میکنیم. ما هنوز شمشیرها را در کمر داریم..."(۱۳)

یارمحمد خان همچنان به پاتنجر هدایت داد تا به حاجی میرزا آغاسی صدراعظم محمد شاه بگوید که :

"... از وقتی که او مرا با خطاب پسر مفتخر ساخته، برای خود هم مقام پدری قایل است، با اشتیاق آرزو داشتم که وظیفهء پسری را به ادای احترام به جا آورم. اما حاجی برعکس این آرزو یك روش غیر پدرانه اختیار نمود و با آوردن شاهنشاه و لشکر، دست به محاصرهء هرات زد... و من با نمکی که از بادار کهنسالم خورده ام، باوجود در دفاع هرات ایستاده ام...(۱٤)!

در کمپ محمد شاه، پاتنجر نخست با کلونل ستودارت(**Stoddart**) فرستادهء انگلیس نزد محمد شاه دیدن کرد و با وی یکجا نخست با حاجی میرزا آغاسی و سپس با محمد شاه ملاقات کردند. پیام کامران بلا فاصله از جانب محمد شاه رد شد و نخستین ماموریت دیپلوماتیکی پاتنجر ناکام گردید! محاصره برای دو ماه دگر بدون کوچکترین موفقیت دوام نمود. دوام محاصره از یك سو موجب خسته گی گردید و از جانب دیگر قحطی و گرسنه گی را بار آورد و مخصوصاً این فشار متوجه کمپ شاه بود. تحت همچو فشار، صاحب منصبی از

کمپ محمد شاه به شهر فرستاده شد تا افغانها را وادار به پذیرش حاکمیت شـــاه قاجـار بـر هـرات نماید. صاحب منصب مذکور به یارمحمد خان خاطرنشان سـاخت کـه حمله بـر هـرات اصلاً در برابر افغانها نیست، بلکه تهدیدی است برای "کفار"، کـه خـود را در هندوسـتان صـاحب قـدرت ساخته اند! یارمحمد خان این پیام را نه پذیرفت و افزود، تا وقتی که محمـد شـاه دسـت از محـاصره نه بردارد و پس به تهران نرود، او حاضر بـه هیچگونـه مذاکـره نمیباشـد! بـه روز ۲۰ فـبروری هیئت ـگری از طرف محمد شاه به هرات داخل شد. شاه بـار دگر پیـام فرسـتاد کـه آرزو نـدارد هرات را متصرف شود، آنچه او میخواهد اینست که حاکمیتش را بر آنجـا بشناسـند! افغانهـا بـار دگر جواب رد دادند و خاطر نشان ساختند که تـا پایـان محـاصره حـاضر نیسـتند کـه مذاکـره کنند! مذاکرات بار دگر آغاز شد اما به زودی قطع گردید، زیرا محمـد شـاه اصـرار میـورزیدکـه باید کامران به کمپ او حاضر گردد، که غیر قابل پذیـرش بـود!

هنوز محاصره دوام داشت که میجرلیچ، که از طـرف الکسـاندر برنـس از کـابل بـه کندهـار فرستاده شده بود، طی پیامی به مك نیل(Mc Neill) ، سـفیر جدیـد انگلیـس کـه تـازه بـه عوض الیس به تهران آمده بود، چنین انتباه به وجود آورد که طبق هدایـت گورنـر جنـرال، محمـد شاه را به عقب نشینی قوایش از هرات وادار نماید. به اساس این انتباه مـك نیـل بـه روز ٦ اپریـل به کمپ شاه به حومهء هرات رسید و اعتمادنامه اش را به محمـد شـاه تقـدیم نمـود. وی بـه شـاه خاطرنشان ساخت که محاصرهء هرات مغـایر معـاهدهء ۱۸۱٤م بـین دولـت قاجـاری و بریتانیـه میباشد. به اساس آن معاهده، دولت قاجاری نبـاید از هیـچ قـدرت ضـد منـافع بریتانیـه کمـك بخواهد! مك نیل گفت که روسها بر ضد منافع بریتانیه در آسیای مرکـزی دولـت قاجـاری را بـه تسخیر هرات تشویق میکند. در نهایت، محمد شـاه میـانجی گر انگلیـس را در ایـن راه پذیرفـت. گرچه به این مقصد یك بار میجرتـاد(Todd) ، صـاحب منصـب انگلیـس کـه بـرای تعلیـم نظامی از طرف دولت قاجاری استخدام شده بود، و بـار دگر شـخص مـك نیـل بـا کـامران و یارمحمد خان مذاکره کردند، امیدراه حل مسالمت آمیز به موضوع هـرات تبخـیر کـرد وقـتی کـه محمد شاه از پذیرش میانجیگری بریتانیه امتناع ورزید، کامران پس از شـنیدن ایـن فریبکاریـها، نـدا زد کـه:

"... او هرگز چیز دگری جز این توقع نداشت، زیرا قاجارها بـه عـهد شـکنی از وقـتی کـه شنیده میشود، شهرت دارند. خودش و پدرش چندیـن بـار شـاهد ایـن عـهد شـکنی هـا بـوده انـد..."(۱۵)

در حالی که محمد شاه باز هم به محاصره ادامه میداد و هراتیها مردانــــه وار از شـــهر خــود دفـــاع مینمودند، نمایندهء روسیه کاونت سیمونیچ(Count Simonich) بـــه کمـــپ شـــاه رســید و او را به دوام محاصره تشویق نمود و برای ایـــن مقصـــد آمـــاده گی هرنـــوع کمـــك را بـــه عـــهده گرفت. علاوه بر آموزش نظامي به قوای محمد شاه، سیمونیچ تمویـــــل امـــور نظـــامی را نـــیز متعـــهد شد. درین رابطه از پاتنجر نقل قول اســــت:

"... به ما گفته شد که کاونت سیمونیچ با کسب اطلاع مقدمـــــاتی، از بـــالای مصـــلا اوضـــاع داخل شهر را مشاهده کرد و گفت نقاطی که مورد حمله قـــــرار گرفتـــه بســـیار محکـــم اســـت کـــه گرفته شود، یگانه نقطهء کمزور دخول شـــرقی شـــهر میباشـــد ..." (١٦)

در همین وقت نامهء از کهندل خان حکمران کندهـــار بـــه محمـــد شـــاه رســید. وی در آن نامـــه آماده گی اش را برای کمك به شاه قاجار اظهار کرد و همچنـــان شـــاه را بـــه دوام محـــاصره تشـــویق نمود. در عین زمان مك نییل به محمد شاه اخطـــار داد کـــه در صـــورت ســـقوط هـــرات، آن شـــهر دوباره با نیروی بریتانیه باز گرفته خواهد شد. به همین مقصد میجرتـــاد بـــه هنـــد فرســـتاده شـــد تـــا این موضوع را با لارد اکلند مطرح سازد. پاتنجر از جـــانب دگر کمـــك بریتانیـــه را بـــه یـــارمحمد خان وعده داد. اما این وعدهء پاتنجر به اساس نامهء مـــورخ ٢٩ مـــی مـــك نیـــیل عملـــی نشـــد. نامبرده در نامه اش پاتنجر را از دادن هر گونه وعده از طرف انگلیـــس بـــه یـــارمحمد خـــان هشـــدار داد(١٧)! این پیام از یکطرف بد عهدی انگلیس را بیانگر بـــود و از جـــانب دگر حیثیـــت پـــاتنجر را نزد کامران و وزیرش پـــائین آورد!

عساکر محمد شاه به روز ٢٤ جون حملهء شـــدیدی بـــر هـــرات نمـــود، امـــا ایـــن حملـــه توســـط مدافعین هرات پس زده شد. این واقعه نقطهء گردش در محاصرهء هرات به نفـــع افغانهـــا بـــود. پـــس از این شکست با این که نیروهای فارس از طرف روسها بـــه دوام محـــاصره ترغیـــب میشـــدند، امـــا آنها از دوام اوضاع دلسرد گردیدند. دوام محاصره و تقلیـــــل خـــوار و بـــار بـــرای هـــر دو طـــرف مشکلات بار آورد، به خصوص قوای محمد شاه، گرچه از هر نگاه نسبت بـــه قـــوای هـــرات مجـــهز تر بود و هم در موقعیت بهتر قرار داشت، بیشتر از این فشـــار رنـــج میـــبرد!

لارد اکلند به پیشنهاد مك نییل سرانجام تصمیم به یك مانور نظـــــامی در خلیـــج فـــارس گرفـــت. در نتیجه عساکر انگلیس به جزیرهء خارك و بو شـــــهر پیـــاده شـــدند. گزارش مبالغـــه آمـــیز ایـــن عملیه و این افواه که گو یا انگلیس به سوی شیراز پیش خواهـــــد رفـــت، محمـــد شـــاه را غـــافلگیر ساخت! مك نییل، که حالا به تهران باز گشته بود، بنابر هدایـــــت وزارت خارجـــهء بریتانیـــه کلونـــل

ستودارت را با پیامی به کمپ شاه به حومهء هرات فرستاد و به شاه اخطار داد که اشغال هرات توسط فارس یك عمل دشمنانه در برابر منافع بریتانیه تلقی میگردد و قوای انگلیس از خلیج فارس بیرون نمیشود تا وقتی که محاصرهء هرات دوام نماید! محمد شاه که قبل از این اخطار تصمیم به ختم عملیات به هرات گرفته بود، به عقب نشینی خویش بعد از دریافت پیام ملك نیبل سرعت بخشید! شاه قاجار به کلونل ستودارت در آن موقع گفت:

"... ما به همه خواهشات حکومت بریتانیه موافقه داریم. اگر میدانستیم با آمدن به این جا (هرات)، دوستی بریتانیه را از دست میدهیم، ما اصلاً به همچو عمل مبادرت نمیورزیدیم..."(۱۸)!

بعد از عودت محمد شاه به تهران یادداشتی بین حکومت بریتانیه و روسیه مبادله شد. انگلیس در یادداشتش از فعالیت کاونت سیمونیچ، که حمایت کامل حکومت روسیه را با خود داشت، شکایت کرد. در این رابطه کاونت نیسلرود(**Nesselrode**) وزیر خارجهء روسیه به لارد کلانریکادر(**Clanricadre**) سفیر انگلیس به سنت پیترزبورگ طی صحبتی اعتراف کرد:

"... کاونت سیمونیچ واقعاً دست به چنان اعمالی زد که شما حق دارید از او شکایت کنید و بنابر آن مامور موصوف از وظیفه سبکدوش گردید..."(۱۹)

اما وزیر خارجهء روسیه به سفیر بریتانیه از فعالیت سیاحان انگلیس در تحریك اهالی آسیای مرکزی و کشور هایی که با روسیه همسرحد میباشند، علیه کشورش شکایت نمود و افزود، آنچه روسیه میخواهد اینست که به روسها اجازهء رقابت عادلانه با تاجران انگلیسی در بازارهای آسیای مرکزی داده شود!

گرچه تشویق انگلیس و مساعی پاتنجر در نگهداری هرات موثر بود، و با این که به عقیدهء بریتانیه هرات دروازهء هندوستان است وهم سقوط مستقیم یا غیر مستقیم آن به دست روس منافع انگلیس را در هند جریحه دار میسازد، اما هر دو نظر قابل بحث میباشد! تشویق انگلیس در نگهداری هرات طبعاً به خاطر تامین تمامیت ارضی و یکپارچه گی افغانستان نبود. آن چنان که در صحبت بعدی دیده خواهد شد، هنگامیکه مکناتن معاهدهء سه جانبه را با شاه شجاع و رنجیت سنگ مطرح میساخت، به وضاحت به شاه مخلوع تاکید کرد که از ادعای حاکمیت بر قلمرو برادرزاده اش کامران در هرات اجتناب ورزد! در حقیقت شجاعت مردم هرات و عزم راسخ یارمحمد خان بیشتر از مساعی پاتنجر در نگهداری هرات موثر بود.

چنانچه دیده شد که پاتنجر از دادن هر گونه وعدهء انگلیس به یارمحمد خان از طرف مك نییل هشدار داده شده بود!

همچنان این ادعا که هرات به عقیدهء بریتانیه " دروازهء هندوستان " تلقی میشد، مبالغه آمیز است! علاوه بر این که روسیه توانایی تسخیر هرات را نداشت و انگلیس نیز آگاه بود، بریتانیه اصلاً به خاطر تقویهء نفوذ جهت توسعه جویی در آینده، به مسالهء هرات دلچسپی میگرفت، تا به این بهانه افغانستان را اشغال نماید و هر پارچه اش را به دست حکمرانان گوش به فرمانش واگذارد! هانری دیورند میگوید که افغانستان با متصرفات انگلیس در آنوقت هم سرحد نبود. پنجاب، سند وبهاولپور قلمرو انگلیس را از افغانستان جدا ساخته بود(۲۰).

تعاطی پیام بین محمد شاه و مك نییل، که در بالا از آن تذکر رفت، و مبادلهء یادداشت بین وزرای خارجهء روس و انگلیس، ناتوانی روسیه را در بی جا ساختن منافع انگلیس در هند لااقل در نیمهء اول سدهء ۱۹ ثابت ساخت. ویکتوویتچ نیز همزمان با آن تعاطی و مبادله به شکل اسرار آمیز کابل را ترك گفت و دولت روسیه ازماموریت وی منکر شد و به اساس روایتی خودکشی کرد!

چنان معلوم میشود که گویا مرحلهء اول بازی بزرگ در افغانستان رو به انجام است و برندهء آن کمپنی هند شرقی میباشد. اما انجام دراماتیك این مرحلهء بازی بزرگ چهرهء دگر دارد که در صحبتهای آینده بازگو خواهد شد.

۳-دقایق لارد اکلند

از یك طرف ناکامی ماموریت برنس در کابل و نزدیکی دوست محمد خان در نتیجهء آن با نمایندهء روسیه و ناتوانی مك نییل در جلو گیری از محاصرهء هرات توسط محمد شاه، قبل از عملیات انگلیس در خلیج فارس، و ازجانب دگر اندیشهء حکومت مرکزی در لندن به خاطر توسعهء نفوذ روسیه در افغانستان، موجب گردید تا تصمیم به اعادهء شاه شجاع در راس قدرت در کابل گرفته شود. به این ارتباط حتی قبل از انکشافات بالا، در نامهء مورخ ۲۵ جون ۱۸۳۶م پالمرستون وزیر خارجهء بریتانیه عنوانی هابهوس(**Hobhouse**) رئیس هیئت

بررسی (Board of control) کمپنی هنـــد شــرقی، کــه در لنـــدن مرکزیـــت داشـــت، از طرحهای محمد شاه نسبت به هرات و تمایل وی به سوی روســـیه اظـــهار اندیشـــه گردیـــد وهـــم از طریق هیئت بررسی به گورنر جنرال هشدار داده شد که متوجـــه انکشـــاف حـــالات در افغانســـتان باشد و نفوذ روسیه را از آنجا با فرستادن هیئت تجارتی و یـــا سیاســـی خنثـــی ســـازد(۲۱). همچنـــان در مراحل بعدی در نامهء مورخ ۱۰ می ۱۸۳۸م کمیتـــهء محرمانـــهء هیئـــت بررســـی کمپـــنی هنـــد شرقی عنوانی لارد اکلند از مکاتبهء امیر دوست محمد خـــان بـــا تـــزار روســـیه اطـــلاع داده شـــد و اضافه گردید، در صورتی که امیر مناسباتش را با روسیه متوقـــف نســـازد، بـــه مـــاموریت برنـــس در کابل باید خاتمه داده شـــود(۲۲).

اگر به خاطر باشد، دوست محمد خان همیشه دوستی با انگلیـــس را نســـبت بـــه روســـیه ترجیـــح میداد. او حتی نامهء تزار را بـــه برنـــس نشـــان داد و مشـــوره اش را در رابطـــه بـــا آن خواســـت! همچنان باید به خاطر داشت که وی امیر مستقل کـــابل بـــود و بـــه حیـــث زمـــامدار مســـتقل حـــق داشت با هر که بخواهد، بتواند رابطه قـــایم نمـــاید.

این تحولات علاوه بر تحریك مشاورین، چون مکناتن، کـــالون و تورنـــز، اکلنـــد را بـــه انتصـــاب شاه شجاع بر تخت کابل واداشت. قبل از مواصلت برنس به کـــابل و در آوانی کـــه امـــیر دوســـت محمد خان چشم آن داشت تا انگلیس بین وی و رنجیت سنگھ نســـبت بـــه مســـالهء پشـــاور میـــانجی شود، وید طرح اعادهء شاه شجاع را بـــه مکنـــاتن در جـــون ۱۸۳۷م ارســـال کـــرده بـــود. در آن طرح آمده است کـــه:

"... حکومت بریتانیه این توانایی را همیشه دارد، که با اعادهء شاه شـــجاع بـــر تخـــت کـــابل در اتحاد با رنجیت سنگھ و تاسیس آنچه به نام کنفدریشن دولتـــهای حـــوزهء انـــدوس خوانـــده خواهـــد شد. هر تلاش از جانب غرب(فارس) را که مضر با منافعش باشـــد، بی اثـــر نمـــاید..." (۲۳)

با همچو بهانه جوییها و صحنه ســـازیها، در نهـــایت، لارد اکلنـــد گورنـــر جـــنرال کمپـــنی هنـــد شرقی به ۱۲ می ۱۸۳۸م دقایقش را به این ارتباط مطرح ســـاخت. در ایـــن دقـــایق آمـــده اســـت که:

"... در سازماندهی به مقاومت در برابر فـــارس... هـــدف اساســـی و ضـــروری مـــا بـــاید در نزدیکترین هم آهنگی با مهاراجا رنجیـــت ســـنگھباشـــد و نـــیز بـــا آن عنـــاصر افغـــانی کـــه روش صمیمانه را با او و با ما نگهدارد و دوام دهد، تا در سرحد شـــرقی (فـــارس) آن چنـــان قدرتـــی بـــه

عوض شهزاده نشینهای ضعیف و بی اتفاق کنونی به وجود آید که بتواند در برابر هر متجاوز از جانب غرب مقاومت نماید..." (٢٤)

به این صورت لارد اکلند رسماً منافع بریتانیه را با منافع رنجیت سنگهِ همگون دانست! گرچه در نتیجه، طوری که دیده خواهد شد، شاه شجاع اعاده گردید، اما چون با نیروی اجنبی و غیر دین به پادشاهی رسید، تختش لرزان بود و افغانستان همچنان غیر متحد ماند! در هرات هنوز کامران پادشاهی میکرد. پشاور و دور و پیش به تصرف رنجیت سنگهِ بود. صفحات شمال باز هم تحت اداره‌ء امرای محلی و در حال کشمکش با یکدگر تقسیم شده، سندهی ها به مشکل و صرف به نام حاکمیت شاه شجاع را پذیرفته بودند! در دقایق اکلند اضافه شده:

"... همکاری قلبی بین رنجیت سنگهِ و حکمرانان کنونی کابل و کندهار غیر ممکن است. اینها اگر بخواهند دوستی ما را با خود داشته باشند، باید علاوه بر تعهد، ثابت سازند که متحد سزاوار و کار آمد ما (انگلیس و رنجیت سنگهِ) میباشد...(٢٥)

قبل از حمله‌ء رنجیت سنگهِ بر پشاور، دوست محمد خان آماده بود که روابط دوستانه با مهاراجای پنجاب قایم کند. اما تسخیر پشاور و بی تفاوتی حکومت کننده گان کمپنی هند شرقی در برابر آن هر گون " همکاری قلبی " را در این رابطه از بین برد!

در این قسمت دقایقش گورنر جنرال نظر دوست محمد خان را منعکس میسازد و غیر ارادی چنین پیشبینی مینماید:

"... با این هم طرحی که به پیش داریم و در بالا تذکر رفت، می اندیشیم از این که احساس افغانها به خاطر اعاده‌ء پشاور و تعصب مذهبی در برابر سکها شاید موانع بزرگ و غیر مترقبه را بار آرد..." (٢٦)

اما اکلند غیر حقیقت بینانه در دقایقش به خود قناعت میدهد که "... این مشکلات به درجه‌ء دوم قرار دارند و قابل ذکر نیستند و در موقعش با آن معامله خواهد شد..."(٢٧) واقعاً وی با این "مشکلات درجه دوم" و " غیر قابل تذکر" به قیمت زنده گی انگلیسهای چون مکناتن و برنس و صدها سپاه و افسران بریتانیایی و پایان خجالت آور ماموریت خودش مواجه گردید و فرصت نیافت که در " موقعش با آن معالمه نماید!".

لارد اکلند در دقایقش خاطرنشان میسازد که شاه شجاع و رنجیت سنگهِ به اساس طرحی عمل خواهند کرد که قبلا بین آنها در شکارپور موافقه شده بود، اما بنا بر نبودن وسایل لازمی

و عدم حضور فعال، تائید و حمایت بریتانیه از آن ناکام گردیــــد(۲۸)! اکلنـــد در حقیقـــت اعـــتراف کرد که شاه شجاع بدون حمایت و حضور فعـــال انگلیـــس نمیتوانـــد تخـــت از دســـت رفتـــه اش را صاحب شود! برای یك افغان واقعاً دردناك است که یك ناخواســـــته، نـــامطلوب و فـــراری، کـــه در مدت سی سال هیچ تماسی با کشور خود نداشت، توسط عنـــاصر بیگانـــه و غـــیر دیـــن بـــه تخـــت کابل نصب شود، تا مرام و منافع استعماری بریتانیه برآورده گردد! این عمـــل نـــه اســـاس حقوقـــی دراد و نه با موازین اخلاقی برابر میباشـــــد!

در صورتی که دولت قاجاری به تسخیر هرات مبـــادرت نـــه ورزد، آن چنـــان کـــه در دقـــایقش آمده است، گورنر جنرال خود را به هیچ عملی متعـــهد نمیســـازد، امـــا اگر هـــرات تســـخیر شـــد، آنوقت سه بدیل موجوداســـــت:

"... اول این که بریتانیه موقف دفاعی اش را در کنـــار رود ســـند تحکیـــم نمـــاید و افغانســـتان را به سرنوشت خودش بگذارد ثانیاً آن که دفاع افغانستان از طریـــق تضمـــین حاکمـــان کنـــونی کـــابل و کندهار تامین گردید و سوم هم این که پیشروی قوای رنجیـــت ســـنگهبـــه ســـوی کـــابل و نـــیز لشکر کشی تحت رهبری شاه شجاع به جانب کندهـــار ســـازمان داده شـــد..." (۲۹)

اما در دقایقش لا رداکلند خاطر نشان ساخت که تطبیق بدیـــل اول بـــه ناکـــامی مطلـــق مواجـــه خواهد شد و دولت تزاری و دولـــت قاجـــاری بـــه دســـایس و تحریکـــات بیشـــتری در ســـرحدات بریتانیه دست خواهند زد! تطبیق بدیل دوم بـــــه عقیـــدهء اکلنـــد، آن حکمرانـــان افغـــان را تقویـــه خواهد کرد که در نزدیکی با سکها مخالف میباشند! بنـــابرآن، گورنـــر جـــنرال بدیـــل ســـوم، یعـــنی اعادهء شاه شجاع از طریق همکاری با رنجیت سنگهو تجدیـــد معـــاهده شـــکارپـــور را بـــا شـــرکت انگلیس راه صحیح تشخیص کرد و پشـــتیبانی نمـــود(۳۰)!

بدیل اول، یعنی خط تحکیم دفاعی بریتانیه در رود ســـــند آن چنـــان کـــه ســـیر حـــوادث بعـــدی نشان داد، معقولترین راه برای حکومت کننده گان کمپنی هند شـــرقی میبـــود. تعقیـــب ایـــن راه نـــه تنها زمینهء دوستی مثمر را در روابط بین افغان و انگلیس مســـاعد میســـاخت و وحـــدت افغانســـتان را تحت آن شرایط زودتر تامین میکرد، بلکه یك افغانستان دوســـت بـــا انگلیـــس میتوانســـت جلـــو توسعه جوییها را از شمال و مغرب، هر چند که واقعیـــت نداشـــت، بـــگیرد!

بدیل دومی، یعنی حمایت حکمرانان کابل و کندهار نیز ممکن بود. درصورتی که پشاور به قلمرو دوست محمد خان ملحق میشد. اما بدیل سوم، که بالاخره تطبیق شد، آن چنان که پیشبینی میشد، انگلیس را در افغانستان به تباهی مواجه ساخت! سیاست اکلند در مقابل افغانستان یک سیاست نادرست بود و جنگ اول افغان و انگلیس عبارت بود از " یک پارچهء افسردهء ابلهی ..." (۳۱)! گرچه تطبیق دقایق لارد اکلند، طوری که در بالا به آن اشاره شد، مشروط به سقوط هرات بود، هنگام لشکر کشی انگلیس بر افغانستان، نه تنها هرات سقوط ننمود، بلکه محمد شاه نیز به تهران عودت کرده و ویکوویتچ همچنان رخت از کابل بسته، هیچ تهدید عاجل در آن هنگام نه متوجه افغانستان بود و نه متوجه منافع کمپنی هند شرقی!

آن چنان که در آینده دیده خواهد شد، جانشینان اکلند به تخلیهء افغانستان، اعادهء دوست محمد خان و شناسایی وی به حیث زمامدار کابل مجبور شدند!

به خاطر سر به راه سازی محتویات این دقایق، گورنر جنرال هیئتی را تحت ریاست مکناتن به لاهور و لودیانه فرستاد تا با رنجیت سنگهو شاه شجاع راه تسخیر افغانستان را پیش گیرد!

پایان صحبت چهارم

مآخذ :

۱- صحبت دوم دیده شود.

۲- آی. جی. موریسن، از الکساندر برنس تا فردریک رابرتس، یک بررسی سیاست استعمار، چاپ لندن، ۱۹۳٦، ص،۵.

۳- سی.سی. دیویس، مسایل سرحد شمال مغرب از ۱۸۹۰م الی ۱۹۰۸م، چاپ لندن، ۱۹۳۳م، ص،۳.

٤- ال.جی.تراترز(Trothers) زندگینامهء لارد اکلند، چاپ اکسفورد، ۱۸٦۹م، ص. ۵۹

۵- مراسلات مربوط به فارس و افغانستان، چاپ لندن، ۱۸۳۹م، نامهء پالمرستون عنوانی الیس، ۲۵ جولای ۱۸۳۵م، ص٤.

٦- ایضاً، ص٤، نامهء الیس عنوانی پالمرستون، ۱۳ نومبر ۱۸۳۵م.

۷- یارمحمد خان الکوزایی هنگام پادشاهی شاه محمود و پسرش بر هرات یکی از ارکان مهم دولت بود. هنگام سلطنت کامران کلیه امور و اختیارات به دست او قرار داشت و اداره چی ماهری بود. بعد از ناکامی تسخیر هرات از طرف محمد شاه، مناسبات بین شاه کامران و وزیرش تیره شد، تا این که بالاخره کامران توسط وزیرش به سال ۱۸۴۲م به قتل رسید و وی فرمانروای مستقل هرات گردید.

۸- جان ولیم کی، تاریخ جنگ در افغانستان، جلد اول، چاپ ۱۸۷۸م، ص۱۶۲.

۹- ایضاً ص،۱۶۲.

۱۰- جایگاه روز نامچهء خطی پاتنجر تا حال به این نگارنده معلوم نیست. قسمتهایی که از آن روزنامچه در این سلسله آمده است، از کتاب جان ولیم کی، تاریخ جنگ در افغانستان، نقل قول شده است.

۱۱- جان ولیم کی، تاریخ جنگ در افغانستان، جلد اول، ۱۸۷۸، ص۲۳۱، روزنامچهء خطی پاتنجر.

۱۲- ایضاً، ص۲۳۴، روزناچهء خطی پاتنجر.

۱۳- ایضاً، ص۲۳۹، روزنامچهء خطی پاتنجر.

۱۴- ایضاً، ص۲۴۴، روزنامچهء خطی پاتنجر.

۱۵- ایضاً ، ص۲۵۹، روزنامچهء خطی پاتنجر.

۱۶- ایضاً ، ص ۲۶۰، روزنامچهء خطی پاتنجر.

۱۷- ایضاً ، ص۲۶۰ ، روزنامچهء خطی پاتنجر.

۱۸- مراسلات مربوط به فارس و افغانستان، چاپ لندن، ۱۸۳۹، ص۱۹۴، نامهء کلونل ستودارت عنوانی ملك نییل.

۱۹- ایضاً، ص ۱۹۴، کلانریکادر سفیر انگلیس در روسیه عنوانی وزیر خارجه پالمرستون، مورخ ۲۰ نومبر ۱۸۳۸م.

۲۰- هانری دیورند، جنگ افغانستان و عواملش، چاپ لندن، ۱۸۷۹، ص۳۴.

۲۱- اچ.جی.کین (H.G.Keene) ، تاریخ هند، (History of India) ، جلد دوم، چاپ لندن۱۸۹۳م، ص ص۴۰۵و۴۰۶.

۲۲- ایضاً، ص۴۰۶.

۲۳-دوسیه شماره ۴۵\۲۵۱ وزارت خارجهء بریتانیه، نامهء وید عنوانی مکناتن، ۷ جون ۱۸۳۷.

۲۴- مسجلات محرمانهء هند(Indian Secret Proceedings) دقایق لارد اکلند، ۱۲ می ۱۸۳۸.

۲۵- ایضاً
۲۶- ایضاً
۲۷- ایضاً
۲۸- ایضاً
۲۹- ایضاً
۳۰- ایضاً
۳۱-جان ولیم کی، تاریخ جنگ در افغانستان، جلد دوم، چاپ لندن ۱۸۷۸م، ص۳۲۱.

د رنجو غل

زما د زړه له بناره
زما د سترګو کور ته
د نیمي شپې په زړه کې
راغی یو غل د رنجو
په توره شپه یې راته
د سپینو تورو په زور
زما له تورو سترګو
څه تور رانجه غلا کړه
ما د تروږمۍ رڼا کې
پخپلو سترګو لیده
چې د رنجو قافله
د رڼو اوښکو په اوښ
زما د مخ په ګلابي
دښته کې
په منډه ، منډه تلله
د تورو خاورو په لور
چغې مې ډیرې وکړې
کوکې مې ډیرې وکړې
خو هیچا غږ نه کاوه
څکه میرات ، میرات و
زموره کلي ، کلي

س . زیور

عبدالله غمخور

پښتو او رښتين

که ووايم چې دغه دواړه کلمې لازم او ملزوم دي نو مبالغه يې مه ګڼئ څومره چې رښتين صاحب ما پيژنده او د ده د ليدنو او کتنو شرف راته حاصل شوي و باور وکړئ چې دده په ناسته ولاړه، خبرو اترو کې د پښتو يوه جذبه او جلوه وه چې سړي به ترې پنډونه پنډونه خوند اخيسته. مخصوصاً په علمي محافلو کې به چې کله ده په تحقيقي، ادبي او تاريخي موضوعاتو باندې رڼا اچوله نو اوريدونکي به يې په خوړو نه مړيدل او د پښتو مينانو به پرې موتي موتي غوړې اخيستې. دا ځکه چې دی يو بې جوړې محقق او بې رقيبه ليکوال او بې ريا پښتون و چې د هر چا په زړه کې يې ځای لاره. د پښتو نثر چې څومره ده خوږ کړيدی او ددې رخت تنسته او بوده چې ده څومره د پښتو له اصلي رنګونو او سوچه سپنسونه ريشلی او اوبدلې ده ددې ممتاز کار افتخار هم ده ته حاصل دی چې زمانه يې اوس يکه تازه فرزند بولي او پښتو پرې فخر کوي. بد به نه وي چې د حميد دا بيت دلته زمزمه کړم:

پس له مرګه به حميد هسې ژړا شي   اې په عشق د ښکلي مخ سوی پتنګه

کله چې سړی د رښتين په ليکونو کې پښتو سره د ده ليونۍ مينه ويني نو بې اختياره به پدې ويلو مجبور شي چې رښتين صاحب په رښتيا سره په پښتو عاشق و او پښتو په ده. د چا چې تل پښتو ورد زبان وي، پښتو وايي، پښتو ليکي او پښتو ښايي هغه ته ځکه د پښتو نمر او د پښتو پلار ونه وايو. يوهاند رښتين د پښتو په لاره کې دغه کردار ادا کړی او د دغه نامه خاوند دی، هغه وخت چې د پښتو د ادب په آسمان کې زموږ پنځه واړه ستوري په ځلا وو نو پلوشو يې ډير تياره کورونه رڼا کړه ډير موانع يې له منځه يووړه او هغه لاره و وهل شوه چې پېرونه وه وهلې. نوي انکشافات منځ ته راغلل د پښتو په مخ بندې دروازې خلاصې شوې پښتو په صدارت، وزارت او دوايرو کې کورنه شوه او ملی شوری يې رسميتوب بيرغ پورته کړ. ددې لوی ارمان په تر سره کولو کې ددې پوهانو يعنې د دغو پنځو ستوريو لويه برخه ده، لکه، حبيبی، خادم، الفت، بينوا او رښتين. دې خلکو د پښتو لپاره دومره کړاوونه ګاللي او دومره خدمت يې کړی دی چې تل به د تاريخ د تندي خال ګڼل کيږي. دا چې د دغو ستورو آخرين ستوری يعنې رښتين زموږ له سترګو پنا شو دا د پښتو ادب او ژبې په جهان کې داسې ضايعه ده چې حسرت به يې هيڅ وخت له ياده ونه وزي، ولی کله چې

دې خبرې ته فکر وشي نو په مړی کې مې لاړې وګرځي چې د استاد رشاد، رفيع، رسول امين، هيوادمل، زيار او صميم غونډې نورې هستي هم شته چې پښتو يې لاړې څاري او کونتون ته به يې نه پرېږدي. حقيقت دا دی چې ژبه ژړول د ملت سازی نه کمه نده. يو ملت يو قوم چې ژبه نه لري وايه چې څه لري د مثال په توګه انګريزي چې نن له دنيا نه کلنګ اخلي او پردو ملکونو له يې غاړې ورکړيده ددې سبب دا دی چې دغه ژبه له هره حيثه کره پوره ده او ځکه ورته د مشکلاتو د رفع کولو کلي ويل کيږي.

رښتين صاحب د ژبې دغه ضرورت درک کړی و چې ټول عمر يې پښتو ته وقف و او داسې قيمتي آثار يې وليکل چې د پښتو خواني پرې ښايسته شوېده. زموږ نوی کول ته سترګی دي چې د پښتو دا بيړه به پورته کوي، د غيرت متې به را نغاړي او د هغې خاورې پښتو او پت به په ځای کوي کومې خاورې چې د پنځه وو ستورو قدموند کلونه کلونه ښکل کړيدي. زه خپلې خبرې لنډه وم. رښتين صاحب د بخښلودې او د پښتو دې خدای مل شي.

پښتو نوازه رښتين

چا د پښتو ناوې له جوړ کړه قيمتي شالونه
چا ور په سر کړه پښتنې ته پښتنې شالونه
چا د ادب له تورو وتړله توره لنګی
چا کړه پلو له مخه لرې له دې سپينې خولګی
چا د قلم په څوکه ليک وکړ د زړه د څوکو
څوک د ښارو په شان روان وو د پښو په نوکو
چا د تحقيق په سردرو کې غلبلې وکړې
چا د مرغی په څير په ډکي باندې شپې وکړې
چا له دې شاړې کروندې نه لاله زار جوړ کړ
چا له تالا باغونو بيا د ګلو هار جوړ کړ
چا دا بې سُره رباب سُر کړه د هنر په ګوتو
چا چپاوونه د شپې و يوړه د سحر په ګوتو
چا پښتنو له د پښتو نه قلمې جوړې کړې
چا د وربشو د ځګو نه قتلمې جوړې کړې
چا د قومونو د عمرونو تنده ماته کړه
چا د پښتو د ارمانونو روژه ماته کړه
چې يې تر مرګه سر او څنه د پښتو کړيده
بې له "رښتينه" وايه چا دغه پښتو کړيده

۵ قوس، ۱۳۷۷ ش
عبدالله غمخور

رهنورد زریاب

قصهء «شهر داد» و بقیهء ماجرا

آورده اند که در روزگاران کهن، در شهری از شهرهای خراسان، مردی زنده گی میکرد که بر او جور و ستمی رفته بود و به هر در که میزد، کس به دادش نمیرسید.
این مرد روزی شنید که در گوشه یی از سرزمینهای همسایه، شهریست که آنرا " شهر داد " یعنی " شهر عدالت " مینامند. و نیز شنید که در آن شهر از ظلم و بیدادگری خبری نیست و مردمان آن جا، در پرتو عدل و داد گسترده، با آرامش تمام زنده گی به سرمیبرند. او همچنان شنید که در" شهرداد" پلنگ و آهو بره با همدگر بازی میکنند و شاهین و کبوتر همخانه و هملانه هستند و گرگ و میش در شاد ساختن دل یکدگر، گوی سبقت از هم میربایند. و اینها همه، از فیض و برکت عدل و دادیست که در آن شهر خوشنام نافذ و قایم باشد.

پس آتش شوق دیدار " شهر داد " در دل این مرد مظلوم و ستمدیده افروخته شد و این آتش، هردم و هر روز، شعله ورتر میگشت و آن مرد ستمدیده را در دیدار " شهر داد " مشتاقتر میگردانید. ناچار، روزی هر چه داشت، بفروخت و افزار سفر بساخت و دیناری چند به کمر ببست و پا در راه نهاد و راهی " شهر داد " بشد.

روزها و هفته ها راه نوردید و دشتها و کوهها پشت سر نهاد و از رودخانه ها گذر کرد تا سر انجام، روزی سواد " شهرداد " از دور نمایان شد و دل آن مرد ستمدیده شادمان گشت. مرد مظلوم رنج سفر از یاد ببرد و تند تر گام برداشت و نزدیك چاشتگاه بود که به دروازهء " شهر داد" برسید. دیوارهای شهر را بسی استوار

و با قاعده یافت و دید که بر فراز دروازهء شهر، درفشهای رنگارنگ و چشمگیر جلوه میفروشند و کناره های دروازهء بزرگ شهر، همه مُذَهّب و مطلا هستند. به نظر مرد مظلوم آمد که بشکوهتر از این، شهری در جهان وجود ندارد. پس شکر خدای به جای آورد و خواست به اندرون رود که پاسبانان جلوش را گرفتند و گفتند:

ـ تو کی هستی و کجا میروی؟

گفت:

ـ من مردی مظلومم و میخواهم به شهر بروم.

پاسبانان گفتند:

ـ ده دینار بده که بگذاریم به اندرون بروی!

مرد ستمدیده دلتنگ شد و با خودش اندیشید که ده دینارنیم تمام نقدینه بیست که با خود دارد و نمیشود این همه‌زربه پاسبانان داد. پس بنای ناله و زاری نهاد تا باشد که دلهای پاسبانان به رحم آیند و بگذارند که او به شهر اندر شود، ولی نوحه های او بر دلهای آنان هیچ اثر نکرد و آن بینوا لاچار بر آن شد که با دریغ و حسرت تمام از دیدار "شهر داد" چشم پوشد و به شهر خودش بر گردد. همین که بار وبنه بر دوش گرفت که برود، پاسبانان باز هم جلوش را گرفتند و گفتند:

ـ کجا میخواهی بروی؟

مرد گفت:

ـ میخواهم به شهر خود بر گردم.

پاسبانان گفتند:

ـ بیست دینار بده که بگذاریم به شهر خودت بر گردی!

آه از نهاد مرد مظلوم برآمد و بازهم بنای ندبه و زاری را نهاد و التماس کرد که بگذارند برود به شهر خودش، و اما باز هم، نوحه و زاری او کاری نیفتاد و پاسبانان بر سخن خود شان استوار بماندند.

پس مرد ستمدیده اندیشید که بهتر است همان ده دینار را بدهد و به درون شهر برود و داد خود از داوران دادگر " شهر داد " باز خواهد. از این رو ده دینار بداد و به شهر داخل شد.

شهری دید بسیار افسرده و خاموش. نه بانگ نایی از سرایی به گوش میرسید و نه نعرهء مستانه یی از میخانه شنیده میشد. خانه ها نیمه ویرانه و دکانها همه خالی از متاع و جنس بودند. مردمان شهر خنده و تبسم را نمیشناختند و کودکان با جست و خیز و شادمانی آشنا نبودند. از درخت و گل و پروانه و پرنده نیز اثری به چشم نمیخورد. مرد مظلوم، از آن برون مجلل و چشم نواز شهر و از این درون نژند و نابه سامان، سخت به حیرت اندر گشت.

مرد همچنان که آرام آرام راه میرفت، در گوشه یی گروهی از مردمان را دید که گرد آمده اند و دیده بر سکویی دوخته اند. مرد نزیک آن گروه رفت و از پیری سپیدموی پرسید که آن جا چه خبر است. آن پیر گفت:

ـ امروز مردی از کنار خانه یی میگذشت. دیوارآن خانه بر او فرود آمد و او جا به جا بمرد. آن پسر جوان را که میبینی، فرزند اوست و حالا آمده است تا قاضی شهر، داد او را از خداوند آن خانه باز ستاند. آن مرد میانسال که پریشانحال سر به زیر انداخته، خداوند آن خانه است. و این خلق را که میبینی، همه در انتظار قاضی هستند که بیاید و داوری بکند.

مرد مظلوم از شنیدن این سخنان دلشاد گشت و با خودش گفت که بختش بیدار شده، همین اکنون میتواند داد خود را از قاضی طلب کند و آن پاسبانان گستاخ را به کیفر برساند.

لحظه یی چند که بگذشت، قاضی آمد با قبایی گشاده و دستاری بس بزرگ، و بر فراز سکو بشد و اشارتی بکرد به سوی آن پسر جوان. آن پسر نزدیک رفت و شکایت عرضه نمود و داد خواست. قاضی به خداوند خانه گفت:

ـ چرا دیوار خانه ات این قدر سست باشد که بر سر رهگذری فرود آید و او را بکشد؟

خداوند خانه جـــواب داد:

ــ قربان، بنده را گناهی نیست. معمار دیوار را سست بنـــا کـــرده بـــود.

قاضی گفـــت:

ــ این مرد راست میگوید. او را رها کنید و معمـــــار را بیـــاورید!

لختی بعد، سپاهیان معمار را آوردند و قـــاضی از او پرســـید:

ــ چرا دیوار خانهء این مرد را چنان سست بنا کـــردی کـــه بـــر ســـر رهـــگذری فـــرود آید؟

معمار گفـــت:

ــ قربان، آن روز که این دیوار را بنا میکردم، کنیزکی زیبا از حجـــره بـــدر شـــد. زیبـــایی او هوشم بربود و خشتها نادرست آمدنــــــد.

قاضی گفـــت:

ــ زود آن کنیزك را بیـــاورید!

سپاهیان کنیزك آوردند و قـــاضی از او پرســـید:

ــ روزی که معمار آن دیوار بنا میکرد، تو چرا از حجره بـــدر شـــدی و هـــوش از معمـــار ببردی؟

کنیزك گفـــت:

ــ قربان بنده را تقصیری نیست. آن روزو بانویم کفشش را داد کـــه بـــبرم بـــه پینـــه دوز. ناچار از حجره بیرون آمدم و آن کفش به دکان پینـــه دوز بـــردم.

قاضی گفـــت:

ــ بانوی این کنیزك را بیـــاورید!

سپاهیان بانو را آوردند و قـــاضی از او پرســـید:

ــ تو چرا کفشت را به کنیزك دادی که ببرد به دکـــان پینـــه دوز و ایـــن مـــاجرا بـــه بـــار آید؟

بانو گفـــت:

ـ قربان، کفش دوز کفش را محکم نساخته بود. زود پاره شد و ناچار باید میفرستادمش به دکان پینه دوز.

قاضی گفت:

ـ راست میگوید. زود کفشدوز را بیاورید!

سپاهیان کفشدوز بیاوردند و قاضی از او پرسید:

ـ تو چرا کفش این بانو را محکم نساخته بودی که زود پاره شد و این ماجرا پدید آمد؟

کفشدوز گفت:

ـ قربان، بنده را گناهی نیست. آهنگر درفش مرا نیکو نساخته بود. لاجرم نمیشد با آن درفش کاری استوار و پسندیده بساخت.

قاضی گفت:

ـ این مرد را نیز رها کنید و آهنگر را بیاورید!

سپاهیان آهنگر بیاوردند و قاضی از او پرسید:

ـ چرا درفش این کفشدوز را نیکو نساخته بودی که این ماجرا برپا گشت؟

بیچاره آهنگر هیچ چیزی نداشت که بگوید و لابد سر به زیر انداخت و خاموش بماند. پس قاضی دستور داد که او را بیدرنگ به دار آویزند. سپاهیان آهنگر را کشان کشان به سوی دار بردند که همواره آن جا بر پا میبود. وقتی جلاد میخواست ریسمان بر گردنش اندازد، آهنگر گفت:

ـ قربان، عرضی دارم!

قاضی گفت:

ـ بگو تا چه باشد!

آهنگر گفت:

ـ من تنها آهنگر این شهرم. اگر کشته شوم، مردم شهر بی آهنگر میمانند و آن گاه کار شان سخت خواهد شد، ولی در این شهر دو تا گازر است. اگر یکی از این گازران نباشد، هیچ سختی پدید نیاید!

قاضی گفت:

ـ این مرد نیك میگوید. او را رها کنید و یکی از گازران را بیاورید!

سپاهیان مرد گازر را که نیمه برهنه بود، از کنار رودخانه بگرفتند و بیاوردند و قاضی دستور داد که او را به دار آویزند. سپاهیان آن مرد را به سوی دار بردند و جلاد بیدرنگ دست به کار شد. و مردمان همچنان نظاره میکردند. چون لحظه یی چند بگذشت، قاضی دلتنگ و بی طاقت شد و بر جلاد بانگ بزد:

ـ چرا تعلل میورزی، ای خیره سر؟

جلاد تعظیمی کرد و گفت:

ـ قربان، این مرد خیلی کوتاه قامت است. هر چند میکوشم، طناب دار به گردنش نمیرسد! چه کار بکنم؟

قاضی گفت:

ـ ای مردك بی تمیز: آیا در میان این همه خلق هیچ مرد بلند قامتی نیست؟

سپاهیان، بیدرنگ، مردی را که یك سر و گردن از دگران بلند تر بود، از میان نظاره گان برون کشیدند و به سوی دار بردند و جلاد طناب به گردنش انداخت و حلق آویزش کرد. قاضی با خیال راحت از سکو پایین آمد و مردمان پراگنده شدند.

مرد ستمدیده که این ماجرا بدید، سخت غمین و ملول شد و از آمدنش به" شهر داد " بسیار پشیمان گشت و چون هوا رو به تاریکی گذاشت، پیش از آن که دروازهء شهر بسته شود، دزدانه از شهر بیرون رفت و تا چندین فرسخ همیدوید و هیچ به عقب نگاه نمکرد.

حالا که از قصهء " شهر داد " واقف شدید، فکر نمیکنید که مردمان بینوای سرزمین ما نیز به چند تا از این شهر ها داخل شده اند؟ اگر نمیدانید، من از این شهر ها نام میبرم: آن شهر جمهوری پر سر و صدای محمد داؤد، آن شهر پر از شعار حزب دموکراتیك خلق، آن شهر با شکوه تنظیمهای جهادی و سر انجام هم این آرمانشهر پر صلابت طالبان!

(پایان)

ببرک ځاځی

د پښتو ادب ځلانده ستوری

د ښاغلي، منلي او وتلي ليکوال او ادب پوه ارواښاد صديق الله رښتين په هکله چې نوم او تخلص يې د باطني خصوصيت او احساساتو ځرګندوی دي. ډيرو درندو د پوهې او قلم خاوندانو د خپل مسلکي او ملي رسالت په بنياد يو څه وليکل او کيدای شي په راتلونکی کې هم يو څه وليکي ځکه چې د ادب او پوهې خاوندان خپل احساس د قلم په ذريعه د تکو په يوځای کولو سره د جملو په بڼه کې څرګندوي او نوموړی مرحوم د پنځو ستورو په ډله کې يادوي او ليکي چې د پښتو ادب پنځم ستوری پريووت. دوی د پښتونولی په بنياد او احساس دا يادونه کوي چې احساس يې د قدر وړ دی، خو زه د ستورو د پريوتو سره موافق نه يم. خو کله چې د پښتو د ادب د هسک پنځو ستورو په هکله خبرې کيږي د موضوع د بشپړ والی په خاطر د پښتو ادب د کاروان مخکښ او سالار يعنی د ارواښاد او ښاغلی محمد ګل خان مومند يادونه لازمه بولم. زما عقيده دا ده چې خدای بخښلی او ځلور نور هر يو مرحوم علامه عبدالحی حبيبي، ګل پاچا الفت، عبدالروف بينوا، استاد قيام الدين خادم که په ښکاره له دې نړی سترګې پټې کړيدي، خو مړه ندي ځکه چې يوازې د سترګو پټول د مرګ په مفهوم نه دي. دوی ژوندي دي او ستوري دي اوس هم ځليږي. د تشبيه په بنياد که سپوږمی او ستوري په توره تياره کې د تورو شپو لارويو ته لارې رڼا کوي نو دوی په خپلو اثارو سره د پښته

ادب لارې رڼا کړې دي نو ویلای شو چې څو د دوی آثار شته او د آثارو پلوشې یې شته او د آثارو اثر شته دا د دوی نوم د تل لپاره ژوندی ساتي. د دوی د دغو آثارو په رڼا کې دومره متره او قدرت پیدا کړی دی چې دوی به د خپلو آرمانونو پړاو ته په ډیره ښه توګه ورسوي. نن د دغه اسلافو په برکت په ټولنه کې دومره لیکوالان، د عصري پوهې او ادب خاوندان پیدا شوي دي چې سترګې وربانديې څوروې او رڼا کیږي او زړونو ته خوشحالي او قوت وربخښي.

زه خو د تیرو پیاوړو ادیبانو او معاصرو ځوانانو د ستاینې متره نه لرم خو یوازې د ښاغلی اروانښاد صدیق الله ربښتین په اړوند به څه ووایم.

ډیر په زړه پورې او د یاد وړ کار چې نوموړي د پښتو ټولنې د مشرتابه په وخت کې کړی دی هغه دا چې د هغه ځوان شاعر ننني هیله چې ویلی یې دي:

چې لر او بر ترینه چاپیره کښیني

په تصور کې یمه ناست یو هسې شکور جوړم

د پښتو ادب په ډګر کې پرون تر سره کړې ده هغه دا چې د ګران هیواد افغانستان د خپلواکی د جشنونو او په نورو ښادیو کې د ګډون لپاره به یې د لرې سیمې پښتانه مشران، ادیبان، لیکوالان او شاعران کابل ته بلل. په کابل کې به سربیره پر دې چې لر او بر پښتانه د یو او بل په لیدو سره آشنا کیدل د پښتو په لیک دود، ګړدود(لهجه) املا او انشأ یې بحثونه کول چې دواړه خوا وې به موافقې ته سره ورسیدې بیا به یې د کلماتو واحد شکل او لهجو لپاره پریکړې وکړې او پریکړې به یې لاس لیک کړې.

د لیک دود او لهجو د یو والي لپاره یې ډیر زیار ایستلی دی چې د لر او برو لیکوالانو او پوهانو له خوا د پښتنو د منځنیو سیمو لیک دود ومنل شو او لاس لیکونه وربانديې وشول.

د ادب، ثقافت او تاریخ په برخه کې د پام وړ خدمتونو سربیره د لر او بر ورونو د تفاهم، مینې او محبت در وازې دمرحوم رښتین په لاس پرانیستل شویدي. د دواړو خواوو ګډې پوهې او اړیکو مزې د ده په لاس نښلول شوې او ټینګ شویدي نو پدې لحاظ مرحوم د لرو او برو لیکوالانو د یوځای کیدو اساسي کړی ده.

د هغې ځانګړې مینې او درناوي په بنیاد چې د پښتو ادب سالارانو ته یې درلود د قلم او تورې خاوند ننګیالي خوشحال خټک او نومیالي رحمان بابا د حق ادا کولو په غرض یې د نومورو د مرستنو د قبرو شناختې په کابل کې د مرمرو د ډبرو ښخه جوړې کړې چې د نومورو له پیژندګلوی سربیره یې د دوی دشعرو لندې نمونې ورباندې ولیکلې او پیښور ته یې را ولیږلې چې دغه تیرې اوس هم د دوی په مرستنو ولاړې او د نومورو مرستنو ښایست یې زیات کړیدی.

د نومورې هغه خدمتونه چې د پښتو ادب په برخه کې یې کړي دي بې شمیره دي چې ورځپاڼې او مجلې یې د خپرولو ساحه او حوصله نه لري. زه خپله لیکنه په دې هیله، چې د مرحوم رښتین هم مسلکان، شاګردان او د پښتو ادب لارویان به دغه د پښتو ادب چراغ چې د ارواښاد او خدای بخښلی محمد ګل خان مومند او پنځو ستوریو په واسطه بل شوی دی بل وساتی او لایې روښان او رڼا یې زیاته کړي، چې پدې وسیله به د خدای بخښلو د ارواګانو د خوشحالولو تر څنګ به زموږ هیلې او ارزو ګانې په اوبو نه لاهو کیږي او هغه متل _چې د بازانو ځاله خدای تعالی نه بې بازه کوي _ تحقق وموبي پای ته رسوم. د مهربان خدای څخه پدغه د ویاړ څخه ډکه لاره کې دوی ته توفیق غواړم.

عبدالحمید مبارز

به مناسبت پنجاهمین سالگرد حقوق بشر

در سال ۱۹٤۸م نماینده گان تعدادی از کشورهای جهان در پایان جنگ جهانی دوم و تحمل جنگ، ویرانی، بیعدالتیها و تبعیض، اعلامیهء جهانی حقوق بشر را در ماه دسامبر ۱۹۸٤م به امضاء رسانیدند . د رمدت پنجاه سالی که از آن تاریخ گذشته کشورها یکی پی دگر به این اعلامیه جهانی پیوسته و تعهد سپردند که اعلامیهء جهانی حقوق بشر را احترام میکنند و احکام آنرا عملی میسازند. البته بعضی کشورهایی که تحت نظامهای دکتاتوری اداره میشدند و یا اداره میشوند حاضر نگردیدند تا به این پیمان انسانی بپیوندند، مگر دولت افغانستان که این اعلامیه را با روح و اساسات اسلامی، افغانی و عنعنه یی خود موافق یافت در پای اعلامیه امضاء نمود و به تطبیق آن تعهد سپرد. هر سال سالگرد آن در کشور ما با انعقاد کنفرانسی در پوهنځی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون کابل، با نشر شماره های فوق العاده روزنامه ها استقبال و با ایراد بیانیه های رادیویی و سرمقاله ها د رروزنامه های دولتی تایید و تاکید میشد. بر اساس این اعتقاد دولت و ملت افغان بود که قانون اساسی سال ۱۳٤۲-۱۳٤۳ش تدوین و بعد از تایید لویه جرگه نافذ شد و مردم افغانستان بر پایهء قانون اساسی دارای حقوق اساسی شدند. آزادی انتخابات، آزادی مطبوعات، مصوونیت مخابرات، آزادی سکونت، آزادی مسافرت، حق تعلیم و تحصیل، حق استفاده از تامینات صحی، حق انتخاب شغل و پیشه خاصتاً در دههء دموکراسی احترام شد و مردم حق پیدا کردند تا از آزادیهای اساسی و قانونی و حقوق خود استفاده نمایند و در صورتی که کدام مقام دولتی این حقوق شان را تخطی نماید از طریق مجلس نماینده گان (ولسي جرگه) شکایت و از آن دفاع کنند در صورتی که لازم میگردید محاکم عدلی کشور که با تشکیل ستره محکمه آزادی خود را حاصل کرده بود به شکایات رسیده گی مینمود ، به این ترتیب زنان و مردان افغان از حقوق اساسی و آزادیهای که مردمان جهان در

کشور های پیشرفته و متمدن مستفید میشدند، برخوردار میگردیدند. جامعهء افغان با اظهار افکار و عقاید سیاسی خود بر پایهء آزادی، دموکراسی، عدالت و انصاف، مساوات و برابری راه انکشاف و رشد خود را طی میکرد و جامعهء ما دگر میرفت به یك جامعهء رشید تحول کند.

هر روز که میگذشت کوتاهیها رفع ، نارسایها از بین برده میشد. مطبوعات آزاد مردم ما را به حقوق و آزادیهای شان ملتفت میساخت مگر با رژیمهای کودتا که قانون اساسی افغانستان متوقف ساخته شد دگر حقوق اساسی مردم پامال شد. امروز که جهان پنجاهمین سالگرد حقوق بشر را تجلیل میکنند در افغانستان مردم از تمام حقوق خود در سطح کشور محروم ساخته شده اند، کار ندارند،نان ندارند، معارف ندارند کسی هم به غم شان نمیباشد، اگر حکومت های تنظیمی بود یا طالبی هردو فقط به کسب قدرت پرداختند و رفع نیازهای مردم را فراموش کردند، امروز حق کار از همه سلب شده یعنی همه به میدان های جنگ های برادر کشی به جبر سوق میشوند، مردم از گرسنه گی جان میدهند و اطفال شان را در سرك و مسجد میگذارند زیرا تغذیه کرده نمیتوانند ولی علاوتا به نام مذهب، نژاد و زبان گاهی از این جناح گاهی از آن جناح که هیچ یك آن مشروعیت ملی ندارند مورد تجاوز، تعذیر و آزار قرار میگیرند. در این میانه زنان بیشتر آزار دیدند تا کاملاً زندانی شدند. در حالی که دین مقدس اسلام با این آیت مبارك که امر کرده که هر انسان بر پایهء تقوی به خداوند نزدیك تر میباشد، هر گونه تبعیض را از بین برده. این که تحصیل را بر زنان و مردان فرض کرده در واقع حق تحصیل و استفاده از دانش را که از راه کار و رفع نیاز های افراد جامعه صورت میگیرد برای زنان و مردان مجاز ساخته زن را به حیث مادر احترام گذاشته چنانچه زنان در اسلام در جهاد اشتراك داشته اند و کدام قیودی بر ایشان اعمال نمیشد، در جامعهء افغان در طول تاریخ در کنار مردان به کار و زحمت اشتراك داشته و همکار پدران، مادران، برادران، خواهران و همسران خود بوده اند. زن افغان وفادار، با فضیلت و با شهامت بوده چنانچه در طول تاریخ در جنگهای آزادی کشور اشتراك کرده و در جهاد در برابر استعمار سرخ چون مردان جهاد نموده، مقاومت کردند. زن

افغان با تقوی بوده یکی از صفات آن اجرای مراسم مذهبی میباشد و مهمتر از همه این مادران اطفال اند که ندای اسلام را به فرزندان خود از طفولیت چون میراث درخشان انتقال میدهند. دگر با تاسف که امروز در ایران و افغانستان زن را وسیله اغوا معرفی میکنند و حتی امر مینمایندکه آواز تق تق بوت شان بلند نشود، همهء این اعمال به روح و اساسات دین مبین اسلام ــ که از آغاز روشنی را به جهان به ارمغان آورد و علیه ظلمت مبارزه کرد ــ جور نمی‌آید. چو دین اسلام بود که حق زنده گی دختران را در جامعهء جاهلیت عرب تامین کرد و این اسلام بود که برای بار اول برای آزادی کنیزان و غلامان مگر باتدریج اقدام کرد و آزادی غلامان و کنیزان را با ثواب بزرگ توام ساخت. بنابرآن قیودات امروز در برخی از جوامع اسلامی بیشتر از اسلام به عادات و رسومات دورهء جاهلیت اعراب که نشر اسلام را مقابله میکردند شباهت دارد نه به دین مقدس ما. بنابرآن نقاط تاریکی در جهان وجود دارد. استقبال از پنجاهمین سالگرد حقوق بشر در واقع ناکامی جامعهء جهانی را به اثبات میرساند. زیرا ازیکطرف دامن فقر وسیع شد، و فقر خود وسیلهء تبعیض میگردد و دگر استبداد از استبداد ساده به استبداد مکتبی در چپ و راست تقویت شد و این نبرد را نیروهای بزرگ غربی برای کسب منافع اقتصادی خود نیرومندتر ساختند، چه در آن کشوری که منافع شان تقاضا کرد دکتاتوری شخصی را بر دموکراسی ترجیح دادند و در آن نقاط دگر که منفعت داشتند و تامین نمیگردید به نام حمایت از دموکراسی و حقوق بشر رژیمهای قانونی را ساقط کردند و خود وسیلهء به وجود آمدن دکتاتوریها گردیدند یعنی دموکراسی و حقوق بشر را وسیله گرفتند چنان که میبینیم دیروز نفت در شرق میانه ماجراها را میآورد و امروز جنگ گاز این ماجراها را باخود آورده، اولین قربانی آن افغانها اند که زنان و مردان شان حق حق زنده گی را از دست داده، یک ملت در استقامت فنا و نابودی قرار داده شده است. البته پیشرفتهای علمی و تکنالوژیکی برای جهان افتخار میآورد ولی این نارساییهای حقوقی خجالت بزرگ.

ختم

محمد صدیق پسرلی

استاد نه مري

بسم الله الرحمن الرحیم

د روان کال د لیندې د میاشتې په ۱۵مه نیټه په افغان ادبي بهیر کې د اروا ښاد پوهاند صدیق الله رښتین په یاد یوه غونډه جوړه شوې وه. د افغان ادبي بهیرد مشر محترم محمد صدیق پسرلی په دې لاندې

وینا دا غونډه پرانیستل شوه.

درنو مشرانو او خوږو کشرانو السلام علیکم و رحمة الله و برکاتهٔ!

نن بیا د یوه داسې شخصیت د پاتا پر تغر ناست یو چې ساري یې په پیړیو کې یو نیم پیدا کیږي. خدای بخښلي پوهاند رښتین صاحب د پښتو یو رښتین او مخلص خدمتګار و. درست عمر یې د خپلې ژبې خدمت ته وقف کړی و. استاد د افغانستان د معاصر ادب په آسمان کې یو د هغو پنځو ستوریو څخه و چې تر ډیرو پیړیو به یې پلوشې خپل قام، ولس ته د لارې مشالونه وی. دوی په داسې وخت کې د پښتو خدمت ته ملاوې وتړلې چې نور په پښتو پسې د فراموشخانې ورونه تړل شوي وو، دوی پښتو خواره د نیستی له کندو را وایستله لاسونه یې وربانده ووهل، سینګار یې کړه، ښایسته یې کړه او له سیالانو سره یې د سیالی وړ وګرځوله.

هغه ورځ چې مې په ورځپانه کې د پوهاند صاحب د رحلت خبر ولوست، زړه مې وښوید چې زموږ د ادب پنځم ستوری هم ولوید. خو چې لږ څه مې له خانه سره سوچ وکړ دې نتیجې ته ورسیدم چې استاد نه مري، ژوندی دی او ژوندی به وي. لیکوالان خپل خانونه پخپلو ژوندیو کړښو کې د تل لپاره ژوندي ساتي، چې ډیرې پیړۍ وروسته یې هم خوک کوم اثر را واخلي لیک یې د یوه خواږه او مهربان دوست غونډې ور سره رغیږي، نو چې خو پښتو ژوندې وي، پښتو لیک لوست موجود وي، له ادب سره مینه نه وي مړه شوه، لنډۍ او مفخمې جملې د غوره نثرونو بال و پر وي، خو چې قاموس ته ضرورت وي او تر خو چې ګرامر ته احتیاج وي، خو چې د پښتو ادب تاریخ لوستونکی ولري، خو چې محققین د استادانو نظر ته په احترام قایل وي ... استاد پوهاند رښتین او د ده نور ملګري به ژوندي وي او د ژبې له خیږندویو او د ادب له مینانو سره به مرسته کوي، هغسې مرستې چې په ژوند یې کوله.

ما چې د استاد د مړینې خبر ولوست د کابو شپیته کاله پخوا خاطرو مې ذهن کې سرونه را جګ کړل. زه نوی له څه لیک لوست سره اشنا شوی وم، ممکن د ۱۲ یا ۱۳ کلونو په عمر به وم، له کابل مجلې سره مې ډیره مینه وه، د اروابناد استاد حبیبي، مرحوم بینوا صاحب، مرحوم خادم صاحب، مرحوم پاچا صاحب الفت او مرحوم رښتین صاحب اثار به مې پکې لوستل، زما له دوی سره غایبانه مینه وه او له ډیرې لرې مې د دوی شاګردي کوله.

د لومړي ځل لپاره مې په کال ۱۳۳۰ لـه دوی سره ولیدل، البته ستر پوهاند حبیبي صاحب لا هغه وخت جلا وطن و، له هغه را وروسته به د مرحوم پوهاند صاحب لیکونه کله کله کندز ته را رسیدل، بیا چې کله د څو وختو لپاره په کابل کې زه د پښتون ږغ د مجلې مرستیال شوم او څو میاشتې د کابل کالنۍ مدیر وټاکل شوم هغه وخت پوهاند صاحب مرحوم د پوهنې د وزارت مشاور و. ډیر به مو ورسره کتل. هغه وخت د کابل راډیو ریاست د باغ عمومي له پلـه سره و، پوهاند صاحب به کله کله راغی، د غمخور صاحب په شعبه کې کښیناست زه به یې هم ور وبللم.

د مرحوم پوهاند صاحب مینه د پښتو سره وه، له پښتو ادب سره وه، د ادب له تاریخ سره وه، د پښتو له قاموس او ګرامر سره وه، له سوچه، روان او هم خوندور نثر سره وه، له کتاب او قلم سره وه، له ادبي ملګرو او قدرپیژندونکو پیروانو سره وه. علاوتاً استاد یو دروند پښتون او پاک سپیځلی م... ان و له هر چا سره یې نه لګیده، له هغه چا سره یې پالله چې زړه یې اجازه ورکوله، چې د پښتو او پښتنې وقار سلایې وه، له هغو سره به یې لیدل کتل چې په پټ، پښتو او قوم باندې یې تجارت نه کاوه، هغه خلک یې خوښیدل چې د هیواد پالنې تیرې به یې د مقام لپاره او د لوړو مقامونو د خاوندانو د پام ور اړولو په خاطر په سینه نه وهلې.

استاد یو موقر انسان و، کله یې هم سپکه او بیځایه خبره په خوله نه ورتله، د پښوریانو په اصطلاح یو سنجیده بنیادم و. داسې سنجیده چې حتی ټوکه یې هم سنجیده وه.

مرحوم استاد ما د وزګارتیا په وخت کې هم لیدلی و، د پښتو ټولنې د ریاست په وخت کې مې هم لیدلی و خدای حاضر دی چې په تو پیر یې نه یم پوه شوی.

چې هر وخت به مې استاد ولید د دوی په حضور کې به مرحوم حمزه بابا دا بیت په زړه را ګرځید:

د هغو سترګو پښتنو خبرې　　　خومره درنې وي د درنو خبرې

پوهاند صاحب، لکه بل هر لوی انسان په ژوند نه و پیژندل شوی، دا څکه چې یو په ژوند سترګی سره مړې وي او بله خبره دا ده چې رقابتونه او شخصي روابط هغسې عینکې دي چې واقعیتونه بل شان ښکاروي.

یو وخت استاد په کابل راډیو کې یو ادبي پروګرام په خپل اواز خپراوه چې کله به د هفتې هغه ورځ راغله موږ به تر راډیو را وګرځیدو او په ډیر شوق به مو د دوی د پروګرام انتظار ایست. واقعاً ډیر کامیاب پروګرام و، هره هفته به یې د پښتو شهکار شعرونه او نثرونه دې پروګرام ته را غونډول او په خپل درانه او پاخه ږغ به یې را اورول، په داسې انداز به یې را اورول چې هغو نظمونو او نثرونو ته به ښا ور پوه کړه. ژوندي به یې کړل، رقیق به یې کړل، لطیف به یې کړل او په زړونو کې به یې ځای ورته و موند. موږ به د داسې درنو مشرانو د ژوند کوم کوم اړخ ته ګوته ونیسو، ډیر کار یې کړی دی، ډیر کلونه یې کار کړی دی هغه هم په مینه، په خلوص او د خپل ارزومند زړه په لمسه.

خدای پاک دی اجرونه ورکړي او په فردوس برین کې یې روح خوشحاله غواړو، او خدای تعالی دې موږ تاسو ته هم د دې توان او توفیق راکړي چې د دوی بل کړي څراغونه بل وساتو او د دوی بې شایبې خدمتونه هیر نه کړو.

و من الله التوفیق.

پوهنمل محمد ابراهیم بامیانی

شبی در کنار جهیل

دو بجه روز بود که عراده‌ء سبك ما جانب غرب بامیان حرکت کـــرد. از قریـــه هـــای ســـرخ در خواجه علی – باریکی و وادی‌شهیدان – شیبرتو – قرغنه تـــو– ســـطح مرتفـــع خـــم نیـــل عبـــور و بعد از طی ۷۵ کیلومتر به محلی رسیدیم که در مقـــابل مـــا جـــهیل هـــای مملـــو از آب نیلـــگون بـــه چشم خـــورد.

عراده‌ء ما آهسته آهسته از آخرین گولایی نزدیك بـــه جـــهیل در ســـطح همـــوار کـــه فـــرش آن ازسنگ آهکی سفید و از سی تا پنجا سانتی متر بـــالای آنـــرا آب پوشـــانیده بـــود از زیـــر جـــهیل جانب شمال آن در حرکت و در جوار چشمه یی کـــه مشـــهور بـــه چشـــمه شـــفاء اســـت توقـــف کـــردیم.

هشتاد متر دورتر از چشمه شفاء علامهٔ فرورفته‌گی به چشم خورد، گوینـــد کـــه آنجـــا حضـــرت علی تکیه کرده است. در بالای کوه آهکی جهیل فرورفته گی د.گر به نظـــر خـــورد میگوینـــد کـــه آن آبخور دلدل اســـت.

به قول مردم این محل جهیل ها را حضرت علی بسته است از آنجهت نام آنها بنـــام بـــند امـــیر است.

چشمه شفاء بر خلاف آب جهیل نهایت سرد و به شدت زیاد از قـــاعده‌ء بنـــد فـــوران میکـــرد. در روزگاران گذشته زنان و مردان جن دار و مرگی دار را با لبـــاس شـــان در بـــین چشـــمه‌ء شـــفاء

میانداختند تا بعد از چند پلوغوطه خوردن شفا یابند و جن ها از بدن شان برای همیش فرار نمایند نام این چشمه به خاطر شفای بیماران روانی مسمی به چشمه شفا شهرت یافته است.

در سمت شمال این جهیل که به نام بند هیبت یاد میشود تعمیر دو طبقه یی که در سال ۱۳۳۲ هجری قمری به سر پرستی قل محمد خان و دو نفر از سادات محل به نام شاه میرزا حسین از یکاولنگ و سید عبدالعلی از ولایت غزنی چند اطاق به سبك کنبدی از خشت خام و سنگهای تاوه یی ساخته شده بود تا هنوز قسمتی آن پا برجا مانده است.

موسفیدان محل میگویند که قل محمد خان حاکم کهمرد بود و میخواست که در این محل تعمیر بزرگتر را بسازد. اما او به مرضی گرفتار شد. شاه اولیا را در خواب دید که به او گفته بود تا ازین کار دست بردارد. ساحل جهیل تا هنوز به شکل طبیعی آن باقیمانده است. غیر از یك لوحه چوبین که در روی آن چنین نوشته بود:

خط دلکش دیار کم نظیر   معجر مولاعلی بند امیر
آب آن سرچشمهء پاك وزلال   میرود تا سرزمین های شمال

چیزی دگر در کنار آن نبود.

به قول مجاور آن سه ماه قبل از سفر ما به اندازه یك متر در شانزده متر (به عرض یك متر و ارتفاع شانزده متر) درز کلان در دیوار تحتانی سمت شمالی بند هیبت پیدا شده بود که در اثر نذر و خیرات دوباره به هم جوش خوردند. آن درز دیوار را من خود به چشم دیدم که در حال ترسب و نزدیك به هم بود.

تقریباً هفتاد سال قبل از امروز نیز همچو واقعه به اتفاق افتاده بود که به اندازهٔ یك متر در دو متر سوراخ از دیوار بند پیدا شد که در اثر نذر و خیرات دوبارهٔ به هم جوش خورد و پر شد. به قول غواصان محل ده متر در وسط بند امیر نهایت آب سرد و فشار زیاد دارد که مفهوم آن اینست. در زیر این جهیل آب سردی چون از جریان در حرکت است. تحقیقات و معلومات بیشتر در باره جهیل های بند امیر به شکل ساختمان طبیعی اش چنین آغاز میگردد.

جهیل های بند امیر به فاصله پنجاوپنج کیلومتر فاصله فضا و هفتادوپنج کیلومتر مسافه زمینی سمت غرب وادی بامیان به ارتفاع دوهزارونه صدو بیست متر از سطح بحر واقع و در

بین سی و چهار درجه و پنجاه دقیقه عرض البلد شمالی و شـــصت و پنـــج درجـــه و ده دقیقـــه طـــول ـ البلد شرقی بوده متشکل از هفت جـــهیل انـــد.

جهیلهای بند امیر از سمت غـــرب بـــه شـــرق بـــه نامـــهای بنـــد ایســـپی او(ســـپین آب)، بنـــد غلامو(بند غلامان)، بند قمبر، بند هیبت، بند پنیر، بند پودینـــــه و بنـــد ذوالفقـــار مســـمی و در بـــین کوه های آهکی و نیمه آهکی محاط انـــــد.

مجموعه یی سطح جهیل های بند امیر بالغ بر شش صد هکتـــــار کـــه از جملـــهء چـــهارصد و نـــود هکتار آنرا بند ذوالفقار و نود هکتار آنرا بند هیبـــت تشـــکیل میدهـــد.

اندازهء کلی بستر آبی بندهای خورد و بزرگ بالغ بر چهل و یـــك هـــزار هکتـــار زمـــین بـــوده، و ارتفاع کوه های دورادور آن به سه هزار و هشت صد متر از ســـطح بحـــر بـــالغ میـــگردد.

این بند ها در انجام ساختمان بیضـــوی مـــانند خـــود دارای مـــواد آهکـــی و ترســـبات کلســـیم کاربونیت اند. ممکن است از نگاه جیولوجی چنین اســـتنباط گردد کـــه در طـــول ملیونهـــا ســـال در داخل این جهیل های آب مملو از کلسیم کاربونیت بوده که در اثر ترســـبات پـــی درپـــی بـــه همچـــو شکل تعیین کننده جهیل ها تبدیل شـــده باشـــد.

از نتایج تحقیقات جیولوژیکی که تاالحال در حصهء تشکل ایـــن جـــهیل هـــا بـــه دســـت آمـــده چنین استنباط میگردد که این بندها در اثر تحولات تیکتونیکـــــی و یـــا یخچـــالی تشـــکل کـــرده کـــه میتوان منبع آبهای ذخیرهء آنرا به گمان غالب چشمه های داخلی منـــابع آبهـــای یخچـــالی دانســـت.

جهیل های بند امیر در ارتفاع سه هزار مـــتر مملـــو از آبهـــای صـــاف و نیلـــگون خـــود حیـــث پدیدهء کم نظیر و شهکار یگانهء طبیعت یکی از زیباترین مناظر طبیعـــــی و تورســـتیکی وطـــن عزیـــز ما افغانستان را تشکیل داده اســـــت.

از نگاه صنعت توریزم و جهانگردی کمتر کسی پیـــــدا میشـــود کـــه از نـــام و شـــهرت جـــهیل های بند امیر اطلاعی نداشته باشـــــد.

طرفه حکایتی است که گویند در گذشته های دور در بین مجـــــاوران بـــر ســـر عمـــق و ژرفنـــای بند هیبت منازعه یی بر پا شد یکی از جملهء آنها گفت: چقـــــری ایـــن بنـــد پنجصـــد قـــلاچ اســـت دیگری به سه صد و عده یی به دوصد قلاچ حدس و گمـــــان زدنـــد.

بالاخره مردی هوشیاری از بین آنها گفت: بیائید عمق این بنـــــد را بـــا سربســـر کـــردن چندیـــن ریسمان و بستن یك انجام آن به سنگ آسیابی آزمـــــایش کنیـــم: ایشـــان ده ریســـمان ده قـــلاچـــهء علفی را سر به سر گره زدند و یك سر آنرا بر درختی و انجـــام دگر آنـــرا بـــه ســـوراخ پلـــه ســـنگ

آسیا بستند و چندین نفر آن سنگ را مانند عراده یی به سمت پایان جهیل لول دادند. بعد از چند دقیقه ناگهان شدت وزن آسیا سنگ آخرین انجام ریسمانرا از درخت قطع کرد و هم اثری از رسیدن آسیا سنگ در بستر زیرین این بند دیده نشد؛ این به آن مفهوم که عمق بند هیبت بیشتر از صد متر است.

مردان کهنسال مجاور این بند که زمانی آببازان ماهر بودند گفته اند که ارتفاع بند هیبت عمودی نه، بلکه طور مایل است و عمیق ترین نقطهء آن در قسمت سفلی بند مذکور بود که از قسمت بالای این نقطهء عمیق به نام چشمهء شفا فواره میکند و سطح پایانی بند هیبت الی حصه سفلی چشمهء شفا به شکل مایل بوده که پیمایش ارتفاع آن در زیر زمین کاری مشکل است. طوری که گفته شد ژرفای این جهیل قبلاً معلوم نبوده حدسهای گوناگون در بارهء آن زده میشد. مطابق تحقیق برتش و فورستر دانشمند آلمانی عمق جهیل های بند امیر به ٦٤ متر میرسد.

در ماه جوزای سال ١٣٥٦ش یك هیئت وابسته به موزیم موسسهء مطالعات مغاره های جمهوریت سلواك(یکی از جمهوریت های چکوسلواکیا) متشکل از مغاره شناس، غواص، زمین شناس، جغرافیه دان و تخنیکر به افغانستان وارد گردید و سه روز در بند امیر به تحقیق پرداخت و برای معلوم نمودن عمق جهیل به غواصی دست زد و گویا این اولین باری بود که پای بشر بر بستر آب بند امیر گذاشته میشد.

مطابق به اظهار غواصان این هیئت، عمق آب بند امیر به (٣٠) متر میرسد که در بعضی از قسمتها بیشتر از آن نیز میباشد.

یکی از اعضای هیئت گفته بود که هیئت غواصان به خاطر ندارند که در یك ارتفاع سه هزارمتری از سطح بحر به غواصی پرداخته باشند، این کاوش از لحاظ شاخه های گونه گون علوم چون زمین شناسی، زنده جان شناسی، حیات شناسی و جزء اینها اهمیت زیاد دارد...

در این جا ما با چنان پدیده های طبیعی بر خورد کردیم که اگر بگویم در جهان ما یگانه است مبالغه نکرده ام. عضو دگری هیئت اظهار نموده بود که میتوان حدس زد که تشکل پس جهیل ها در ربع اول دورهء آخر جیولوجیکی یعنی پس از ختم دوران چهارم یخچالها صورت گرفته باشد.

نکته یی جالب که در مورد به وجود آمدن جهیل ها میتوان ذکر کرد آن است که این جهیل ها دوره دوم زنده گی را از سر میگذرانند. دلیل این گفته آن است که ما مادهء

تراورتین را که در تشکل این جهیل ها نقش تعیین کننـــــده را دارد پنجـا مـتر بلنـد تـر از سـطح جهیل کنونی یافتیم. این نشان میدهد که این جهیل هـا بـه اوج اصطـلاح بلنـدی خـود رسـیده، پس بنابر آفات و مصیبتهای گوناگون طبیعی از بین رفته و سپس بـار دگر بـه زنـده گی گام نهـاده اسـت.

از بررسی ابتدایی بر میآید که از عمر تشکل دوبارهء این جهیل ها سـه ملیـون سـال میـگذرد. والتر لشیکا عضو محیط شناسی هیئت گفت: ما تا جایی‌کـه آبهـای دریـاچـه هـا و جـهیل هـای گوناگون جهان را مطالعه کرده ایم، آب هیچ جهیل دگر به پاکی و زلالی بنـد امـیر نمیرسـد و ایـن امر از نگاه دانش محیط زیست شناسی و یا ایکالوژی بسـیار جـالب اسـت.

تجارب مستقیم چنین نشان میدهد که آب این جهیل ها درهـر موسـم سـال تقریبـاً بـه یـك پیمانه ظرفیت خود را حفظ میکند؛ که این خود وسیلهء تحقیق بیشـتر بـرای یـك جیولـوژسـت در حصه منبع آبهای ذخیرهء این بندها اسـت.

اگر منبع این جهیل ها چشمه های بستر آنها باشد چرا در موسـم زمسـتان تمام جـهیل هـا را یخ میزنند به قطر حتی یکمتر سطح آن از یـخ مسـتور و مـورد رفـت و آمـد سـوار و پیـاده و ماهی‌گیران محل قرار میگیرد؛ و اگر منبع آنها آب باران و برف اسـت دلیـل چیسـت؟ کـه آنقـدر شفاف ونیلگون است که از عمق چندین متر ماهیان در بین آن بـه چشـم میخورنـد؟

به هر حال. در بین این جهیل ها ماهیان بـزرگ و دگر حیوانـات آبی از جملـه اسـپ آبی نـیز دیده شده اسـت.

حکایت دگر نیز در بین مردم محل مشهور است که گویند زمـانی چنـان قحـط سـالی در آنجـا رونما شد که عده یی از غربا و فقراء از قلت نان و سردی زمسـتان تلـف میشـدند.

مردم محل از گوشت حیوانات اهلی از قبیل گاو، گوسـفند و بـز،گوسـاله اسـتفاده میکردنـد، اما کار به جایی رسید که در دهکده ها مواشی نمـاند. مـردم از گرسـنه گی بـه تنـگ آمدنـد و شب و روز مصروف شکار آهوان کوهی و مرغان دشتی بودنـد؛ ایـن روش هـم سـود نمیبخشـید زیرا تعداد شکاریان بیشتر از آهوان بودنـد.

گویند شبی در قریه جارو کشان(جاروب کشان) که نزدیك بند هیبـت اسـت صـدای مـهیب و سهمناگ شنیده شد و فردای آن شب مردم آنجا مشـاهده کردنـد کـه در حصـه بـالایی جـهیل که از یخ های کلفت زمستانی مانند پوش بلورین احاطه گردیـده بـود نهنـگی را دیدنـد کـه یـخ آب ایستاده را یك طرف پاره کرده خود را از عمق جهیل به سـوی سـطح آن انداختـه اسـت.

بنا بر قحطی که وجود داشت مردمـــان محـل الزامـاً چندیـن مـاه ازیـن گوشـت اسـتفاده میکردند. غرض ازین گفتار اینست که در بین این جهیل هـا ماهیـان خیلـی بـزرگ نـیز موجـود اند.

همچنان یکی از مجاوران آنجا چندین سال قبل اسپ آبی ابلـق را در کنـار آن بنـد دیـده بـود، در موقعی که این واقعه بر شخص مجاور دست میدهد وی با صـداي هیجـان آور دیـگران را صـدا میکند تا این که اسپ دوباره سر به دریا زده از نظرها نـاپدیـد میـگردد.

این وادی زیبا و خوشگوار مملو از آب در سه ماه بهـار و دو مـاه تابسـتان اقلیـم نسـبتاً گرم و معتدل داشته بهترین ایام تفریح و دیدار سیاحان داخلـی و خـارجی اسـت.

این جهیل ها به حیث منابع سرشار اقتصادی از نگاه توریـزم و صنعـت تولیـد بـرق و تربیـهء ماهی یکی از مهمترین و پر استعداد ترین سرمایه های طبیعی مـا در دل کشـور اسـت.

بند امیر در علاقهٔ یکاولنگ در فاصله سی کیلو متری نایك واقع اسـت کـه متشـکل از شـش جهیل طبیعی میباشـند.

این جهیل های ششگانه همواره مملو از آب اند و سـرریزهء آبهـای آن رودخانـه پی را تشـکیل میدهد که از وادی یکاولنگ رو به جانب شمال غـرب و شمـال جریـان میـیابد و آبهـای چشـمه ساران و جوی باران نقاط دگر مـانند دریـای گومـآب، آبشـار غـازی، آب درهٔ کلـو(کـلان)، دریای فیروز بهار، دریاچـهء بـابر دره، آب درهٔ علـی و اوری زاغ، آبشـار درهء بنـدك و مـرغ آواز، دریای سیاه دره و دریاچه گنگ و ینطاق با آب گرم کلیگان و ذولیـج یـك جـا بـا آبهـای کشان و ا یسمیدان و چندین چشمه سـار دگر دره بلخـاب را عبـور نموده در تنـگه پی بوینقـره دریای بزرگی را که معادل هیرمند و یا نصف آمو دریا است به نام دریـای بلخـاب تشـکیل و بـه هجده نهر تقسیم میگردد. این نهرها دشت های وسیع بلخ را سیرآب سـاخته کـه مدنیـت باریـنهء بلخ و سرسبزی امروزی آن مرهون همـین دریاسـت.

حبيب الله رفيع

د پوهاند رښتين پښتني لارښود

[۱]

د تاريخ د لمر څرک نه پخوا، ډېر پخوا چې آريايانو د زمان په تره غونې کې تشکل کاوه نو د اريانا د طبيعي ښکلاوو او د آريانا ويجه په سمسوره غېږه کې يې د خپل خانګړي ثقافت او ښځوب بنسټونه هم کېښودل او د خپلو تجربو په رڼا کې يې د خپل ټولنيز ژوند اساسات هم وټاکل.

دوی خپل کړه وړه (د ژوند اخلاقي اړخونه)، راشي درشي (ټولنيز اړيکې) او راکړې ورکړې (اقتصادي روابط) پر پنځو بنيادونو ودرول او د خپل ژوند په نيمه تاريخي دوره کې چې د تر تاريخ وړاندې او تاريخي دورو تر منځ يوه بله دوره يا د ويدونو دوره ده، د خپل ژوند د اخلاقي ضابطې او اجتماعي اډانې ټينګولو لپاره ويدي سرودونه وويل چې انساني فضايل، اخلاقي نغوتې او معنوي سپېڅلتياوې پکې نغښتل شوې وې او له يوه نسل نه بل نسل ته خوله په خوله پاتې کېدل. همدا وخت يې د خپلې ټولنې ټولنيز جوړښت له لاندې نه په پورته جوړ کړ، " کورنۍ" يې چې کولا "کهول" بلل کېده د ټولنې بنسټ وګرځوله چې پکې پلار د خوړو برابرولو او مور د هغه د عادلانه رسولو مسووله وه، ورپسې تشکل " ګوترا" و او هغه کورنۍ پکې وې چې ځاروي به يې په ګډه اغيل کې درول او مشر به يې د غړيو کورنيو په خوښه ټاکل کېده، دريمه کړۍ يې ګوشتي وه چې د ګډې ورشو خلک به پکې يو ځای وو او يو مشر به يې ورته ټاکه، څلورمه لويه کړۍ يې کرامه وه چې د سيمې معنی يې ورکوله او دې ته به هم د ټولو ګوشتي ګانو په خوښه مشر ټاکل کېده، تر دې لوی تشکل يې ويسه و چې د هغې مشر هم انتخابي و او وروستنی تشکيل يې "جانا" و چې د يوې وړې واکمنۍ بڼه يې درلوده چې په راس کې به يې د " راجان " په نامه ټاکل شوی مشر درلود.

ورو- ورو چې د آريايي ټولنې اجتماعي او سياسي جوړښتونه نور هم پراخ شول نو بيا يې د" سبها " او" سميتي " په نامه دوې جرګې هم را منځ ته کړې چې لومړې جرګه به د کلي او سيمې وړې پېښې فيصله کولې او ځانګړې ټاکلې خونه يې درلوده چې نارينه وو او ښځو به ګډه پکې برخه اخيسته او ترې بره "سميتي" وه چې مشران به پکې را غونډېدل، د هيواد په سطحه پېښې به يې پکې فيصله کولې او باچا به هم پکې ټاکل کېدلای شو.

د"سامانه" ميله د دوی د اجتماعي کړو وړو يو بل تولید ځای و، دلته به بالغو ځوانانو ته کمربندونه ور تړ ملا کېدل او تر دې وروسته به دوی ته د ټولنيزو چارو مسووليت ور په غاړه و چې خبرې به يې سنجيدلې او ګامونه

به يې شميرلې وو. د ودونو بنيادونه هم د ځوان او پيغلې په خوښه په همدې کلتي ميله کې ايښودل کيدل او بيا به کورنيو د درنو دودونو هسک ته د ګرد وچتوونکو اتڼونو په ترڅ کې هغه لمانځل او تر سره کول.

[۲]

کله چې زرګونه کلونه وړاندې " يما " په بلخ کې د پيشداديانو د واکمنۍ ډبره کښيښوده او په بلخ کې د دې خواکمنې واکمنۍ لوړ لوړ بيرغونه رپانده شول د "پښتون "، "پښتو"، "پښتونولی" او پښتني خاورې" د تشکيل او را منځ ته کيدو نخښې نښانې هم را بر سيره شوې.

پښتنو د خپلو آريايي پلرونو ټول ميراثونه خپل کړل، د بلخ- بخدي، پښتني نوم د دوی له نامه سره وتړل شو او بيا کله چې د هندو کش نه را وښتل او جنوب ته را وليږديدل نو د همدې نامه په بنسټ يې پښتونخوا ودانه کړه، دوی د ويدي سرودونو په بنسټ خپلې سندرې، لکه د ميندو او ماشومانو سندرې، لنډۍ، نارې، سروکې او نور را ونښلول چې لا تر اوسه د ويدي سرودونو غوندې خوله په خوله او سينه په سينه را ليږدي، دوی اريايي دودونه او نرخونه چې د راشې درشې او راکړې ورکړې لپاره را منځ ته شوي وو د پښتونولۍ په نامه تنظيم کړل او پخې تيرې، نرخونه، دودونه او نور يې د خپل ژوند د سمون او د خپلې ټولنې د نظم ساتلو لپاره د يوه نا ليکلی قانون په توګه خوندي کړل او دا دي تر موږ پورې په همهغه معنوي بڼه را رسيدلې او د کانې د کرښې په توګه را پاتې دي.

پښتون وپنځيد او تر پښتون را لاندې پښتني قبيلې يوه په بله پسې همهغه د بلخ د استوګنې له وخت نه را پيدا شوې، د اروا ښاد استاد کهزاد د وروستي دور تحقيق له مخې ګرشاسپ يا ويشتاسپ همهغه د پښتون د کورنۍ يو نامتو پلار " غرغښت " دی چې د زردشت د را ښکاره کيدو پر وخت د وخت پاچا و، پرده وګروهيد او د ده دين ته يې وده او پراختيا ورکړه، همدا راز د سيستان او نيمروز واکمن اتريت د پښتنو مشهور نيکه بيټنی او د کاولستان او زاولستان د پاچا کورنګ شاه زوی سرند همهغه پښتون" سړ بن" دی چې د سړبني پښتنو لوی نيکه باله شي. همداراز همداوخت د اپاريتي (اپريدی)، بيسايا (بړيخ) وردهکار (وردګه ساکا (سهاک)، سپاسی (اسپزي) او نور پښتني قومونه هم د پيښواوسندونو له غيږې نه سر را پورته کوي او په دې توګه د پښتون لوی قام له خپلو قبيلو سره پنځيږي او د تاريخ په پاڼکو کې خپلې نخښې او ګامونه را پريږدي.

[۳]

هو! دا ټول هغه مسايل دي چې خيړل، خيړل، ګرويږل او پلټل غواړي او له نيکه مرغه د نولسمې او شلمې پيړۍ په اوږدو کې د پښتون، پښتو، پښتونولۍ او پښتونخوا پر ټولو موضوعاتو باندنيو او کورنيو پوهانو پر له پسې څيړنې او ليکنې کړې او دا کار لا روان دی کيږي.

لومړی خل ختيځپوهانو دې راز علمي څيړنو ته لاس غځولی چې له يو لړ تيرو تنو او تيرو ايستنو سره – سره يې سعی مشکوره او زيار د ياد وړ دی! بيا چې کله په افغانستان کې د پښتو غورځنګ پيل شو او پښتو مرکه وروسپې پښتو ټولنه جوړ شول، پښتو ليکوالو هم پر يادو شويو موضوعاتو څيړنې پيل کړې چې په تيرو پنځوسو کلونو کې اروابناد علامه حبيبي، اروابناد استاد خادم، اروابناد استاد پژواک، اروابناد استاد کهزاد، اروابناد استاد الفت او زموږ مشر او درون ليکوال پوهاند صديق الله رښتين د دې ډول څيړنو سر لارې او مخکښان دي. دوی پر تيارو لارو ډيوې کښيښودې او موږ يې پر تيارو لارو روان کړو.

په ځانګړې توګه پښتونولي چې د پښتنو د عاداتو او معاملاتو له ټولو اړخونو یې غېره را چاپېره ده، یوه جالبه موضوع ده چې هراړخېزې او څو اړخیزې څېړنې غواړي. په لومړي سر کې په زړه آریایي ټولنه کې د دې نخښې لټول په کار دي، بیا د پښتنو په بیلابیلو قومونو او قبیلو کې د دې دودونو، نرخونو او حقوقي تعاملاتو پر توپیرونو بحث په کار دی، بیا یې عملي اړخ د څېړنې وړ دی او بیا یې له نړیوالو حقوقي، قانوني او مذهبي تعاملاتو او قوانینو سره پر تلیزه څېړنه، چې پر دې هره برخه څه نا څه خو ګډې وډې څېړنې شوي دي.

[۴]

د پوهاند صدیق الله رښتین پښتني لاربنود د پښتونولۍ د ټولو اړخونو، کړو وړو، راشو درشو او راکړو ورکړو یو ویر او هر اړخیز لار ښود دی چې په ځای په ځای پر تاریخي سوابقو هم نظر ساتي او پر پښتونولۍ د اوړدو او پلنو څېړنو لپاره د کار یو پلان هم دی.

دا کتاب د پښتني خویونو په برخه کې د پښتنو کړه وړه سپړي د پت او عزت، ښېګڼې او نیکۍ، وعدې او وفا، تورې او میړانې، ننګ او غیرت، رښتیا او صداقت، زړورتیا او همت، انصاف او عدالت، شرم او حیا، ښې خوانۍ او سخیتوب، امانت ساتنې، سلا او مشورې اصلونه او ارزښتونه په وجیز ډول څېړي او د دې اوږدې کلاوې سر د راتلونکو څېړونکو په لاس ورکوي او د دې مرغلین مزي د لاغځولو لاره ورته پرانیزي.

کتاب د پښتني دودونه په برخه کې د پښتنو د راشې درشې اصلونه او ارزښتونه تر څېړنه لاندې نیسي او په جرګه، مرکه، تنواتې، تیره، سوله او روغه، پناه ورکولو، ننګ ور وړلو، د ښځو درناوي، غزا او جهاد باندې خبرې کوي او په دې برخو کې د پښتنو رواجونه او وروونه په نخښه کوي.

د دوی د کتاب دریمه برخه د پښتنو د راشو درشو ټولنیز اړخونه او د راکړو ورکړو اقتصادي اصلونه شمیري او په بدرګې، بدل، برمتې، داړې، ناغې، بندن، چیغې، یرغمل، تره ترون، پیغور، د کارونو ویش، اشر، د وطن ساتنه، بسپنه او مرسته، میلمه پالنه، د مشرانو منڼه، د مشر خوښونه، ځلوېښتیان، سوګند او لوړه، ګوندي او پره، کونتون، د اولاد روزنه، خوراک او پوښاک، روغبړ او ښه راغلې، خپلوي او خیښي، ګاونډیتوب، د لارې ټګ، د رنځور پوښتنه، اختر او میلې، لوبې او سپورټ، د خمکې خرخون، د مړي لاس نیوه، د مړي خیرات، ویروسی، عام خیراتونه، پلارنۍ هدیره، میراث، زیارتونه، د جومات او ملا لمانځنه، د حاجیانو لمانځنه، د واده چارې، د ځمکو ویش، د کورونو ویش، ډ بو ویش، ورشوګانې او سزاګانې تر لویو او وړو سر لیکونو لاندې له پښتونولۍ سره اړوند مطالب او اړخونه څېړي، شمیري او زموږ مخې ته یې ږدي.

پدې ترتیب د پوهاند صدیق الله رښتین دا کوچنی کتاب د پښتونولۍ کلیات په خپله غېره کې را نغاړي او د دې لاره هواروي چې راتلونکې څېړونکي د همدې لاښود په رڼا کې د پښتونولۍ په جزئیاتو پسې لټون او پلټون وکړي او د دې جوړې کړې نقشې د پاسه د پښتونولۍ ماڼۍ له خپلې ټولې ښکلا سره ودانه کړي او د نړیوال تمدن له ظاهراً ځلیدونکو او بلیدونکو دنګو ماڼیو سره یې د پرتلنې او مقایسې ډګر ته را وباسي. پدې توګه د پوهاند رښتین دا کوچنی او وجیز کتاب به د پښتونولۍ د پولو ټاکلو په برخه کې د لوی، ویړ او غوریدلي کتاب کار وکړي او علاقمندان به د پښتونولۍ د دنګ قد او قامت ننداري ته را بولي.

سر محقق محمد محسن فرملی

نقش وسایل ارتباط جمعی در تعیین تاریخ آینده و ملل

تاریخ بیان وقایع گذشته انسان است . مسلماً در پرتو بررسی پیشینه های ملت خود میتوان کم و کیف زنده گی موجود را آگاهانه به تحلیل و تفسیر گرفت و به پیش بینی آینده پرداخت. همانگونه که محتوای همه داشته های تاریخی شامل اسناد به جا مانده (Remains) و آثار روایتی (Traditions) ، (شفاهی، تصویری و کتبی) نه تنها مبین تاریخ گذشته های ما استند و زنده گی موجود ما در ژرفنای محتوای آن شکل یافته است، بلکه مبانی تاریخ آیندهء ما نیز بر شمرده میشوند.

بنابر آن بدین باور داریم که وسایل ارتباط جمعی با آنکه ساحهء به ویژه مطالعات انسانی را تشکیل میدهد، اما در عین حال بهترین اسناد و مدارك تاریخی را در لای خود نهفته دارد که همهء آن میتواند مردم موجود و آینده را به رویداد ها و وقایع پیشینهِ های شان در تماس دایمی آرد. روزنامه ها، جراید، مجلات، رادیوتلویزیون، کتب، تصاویر، درامه، خطابه ها، گزارش ها، پارچه های هنری، موسیقی و شمار دگری همه اسناد و مدارك تاریخی سه گانهء " شفاهی، تصویری و کتبی " اند که با کار برد آن به آینده گان تصویری روشنی زنده گی گذشته و موجود به شمار میآید.

از آنجهت است که امروز وسایل ارتباط جمعی در جهانی که به سر میبریم در عرصهء باز تاب دهی زنده گی اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ملل جایگاه ویژه و مقام بلند بالایی یافته است.

از آنجهت که رشد و فراگیری نمودن وسایل ارتباط جمعی و کاربرد تکنالوژی در مورد در قرن حاضر از ویژه گیهای خاص برخوردار است. اشتیاق به دانستن ارزشهای هنری، ذهنی، طرزاندیشه رسم و رواج فوکلور و سایر جلوه های فرهنگی پیشینیان در شیوهء زنده گی و دگر شوون اجتماعی خود و ملل دگر موثرترین مدارك ذهنی و انتباهی برای آینده گان به خاطر تعیین راه و رسم زنده گی شان شناخته میشود.

با توجه به مطالب فوق گفته میآید که استفاده از وسایل ارتباط جمعی و بررسی مطالب آن بر مبنای نگرش انتقادی و تحلیل و تفسیرهای علمی از آن پیگیری روابط و پیوسته گی غیر قابل انکار آن با رشد ذهنی، فکری، تربیتی و گسترش اندیشه های مهم در اثر نوسازی و نو آوری و گذشتن از مراحل زنده- گی یکنواخت و (Static) و آهنگ به سوی یك زنده گی متحول و (Dynamic) مبنای تاریخ آیندهء ملل را روشن میسازد. در جامعهء مثل جامعهء مان که از نوآوری میترسند و به آن به نظرشك و ظن میبینند و مردم به اندازه یی زبون و بیچاره شده که حتی قادر نیستند که برای رفع احوال نامناسب زنده- گی خویش عملی را انجام دهند، در جامعه یی که انسان همه چیز را به مقدرات بدون آن که خود در تعیین و تغیر آن دست اندر کار باشند، میسپارند و به اعتبار کار ایمان ندارند و بالاخره در جامعه یی که خود فورمول بندیهای ضد باروری و اندیشهء قهقرا جویی و تنگ نظری و شمار دگری مسلط باشد، نقش رسانه های گروهی به خاطر تغییر ذهن او اندیشه فرد و افراد و جلب تمایل آنها به سوی ارتقا پسندی و تعالی جویی که شعار انسان مدنی است خیلی برازنده ارزیابی شده است.

مسلماً در بیداریهای ملل آسیایی، افریقایی و امریکای لاتین نقش مطبوعات به مثابه بهترین مدارك تاریخی و انتباهات از گذشته به خاطر راه اندازی جنبشهای انقلابی و آزادیخواهی در نهایت درد به خور بوده است. چنان که ابراهیم رشید پور درمورد می نویسد: " در هر یك از نقاط خاور میانه، آسیا، افریقا و امریکای لاتین انجام تحقق عملی به بهترین نحو رابطه رشد ملی و باخبر گشتن مردم از آنچه در جهان ایشان میگذرد (به کمك وسایل ارتباط جمعی) به اثبات میرساند. هر گاه ما تاریخ را شناسنامهء ملتها بنامیم و با شناسایی گذشته بتوانیم زنده گانی حال وآینده را بهتر درك کنیم رسانه های گروهی به مثابهء بهترین مدارك و بازگویندهء شکل بندی تاریخ آیندهء ملل به شمار میاید مسلما در پرتو آن نظم اجتماعییکه در نتیجه آن خلاقیت فرهنگی امکان پذیر میگردد برای آینده گان میسر میشوند. مجید یکتایی در تعریف فرهنگ میگوید: وضع اجتماعی بشری با در نظر گرفتن اوضاع سیاسی و اجتماعی و پیشرفت آن در علم و دانش و ذوق و هنر و خلاصه ترقیهمه گانی است.

نگرش به اوراق تاریخ و تکوین فرهنگ آنان مارا بدین باور میآورد که پنج بنیاد تاریخ ساز انسان "زبان و دین، خط و عدد نویسی، دانش و تکنالوژی و هنر و صنعت" در واقع زیر بنای وسایل ارتباط جمعی بر شمرده میشوند.

زبان: استعداد، سخن گویی و نـگارش و انـدازه گـیـری و سـازنده گی در امـر تفاهم از دیر زمان به اینسو با آدمی بوده است، پس آن گاهی کـه انسـان بـه حیـات اجتماعی روی آورده، نیازمندی به زبان بیشتر شده اسـت نقـش زبـان درشـخصیت و تمدن تاریخ سازی انسان آنقدر دارای اهمیـت بوده اسـت کـه انسـان را حیـوان ناطق گفته انـد.

دین: پرورش عقاید دینـی در آدمـی از نخسـتین روزگاران زنـده گی اجتمـاعی محسوس بوده است. دین و عقیده در پهلوی این کـه تبعیـت از اوامـر خداونـد بـوده است تمثیل عقاید دینی موجبات بـس فـراورده هـای هـنری، معمـاری، اندیشـه، و تفاهم مشترك شده است. همانگونه که دین مقـدس اسـلام همـواره، موید، حـامی و تضمین کنندهء ارزشهای مطبوعات بوده، در رونـد تکـاملی وگسـترش آن هیچگونـه موانع را ایجاد نکرده اسـت.

خط و عدد نویسـی:

خط یك پدیدهء برزگ تمدن بشری است که سـرآغاز تـاریخ بـه شـمار مـیرود. انسان توسط اشکال و حروف خطی توانسته اندیشـهء پنـدار و تصـورات خـودرا بـه دگران بیان کند. باز مانده های خطی همه در اعمار تاریخ آینـدهء ملـل اثـرات بـس شـگرفی دارد.

عدد نویسی: شمار نویسی یکی از پدیده های تـاریخی بشـری اسـت کـه بنیـاد دانشهای ریاضی و مباحثات نجومی و آمارگیری براین بـافت یافتـه اسـت.

علـوم:

مسلماً تمدن بشری بر پایه دانشـها و دانسـتنیها و شناسـاییها بنـا شـده اسـت. وسایل انتقال دانش و علـوم همـه عنـاصر اطلاعـاتی شـمرده میشـوند. بنـابر آن گسترش تاریخ و فرهنگ انسـانی کـه بـه آینـده گان بـه ودیعـه گذاشـته میشـود، بیگمان در تعیین راه رسم زنده گانی آینده ملل تـاثیر بـه سـزایی دارد.

صنعت و هـنر:

هنر از پدیده های عظیم و تاریخی انسان است . انسان از دیر زمانی به تراش سنگ و صیقل آن، کلالی، نقاشی، آرایش و رقص و آوازخوانی‌سرو کار داشته، بازمانده های هنری و صنعتی در تکوین تاریخ موجود و آینده انسان اثرات عظیم دارد.

از گفتار بالا این گونه نتیجه گیری مینمایم که عناصر عمدهء فرهنگ و مدارك تاریخ ملل، وسایل ارتباط جمعی به شمار میرود که از نسل به نسل به مثابهء میراثهای اجتماعی و تاریخی انتقال میکند. به گونه یی که از گذشته ها به ما رسیده و آینده گان از ما به ارث میبرند، همهء آن بنای تاریخ ملل به شمارش میآیند.

بنابرآن بر حکومات است که وسایل ارتباط جمعی کشور را دست خوش خواستهای تبلیغاتی و پخش اخبار جعلی و تحریف شدهٔ خویش نساخته، بلکه از آنچه است گسترش دهند و آنرا به موازین و معیار های بین المللی آراسته سازند تا بتوان از رسانه های گروهی کشور به گونهء اسناد و مدارك معتبر تاریخی در روال روشن ساختن حقایق و رویدادهای زنده گی ملی بهره گیریم.

همان گونه که وسایل جمعی را به حیث بهترین و موثر ترین منابعی‌در تعیین تاریخ آینده ملت خویش توان به کار بست.

و من الله توفیق.

اروانباد پوهاند رښتین د خپلو آثارو په هنداره کې

د آزاد افغانستان مجله په ډېره خواشینۍ د افغانستان د نوميالي فرهنګي شخصیت او د پښتو د ناستو څېړونکي او ژبپوهاند، پوهاند صدیق الله رښتین د غمجنې مړینې خبر خپروي.

پوهاند صدیق الله رښتین د روان میلادي کال د نوسبر په ۲۶مه نېټه ـ د روان لمريز کال د لیندۍ په ۵مه نېټه د پېښور په یو روغتون کې د ور پېښې ناروغۍ له امله د ۷۹ کالو په عمر وفات شو (انالله و انا الیه راجعون).

د لیندۍ په ٦مه د رواښاد جنازه د پېښور په حیات اباد کې وشوه، د جنازې تر لمانځه وروسته سناتور استاد اجمل خټک او کاندید اکادمیسن پوهاند دوکتورالهام د پوهاند رښتین د ژوند او فرهنګي کارونو په باب خبرې وکړې او د دو مړینه یې یوه فرهنګي ضایعه وبلله. وروسته د پوهاند رښتین دوو زامنو پوهنمل شیر خان رښتین او ښاغلي فضل الله رښتین خبرې وکړې او د دوی تر خبرو وروسته د ده جنازه ننګرهار ته انتقال شوه.

د پوهاند رښتین د جنازې او د جنازې د انتقال په مراسمو کې د افغانستان او پښتونخوا ځینو سیاسي او فرهنګي مشرانو، لیکوالو، شاعرانو، د افغاني فرهنګي موسسو استازیو او مشرانو د پېښور د پښتو اکادمۍ مشر دوکتور راج ولیشاه خټک، غړیو او نورو دوستانو برخه اخیستې وه.

د اروانباد پوهاند رښتین جنازه ننګرهار ته له لېږدولو وروسته په بهسودو کې خاورو ته وسپارل شوه. د جنازې د ښخولو په مراسمو کې د ننګرهار ځینې شاعران، لیکوال، د ساینږد روښان پوهنتون ځینو استادانو، قومي مشرانو او سپین ږیرو ګډون کړی و.

د اروانباد پوهاند رښتین فاتحه د روان میلادي کال د دسمبر په ۳مه د ۱۳۷۷ش کال د لیندۍ د میاشتې په ۱۲مه نېټه د پېښور په سپین جومات کې ور اخیستل شوه. په فاتحه کې یې ډېرو افغانانو او د پښتونخوا خلکو برخه واخیسته.

د فاتحې په پای کې د افغانستان د مطالعاتو مرکز رئیس پروفیسور عبد الرسول امین او قاضي محمد امین وقاد د اروانباد پوهاند رښتین د ژوند پر ځینو څنګونو رڼا واچوله. ...ده بدل یې د افغان خوانانو په روزنه او د فرهنګ په پیاوړتیا کې وستایه. په دوی پسې د استاد رښتین مشر زوی ښاغلي فضل الله رښتین له ټولو هغو کسانو نه د زړه له کومې مننه وکړه چې د استاد د ناروغۍ په دوران کې یې د دوی پوښتنه کړې وه او هم ټولو هغو ښاغلیو ته یې کور ودانی و وایه چې د اروانباد استاد رښتین د جنازې او فاتحې په مراسمو کې ګډون کړی و. د اروانباد پوهاند رښتین فاتحې په کابل او

جلال اباد کې هم واخیستل شوې. مور د آزاد افغانستان د مجلې په دې ګڼه کې د نورو مقالو تر څنګه د ده پر ژوند او آثارو کتنلې شوې دا لیکنه هم خپروو:

پېژندنه: اروابناد پوهاند صدیق الله رښتین د ده د خپلو لیکنو له مخې په ۱۳۳۵ھ ق= ۱۲۹۸ش کال شاوخوا د مولوي تاج محمد (مهتمم صاحب) په کور کې زو کړې دی. د زوکړې ځای یې د مومندو سور کمر او په خپله سلیمان خیل دی. ده لومړنی زده کړې په خپل کور کې کړې دي او نورې یې د ننګرهار د هډې په نجم المدارس او د کابل په عربي دارالعلوم کې وکړې. دی په ۱۳۱۱ش کال په نجم المدارس کې شامل شو او په ۱۳۱۵ش کال کې کابل ته ولاړ او په عربي دارالعلومو کې شامل او په ۱۳۱۸ش کال کې ترې فارغ شو له فراغت سره سم په همدغه ۱۳۱۸ش کال کې د پښتو ټولنې په غړیتوب ومنل شو. او له همدې وخته د ده رسمي کار پیل شو. ده ته په پښتو ټولنه کې بیلا بیلې چارې سپارل شوې وې. په ۱۳۲۰ش کال کې د پښتو ټولنې د قواعدو د څانګې مدیر مقرر شو، په ۱۳۲۱ش کال د پکتیا د جریدې موسس او لومړنی خپرونکی، په ۱۳۲۲ش کال کې د پښتو دایرة المعارف د ترجمو د څانګې امر، په ۱۳۲۵ش کال د مطبوعاتو د ریاست د نشریاتو د اولې څانګې مدیر، په ۱۳۲۶ش کال د فراه د سیستان جریدې لومړنی خپرونکی او موسس، په ۱۳۲۷ش کال د پښتو ټولنې مرستیال او د پښتو دایرة المعارف امر، په ۱۳۲۹ش کال د پښتو ټولنې د مرستیالۍ او د پښتو آریانا دایرة المعارف له امریت سربېره د هیواد د اخبار چلونکی هم و، په ۱۳۳۰ھ ش کال د پښتو ټولنې لوی مدیر، په ۱۳۳۴ش کال د پښتو ټولنې رئیس، په ۱۳۳۵ش کال د پوهنې وزارت سلاکار او د کابل پوهنتون د ادبیاتو د پوهنځي استاد و.

ده ته په پوهنتون کې د استادۍ د سابقې په لړلو (له ۱۳۲۵ش کال نه نیولی) لومړی د پوهنوال او بیا په ۱۳۴۰ش کال کې د پوهاند علمي درجه ورکړل شوه.

پوهاند رښتین ته په ۱۳۴۲ش کال بیا د پښتو ټولنې ریاست ور وسپارل شو او د ۱۳۵۲ش کال د زمري تر میاشتې پورې د دې ټولنې رئیس و بیا یې تقاعد وکړ.

پوهاند رښتین د خپله رسمي کار په دوران کې پخوانی شوروي، مصر، هند، ایران، پاکستان او د پښتونخوا سیمو ته سفرونه کړي دي. په دغو سفرونو کې یې د پښتو ژبې، د پښتو ادبیاتو او د پښتنو د تاریخ په باب کنفرانسونه ورکړي دي. پوهاند رښتین له خپلې مورنۍ ژبې (پښتو) سربېره په دري، عربي او اردو ژبو پوهیده. لیکنې یې زیاتره په پښتو کړې دي. په دري ژبه هم اثار لري او په عربي یې ځینې مقالې لیکلې او خپرې شوې دي.

آثار، تالیفونه او ترجمې:

اروابناد پوهاند صدیق الله رښتین له ۱۳۱۶ش کال د نظمونو په ویلو پیل کړی دی او په دې کال یې یو نظم په اصلاح ورځپاڼه کې خپور شوی دی. نو بنا پر دې یې مور د ادبي فعالیت پیل ۱۳۱۶ش کال ګڼو.

ده له ۱۳۱۶ش کاله د ۱۳۷۷ش کال تر اواسطو ـ مانا دا چې ترخپلې مړینې څومیاشتې د مخه لیکل کړي دي او پدې حساب ده د خپل ژوند ۶۱ کاله فرهنګي فعالیت کړی دی.

ده د خپل فرهنګي فعالیت له پیله له لیکلو او ښه ویلو سره مطالعه هم کوله او له دې لارې یې د خپلې مطالعې دایره پراخوله. اروابناد پوهاند رښتین په دې دوران کې د ادبپوهنې په ځینو څانګو، د ژبپوهنې په ځینو څانګو، کلیوالي فرهنګ او هنر، تاریخ او سیاسي - ملي مسایلو لیکنې کړې دي. سفر نامې او ډرامې یې لیکلې، نظمونه او منثورې پارچې یې لیکلې او درسي کتابونه یې د افغانستان د پوهنتون، ښوونې او روزنې او

پښتو کورسونو لپاره تهیه کړي دي. ده په دې کابو څه د پاسه ٦٠ کلن فرهنګي فعالیت کې په سلګونو یادداشتونه، تبصرې، سرمقالې، رسالې او کتابونه لیکلي دي. چې زیاتره په هیوادنیو موقوتو خپرونو کې چاپ دي. ځینې رسالې او کتابونه یې مستقل چاپ شوي دي.

استاد رښتین د ۱۳۴۰ش کال په شاوخوا کې د خپلو مقالو او لیکنو شمیر اته سوه ښوولې ده، نو طبیعي ده چې له هغې نیټې وروسته به د ده د ژوند په پاتې ۳۷ کلونو کې دوی ډیرې نورې لیکنې هم کړې وي او دې شمیرې تغییر کړی دی.

دلته موږ د دوی هغه اثار یادوو چې مستقل چاپ شوی دی او دا معرفي به د دوی د اثارو د موضوعي ویش له مخې وي:

د ژبپوهنې څانګو ته مربوط اثار: استاد رښتین د خپل ژوند په اوږدو کې د ژبې مطالعې او ښنې ته ډیره توجه کړې وه، د دې پوهنې په بیلا بیلو څانګو کې یې د مقالو او رسالو تر څنګه ځینې کتابونه هم کښلي دي، چې د ده د اثارو پیژندنې په سر کې موږ د دې څانګې کتابونه در پیژنو:

(۱) – د پښتو اشتقاقونه او ترکیبونه: دا کتاب ۹۴ مخه په ۱۳۲۷ش کال د پښتو ټولنې له خوا د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوی دی. د پښتو د ار پوهې او ترکیبو په څیړنو کې یې له موادو ډیر استفاده کیدلای شي.

(۲) – د پښتو لوی ګرامر: د پوهاند رښتین د خپلې لیکنې له مخې د دې ګرامر د اول او دویم ټوک درې برخې یې په دري ژبه لیکلې دي. څلورمه او پنځمه برخه یې پښتو لیکلې دي.

د دې ګرامر لومړی جز اول ځل په ۱۳۲۷ش کال په کابل کې چاپ شو او دویم جز یې په ۱۳۷۰ش کال د افغانستان د ښوونې او روزنې وزارت خپور کړ. د پښتو لوی ګرامر لومړی جز (په دري ژبه) په ۱۹۸۹م کال په پېښور کې د یونیورستي بک ایجنسی له خوا خپور شوی دی. ښاغلی سید محی الدین هاشمي د استاد رښتین د پښتو لوی ګرامر دوارې جزوې له دري نه په پښتو اړولي او د پښتو ګرامر په نامه په پېښور کې د یونیورسیتي بک ایجنسی له خوا په ۱۳۷۲ش کال چاپ شوی دی. مخونه یې ۴۸۹دي. د دې دواړو جزوو ژباړن ښاغلی محی‌الدین هاشمي پردې ترجمه په خپله کښلي مقدمه کې لیکلي دي: "د کتاب نحوي برخه پوهاند صاحب په پښتو لیکلې او له دویم ټوک سره د ضمیمې په توګه چاپ شوې ده".

دا ګرامر له مقدماتي خبرو، ژبه، د پښتو ژبې او پښتو ګرامر[illegible] تاریخچې سربیره د رغپوهنې مباحث پر صرف او نحو، د پښتولهجوُ لیک ښود، لیلدود هم بحثونه [illegible] لري.

(۳)– د پښتو لومړی لارښوونکی: یو تطبیقي در[illegible] ګرامر دی او په ۱۳۲۶س کال په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی. باید ووایو چې په اوسنی لیکوال کې د دې کتاب نوم د پښتو کلي لومړی لیار ښوونکی راغلی دی. (۴۷۸/۱) خو د پښتو نثر هنداره (۳۶۵مخ) او پښتو ګرامر (۱۹ مخ) کې د پښتو لومړی لارښوونکی په نامه معرفي شوی دی.

(۴)– ژبښودنه: یو درسي ګرامر دی چې په هغه کې پر صرفي قواعدو برسیره د املا او رسم الخط اصول او قواعد هم بیان شوي دي. دا کتاب په ۱۳۴۱ش، ۱۳۴۲ش او ۱۳۴۷ش کالونو درې خله په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

په پښتو پانګه (۱/۲۱۰) کې د دغه کتاب د ۱۳۴۱ش کال چاپ معرفي شوی دی. مخونه یې ۱۰۴ ښوول شوي دي او دایې ویلي دي چې دا ګرامر درې برخې لري: ژب دود، لیک دود او دریمه برخه یې لیک ښود.

(۵)- د پښتو مصدرونو لارښود: دا کتاب د پښتو مصدرونو لارښوونه کوي او د مصدرونو یو لست وړاندې کوي. دا کتاب په ۱۳۴۴ش کال کې ۲۴مخه د پښتو ټولنې له خوا د پوهنې په مطبعه کې چاپ شوی دی.

(٦)- نوې څېړنه: د دې کتاب د معرفي په باره کې استاد رښتین د همدغه کتاب په مقدمه کې لیکلي دي "...بیا مې د مقالو په شکل د پښتو کلمو د څېړنې لړۍ جاري وساتله او کله کله به مې یوه نیمه مقاله لیکله او خپروله. څومره څېړنې او پلټنې چې د پښتو کلمو د ریښو، ارې او بنسټ په باره کې شوې دي او مقالې پرې لیکل شوې دي هغه ټولې مقالې اوس په دې کتاب کې غونډې شوې دي". دا کتاب ۱٦۱مخه د یونیورسټي بک ایجنسي له خوا په پېښور کې چاپ دی. د چاپ کال نه لري. ټولې ۲۳مقالې پکې راغلې دي او لنډه مقدمه پرې ارواښاد پوهاند رښتین په ۱۳۵۸ش کال کې لیکلې ده.

(۷)- لرغوني پښتو: دا کتاب دوې برخې لري، یوه برخه یې د پښتون او بله برخه یې د پښتو بحث ته وقف شوې دي او ارواښاد مولف په دواړو برخو کې څېنې ژبنې او تاریخي تحلیلونه وړاندې کړي دي. د دې کتاب په اوله برخه کې یو بحث دادی: (په پښتو کې پخوانیو آریایانو خویونه او دودونه) دا کتاب ۱۴۳ مخه به ۱۳۷۳ش کال یونیورسټي بک ایجنسي په پېښور کې چاپ کړی دی.

دادبپوهنې څېنو څانګو ته مربوط اثار: پوهاند رښتین په څېړنزو کارونو کې د ژبنیو څېړنو او یا د ژبپوهنې د څېنو څانګو په برخه کې دکتابونو، مقالو او رسالو د لیکلو تر څنګه د ادبپوهنې په ښایسته ډېرو اصلي او فرعي څانګو کې ډېرې څېړنې کړې دي چې موږ یې د چاپ د کال له مخې دغه اثار دلته ښیو:

۸- پښتانه شعرا دویم ټوک: پښتو ټولنې په ۱۳۲۰هـ ش کال د پښتانه شعراؤ د چاپ لړۍ پیل کړه. د دې لړۍ لومړی ټوک (د علامه حبیبي) په همدې ۱۳۲۰هـ ش کال چاپ او خپور شو. دوهم ټوک یې چې استاد رښتین را ټول کړی، لیکلی او سره ترتیب کړی ۲۸۹مخه په ۱۳۲۱هـ ش کال د پښتو ټولنې له خوا د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوی دی. په دې ټوک کې دهغه زمان د شتو معلوماتو پر بنیاد د ۱۱۰ تنو شاعرانو شرح حال او د کلام نمونې راوړل شوې دي.

۹- د پښتو د ادب تاریخ : دا کتاب دوه څله چاپ شوی دی. یوځل په ۱۳۲۵هـ ش کال او دویم ځل په ۱۳۳۲هـ ش کال ۱۸۸مخه خپور شوی دی. دغه ادبي تاریخ د هغه زمان له شرایطو او په سیمه کې د ادبي تاریخ لیکنې له مروجو دودونو سره سم د یوې څانګړې دوره بندي په چوکاټ کې لیکل شوی دی. د پښتو د ډېرو لیکوالو له آثار او نومونو سره لوستونکی اشنا کوي او لازم معلومات په لنډ ډول پکې وړاندې شوي دي. دا کتاب یو وخت د افغانستان د معارفو په نصاب کې شامل و.

۱۰ - د عبدالحمید دیوان: د عبدالحمید مومند دیوان په تحقیقي بڼه له مقدمې او حاشیو سره اول ځل د استاد رښتین په همت چاپ ته تیار شوی او چاپ شوی دی . ده دا متن د ورته مسیرو، چاپي او خطي نسخو له مخې برابر کړی‌دی. دا دیوان ۱۵۴مخونه په ۱۳۳۱ش کال د پښتو ټولنې له خوا په کابل کې چاپ او خپور شوی دی.

۱۱ - باز نامه : د خوشحال بابا بازنامه هم لومړی ځل استاد رښتین چاپ ته اماده کړې ده. د ده مقدمه، حاشيې او جوړه کړې لغتنامه هم ورسره مله دي. دا بازنامه په ۱۳۳۲هـ ش کال ٦۸مخه د پښتو ټولنې له خوا په کابل کې چاپ او خپره شوې ده. د خوشحال بابا بازنامه د باز ساتنې، پالنې، روزنې او د باز د ښکار او د باز د روغتيا په باب خبرې لري.

۱۲ - د پښتو عروض: د پښتو دغه زوړ متن هم اول ځل د استاد رښتين په همت چاپ ته اماده او خپور شو. د پښتو عروض د احمد شاهي دوران د ليکوال ميا شرف ننګرهاری الکوزی تاليف دی. دا متن د ده له څېړنو او کتنو سره په ۱۳۴۴هـ ش کال پښتو ټولنې چاپ او خپور کړ. ټول مخونه يې له تعليقانو سره ۷۲ دي.

۱۳ - د اشعارو ډولونه: دا کتاب درې عمده برخې لري : ولسي سندرې، عروضي شعرونه او دريمه برخه کې داوړ مضمونونه راوړل شوي دي؛ د پښتو شعر معنوي ډولونه ، وزم پوهنه ، قافيه پوهنه او شعري غلاوې . د دغه اثر بنسټ د استاد رښتين د (پښتو ادبيات) په نامه مقاله جوړه ده، چې په ۱۳۱۸ش کال په کابل کالنۍ کې خپره شوې ده. بيا په ۱۳۳۴ش کال ده د ا موضوع نوره هم پسې وڅېړله او په پای کې د اشعارو ډولونه په نامه دا کتاب ترې جوړ شو، چې ۱۲۱مخه په پېښور کې د تاج محل کمپنۍ له خوا چاپ شوی دی.

۱۴ - روښان ستوری: دا کتاب دوې برخې لري. لومړۍ برخه يې د بايزيد روښان پر ژوند، طريقت، پيرۍ، خليفه ګانو او مريدانو، روښاني څېنو شاعرانو، کورنۍ، اولادې او تاليفاتو په باب او دوهمه برخه يې د روښان پر مسلک او تحريک لنډې لنډې خبرې لري او يوه لوستونکی ته په ډېر لږ وخت کې د دغه جنبش په باب معلومات ورانډې کولای شي. روښان ستوری ۹٦مخونه په ۱۹۸۷م کال په پېښور کې د يونيورستي بک ايجنسی له خوا خپور شوی دی.

۱۵ - د پښتو تاريخي سيمينار: دا د پښتو د يو تاريخي سيمينار- چې د پېښور پوهنتون له خوا جوړ شوی و - يوعلمي ګزارش دی. دا سيمينار د ۱۳۴۴ش کال د اسد په مياشت د باړه ګلی (بره ګلی) کې جوړ شوی و. پدې سيمينار کې يو پنځه کسيز افغاني هيئت هم ګډون کړی و. استاد رښتين هم پدې هيئت کې شامل و او د دې سيمينار د غونډو ګزارش يې پدې کتاب کې ليکلی دی. که څه هم سړی دا اثر يو سفری علمي ګزارش بللی شي، خو دا چې له څېنو نکاتو څخه يې ادبي څېړونکی ګټه اخيستلای شي، نو ځکه په دې لړۍ کې شامل شو. دا کتاب ۹۲مخه په ۱۹۸۷م کال په پېښور کې د يونيورستي بک ايجنسی له خوا چاپ شوی دی.

۱٦ - د مهتمم ژوند : دا کتاب پوهاند رښتين د خپل پلار مولوي تاج محمد _ چې په مهتمم صاحب مشهور و _ په باب ليکلی دی او په کتاب کې يې د ده پر ژوند، کورنۍ، اولاده، په تعليم او اصلاحي او نورو اجتماعي کارونو، په غزاوو کې شرکت، مرينه، ملګرو او نورو دې ته ورته مسايلو خبرې کړې دي. د ده د پښتو، دري او عربي اثارو يادونه يې کړې ده. د پښتو نظمونو نمونه يې هم راوړې دي. د مهتمم صاحب يو مستقل اثر د پيغمبر (ص) د څلويښتو حديثونو منثوره پښتو ترجمه ده (۹۸-۱۰۹ مخونه) دا اثر هم پدې کتاب کې راغلی دی. د مهتمم ژوند ۱۰۹ مخه په ۱۹۸۸م کال په پېښور کې د يونيورستي بک ايجنسی له خوا چاپ شوی دی.

۱۷ - د پښتو ادبي مکتبونه: دا کتاب په ۱۹۸۹م کال د يونيورستي بک ايجنسی له خوا په پېښور کې چاپ دی، ټول مخونه يې ٥٦ دي. دا رساله د پښتو شعر مکتبونه او د پښتو نثر مکتبونه را ښيي. د شعر په برخه کې يې لرغونی مکتب، روښاني مکتب، د خوشحال مکتب، د رحمان مکتب، د حميد مکتب، ولسی مکتب، د ولسي

جنګي شعرو نموني، نوی مکتب د پښتو اشعارو معنوي پانګه او د پښتو نثر په مکتبونو کې يې د سليمان ماکو مکتب، د ميا روشان، مکتب، د خوشحال مکتب ،د منشي احمد جان مکتب او نوی دوره باندې لنډې لنډې خبرې کړې دي.

۱۸ - نوميالی شاعران: دا کتاب په ۱۳۷۰ش کال په پېښور کې تاج محل کمپنۍ چاپ کړی دی. ټول مخونه يې ۳۲۱دي. پر دې کتاب مقدمه ښاغلی فضل الله رښتين کښلې ده. د دې مقدمې له مخې پدې کتاب کې راغلي شاعران پخوا استاد رښتين په بېلا بېلو مقالو کې معرفي کړي وو او بيا يې په ۱۳۵۹ش،کال دغو مقالو ته کتابي بڼه ورکړه (ښاغلی فضل الله رښتين سريزه ص د). په دې کتاب کې د دېرشو شاعرانو شرح حال او د کلام نمونې د شپږو مکتبونو په ترڅ کې راغلې دي.

لومړی مکتب : امير کروړ، شيخ اسعد سوري، ښکارندوی، شيخ متي او زرغون خان. روښاني مکتب، ارزاني ميرزا خان انصاري، علي محمد مخلص، دولت خان لواڼی، د خوشحال خان مکتب: خوشحال خان خټک، اشرف خان هجري، عبدالقادر خټک، مصري خان ګګياڼی، د رحمان مکتب: رحمان بابا، پيرمحمد کاکړ، عبدالعظيم رانيزی، مطيع الله، دحميد مکتب، عبدالحميد مومند، قلندر... عليخان، کاظم خان شيدا، ميرزا حنان، اوسنی مکتب: امير حمزه شينواری، سمندر، ښيد رسول رسا، عبدالغني خان، ګل پاچا الفت، شمس - الدين مجروح، قيام الدين خادم او عبدالروف بېنوا.

۱۹- ادبي او تاريخي سموني: په دې کتاب کې د استاد رښتين هغه انتقادي مقالې را ټولې شوې او چاپ شوې دي چې وخت په وخت يې پر ځينو کتابونو، ځينو مقالو، ځينو موضوعاتو او ځينو سيمينارو کښلې دي. په دې کتاب کې ۱٦مقالې راغلې دي چې ځينې يې پخوا چاپ شوې وې او ځينې يې پوازې پـه همدې کتاب کې راغلې دي. . د دې کتاب څلور مقالې په ژبنيو موضوعاتو پورې اړه لري، خو څنګه چې پـه انتقادي ډول کښل شوې دي، نو ځکه يې پدې مجموعه کې ځای کړې دي. دا مجموعه په ۱۹۹۲م کال د يونيورسټي بک ايجنسۍ له خوا چاپ شوې ده. ټول مخونه يې ۱۹۸ دي.

۲۰ - د پښتو نثر هنداره : د پښتو نثر مطالعه او په دې باب ځيړنې اروانباد استاد رښتين لـه ۱۳۲۰ش کال نـه پيل کړې وې او په بېلا بېلو وختونو کې يې په دې موضوع خپلې نوې ځيړنې خپرې کړې او بـالاخره د پښتو نثر هنداره په نامه پنډ کتاب کې سره راوډلې. ټول مخونه يې ٦۱۱ دي. دا کتاب په ۱۹۹۳م کال د يونيورسټي بک ايجنسۍ له خوا چاپ شوی دی. په دې کتاب کې پښتو نثر له پخوا نه تر اوسه په پنځو دورو کې سره اوډل شوی دی او څه چې ورته ميسر وو پر هغو منثورو آثار و يې په دې کتاب کې بحثونه کړي دي.

۲۱ - پياوړی شاعران: پدې کتاب کې د ۳۹ تنو پخوانو او اوسنو وينا والـو پـر ژونـد پېښو، نظمونـو او شعرونو خبرې او تبصرې شوې دي. دا کتاب ۲٦۲مخه په ۱۹۹۳م کال د يونيورسټي بک ايجنسی پېښور له خـوا چـاپ شوی دی.

۲۲ - د علي خان پيژندنه: دا رساله استاد رښتين د ديرشمو کلونو په وروستيو کې کښلې ده ، د ځانته رسالې پـه شکل او مسلسله د زيری په جريده کې هم خپره شوي ده، ما خپله دا رساله نـه ده ليدلې. د استاد رښتين د آثارو د فهرستونو له مخې مې يې يادونه وکړه.

<u>ملي سياسي او تاريخي اثار</u>

۲۳ - نوی ژوند : دا کتاب په ۱۳۳۰ش کال د کابل په عمومي مطبعه کې د پښتو ټولنې له خوا چاپ او خپور شوی دی. مخونه یې ۱۰۸دي، د پښتونخوا د ځینو سیمو لنډه پیژندنه، د مشرانو ویناوې، او د پښتنو د مسالې په باب ځینې معلومات، مقالې او شعرونه پکې راغلي دي (پښتو پانګه ۱/۲۹۲).

۲۴ - د پښتونستان واقعات: په ۱۳۲۹ش کال چې په دې سیمه کې څه واقعات پیښ شوي دي، د هغو پیښو، پیښ لیک په دې رساله کې راغلی دی. دا رساله ۱۹ مخه په ۱۳۳۰هـ ش کال د مطبوعاتو ریاست د داخلي خپرونو د څانګې له خوا په عمومي مطبعه کې چاپ شوې ده. (پښتو پانګه ۲/۴۸۳).

۲۵ - پښتونیار:

په پښتو پانګه ۲/۳۷٦ کې راغلي دي چې دا کتاب د پښتونستان یو لنډکی تاریخ دی او په همدې موضوع کې مقالې، شعرونه پکې راغلي دي. دا کتاب ۱۳۵ مخه په ۱۳۳۱ش کال د پښتو ټولنې له خوا د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ او خپور شوی دی.

۲٦ - د پښتو مجاهدې: د استاد رښتین د دې لړۍ بل چاپ شوی کتاب دی مایې چاپې نسخې په پېښور کې نه کړې پیدا او نه په پښتو پانګه کې معرفي شوی دی.

۲۷ - نومیالی پوهان او غازیان: دا کتاب د ځینو مهمو سیاسي، علمي، ملي او روحاني شخصیتونو پیژندنې ته وقف شوی دی، په دې کتاب کې د ابن سینا، ابن خلدون، ابوریحان البیروني، میا محمد عمر، حافظ رحمت خان، سید جمال الدین افغان، مولوي عبیدالله سندهي، مهاتما ګاندي، جمال عبدالناصر، جواهر لال نهرو، عبدالغفور اخونزاده، ملانجم الدین اخونزاده، د ترنګز و حاجي صاحب، د چکنور ملاصاحب، فضل محمود مخفي، محمد ګل مومند، میرزا علي خان، عبدالغفار خان، عبدالصمد خان اڅکزی، فضل اکبر بینوم او ګل صاحب په باب معلومات او خبرې راغلې دي. د دې کتاب شخصیتونه هم مرحوم استاد رښتین د مقالو په ترڅ کې ښځوا معرفي کړي دي او بیایې په دې مجموعه کې یې سره یوځای کړي. دا مجموعه په ۱۹۸۸م کال ۱۴۷مخه د یونیورسټي بک ایجنسی له خوا په پېښور کې چاپ شوې ده.

ولسي فرهنګ ته مربوط اثار: د استاد رښتین په ګنو اثارو کې ځینې داسي کتابونه هم شته، چې که یې سرې ډلبندي کوي نو یې د ولسي فرهنګ جز بللی شي، لکه دا لاندې اثار:

۲۸ - پښتو قصې: دا کتاب استاد رښتین د اروابناد جرار په ملتیا ترتیب کړی دی او په ۱۳۳۱ش کال د پښتو ټولنې له په دولتي مطبعه کې چاپ شوی دی. په دې کتاب کې پښتو فوکلوري وړې کیسې، کیسې او ځینې ترجمه شوې وړې کیسې راغلې دي. ښاغلی رفیع کښلی دی چې له دې کتابه د فولکلور په څېړنه کې ښه استفاده کیدا شي. (پښتو پانګه ۱/۵۲).

۲۹ - د ژوند سندره : په پښتو پانګه ۱/۱۴۵ مخ کې راغلی دی چې دا کتاب د ساز او د پښتو د ساز د الاتو پیژندنه وړاندې کوي او د پښتني تنګ ټکور په باب تبصرې او بحثونه لري.

۳۰ - پښتني لاربنود: دا کتاب یوه سریزه او درې برخې لري: ۱ - پښتنې خویونه ۲- پښتنې دودونه ۳- پښتنې لارې چارې. په دغو دریو برخو کې د پښتنو د کلیوالي ژوند ځینې مهم توکي په لنډ ډول معرفي شوي دي. دا کتاب دوهم ځل په ۱۹۸٦م کال د پېښور یونیورسټي بک ایجنسی له خوا ۷۹ مخه چاپ شوی دی.

درسي كتابونه: استاد رښتين د خپل فرهنگي فعاليت په اوږدو کې د پوهنتون استادي هم کړې ده او له دې سربېره د افغانستان د پوهنې وزارت سره همکار او کلونه د پښتو ټولنې رئيس و. دوی په دې دوران کې ځينې درسي كتابونه هم ليکلي دي چې دوه درسي گرامرونه يې د مخه معرفي شول او دادی د دې لړۍ نور اثار يې دا دي:

۳۱ - پښتو کلي شپږم ټوک: دا کتاب د پښتو کورسونو په نصاب کې شامل و او پښتو ټولنې چاپ کړی دی.

۳۲ - د دوهم ټولگی پښتو قرائت ۳۳- د دريم ټولگی پښتو قرائت ۳۴- د دولسم ټولگی پښتو قرائت ۳۵- د دريم ټولگی دينيات ۳۶- د شپږم ټولگی دينيات . دا کتابونه په خپل وخت کې دافغانستان د معارفو په نصاب کې شامل وو، په زرگونو نسخې په وارو وارو د افغانستان د پوهنې او بيا د ښوونې او روزنې د وزارت له خوا چاپ شوي او د افغانستان د گوټ گوټ په ښوونځيو کې شاگردانو لوستي دي.

۳۷- د پښتو اُدبياتو تاريخ: د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځی د پښتو څانگې د څلورم ټنف لپاره دا درسي مواد اول ځل په ۱۳۴۳ش کال او دويم ځل په ۱۳۴۶ش کال گستنرشوي دي. دا درسي مواد په او ځل تکثير کې لږ وو او په دويم ځل تکثير کې ډېر شول او د کتاب حجم غټ شو. د ادبياتو په دې تاريخ کې له راغليو موادو څخه د نومياليو شاعرانو نومې کتاب په ليکلو کې هم استفاده شوې ده.

ترجمې: استاد رښتين په عربي، اردو او دري ژبو پوهيده او پښتو يې مورنۍ ژبه وه. ده کله نا کله د عربي، اردو او دري ژبې آثارو ترجمې هم کړې دي ، چې ځينې يې دمقالو په بڼه چاپ شوې دي، ځينې يې په ځانگړې ډول چاپ شوي او ځيني يې ناچاپه دي.

۳۸- د مينې هنداره : دا کتاب په عربي ژبه ابراهيم زکي الساعي ليکلی‌دی او اروانباد پوهاند رښتين په پښتو اړولی دی. دا کتاب ۴۶مخه په ۱۳۳۴ش کال د پښتو ټولنې له خوا د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوی دی. د پاچا، پلار، مور، ورور، ښځې، زوی، وطن او دين د مينې په باب مطالب پکې راغلي دي.

د استاد د اثارو په فهرست کې (د زلمو وظيفې) په نامه د يوې ترجمې يادونه شوې ده. خو تر اوسه چاپ نه ده. ښايي دا هم مستقله ترجمه وي.که نه استاد ډېرې مقالې له نورو ژبو ترجمه کړې دي. کابل مجلې او نورو افغاني مطبوعاتو کې چاپ دي.

سفرنامې: د استاد رښتين تر تحقيقي آثارو وروسته د ده په فرهنگي کارونو کې سفر نامې خپل ځانگړی مقام لري. ده ډېرې لنډې او اوږدې سفرنامې په خوږه ژبه او رسا انداز ليکلي دي. د ده په سفرنامو کې د بدخشان ننداره، د الينگار او اليشنگ ننداره، د خوست ليدنه او عشق آباد سفر نومې سفرنامې په کابل مجله کې خپرې شوې دي. د ده د آثارو په فهرست کې د کتغن سفر د مصر سفر او د شوروی اتحاد سفرپه نومونو د دريو نورو سفرنامو يادونه شوې ده، ما پخپله دغه سفر نامې نه دي ليدلي. غالباً به پخوا د افغانستان په مطبوعاتو کې چاپ وې او يا به د دوی د ناچاپو آثارو په جمله کې پاتې وي. د پېښور سفر په نامه د يوې سفر نامې يادونه هم د ده په آثارو کې شوې ده. که دا سفر نامه ـ د پښتو تاريخي سيمينار ـ په نامه چاپ شوی علمي سفري گزارش نه وي، نو دا سفرنامه هم مانه ده ليدلې. د استاد په سفرنامو کې دوې په کتابي چاپ دي. لکه:

۳۹- د هند سفر: دا سفرنامه په ۱۳۳۴ه ش کال ۱۸۲مخه د کابل په دولتي مطبعه کې چاپ شوې ده. دا سفرنامه په عام ډول هند ته د دوی د سفر گزارشونه را نغاړي خو د تگ راتگ په لیارو کې نورو هيوادونو، لکه ايران، پاکستان او عربستان کې خپل ليدلي کتلي هم پکې را نغښتي دي.

۴۰- د ننګرهار ننداره: دا سفر نامه استاد رښتین د ۱۳۲۸ هـ ش کال په پای کې لیکلې ده او په ۱۳۷۴ش کال په پېښور کې د یونیورسټي بک ایجنسۍ له خوا چاپ شوې ده. مخونه یې ۱۰۰ دي.

ډرامې: ورځې مجلې یو وخت د ډرامې په باب د استاد رښتین یوه مقاله چاپ کړې وه، رانه هیر دي چې ترجمه کړې یې وه او که یې خپله لیکلې وه. خو له ډرامو او له ډرامه لیکنې سره د ده مینه ښیي. د دوی د آثارو په فهرست کې راغلی دي چې استاد د (پښتنې میرمنې) په نامه یوه نمایش نامه هم لیکلې ده.

تخلیقي اثار: د ژبپوهنې ، ادبپوهنې په اړه له تحقیقي کارونو، سفرنامو او ډرامو سربیره استاد ځینې منظوم او منثور اثار هم لري چې د یادې شوې نمایشنامې په څیر یې باید موږ د دوی په تخلیقي آثارو کې وشمیرو.

۴۱- د ژوند پلوشې: دا کتاب د وړو مضامینو مجموعه ده چې په روانه ژبه او خوږو الفاظو لیکل شوې دي. د کلمو انتخاب یې په زړه پورې دی. دا کتاب دوې برخې لري . ۱- د تاریخ وړمې ۲- د ژوند وړمې. په مجوعه کې ۵۷ مضامین راغلي دي. کتاب ۱۸٦ مخه په ۱۳۷۴ش/ ۱۹۹۰م کال په پېښور کې د یونیورسټي بک ایجنسۍ له خوا چاپ شوی دی. خپله استاد رښتین دغه اثر د نثرونو مجموعه بللی دی، نو ځکه یې ما د تخلیقي آثارو په لړ کې یادونه وکړه. که نه مضامین یې په تاریخي، اجتماعي موضوعونو او یونیم ادبیاتو سره هم اړه لري.

۴۲- د ښکلا وړمه: دا کتاب داستاد رښتین د نثرونو مجموعه ده او دا مجموعه دوی خپله ادبي نثر بللی ده. په دې مجموعه کې ۴٦ ټوټې راغلې دي. د ځینو ټوټو عناوین مقالو ته پاتې کیږي. لکه : د ادب معنی او مقصد، سپېڅلی ادب، تصوفي ادب، باګرام په پښتو ادب کې ، کشمیر او پښتو ادب، د پښتو ادب رنګارنګ اړخونه، خوشحال او پسرلی، د ادب معنی او بې مطلبه ادب. که دا مضامین مقاله ډول لیکنې هم وي، خو استاد په داسې نثر لیکلې دي چې د نثر خوږ لت یې له نورو ادبي ټوټو لږ نه دی نو یې ځکه پدې کتاب کې له نورو ټوټو سره یوځای کړې دي.

د ښکلا وړمه په ۱۹۹۷م کال ۲۰۲ مخه په لاهور کې د پېښور پښتو اکاډمی له خوا چاپ شوې ده.

۴۳- ادبي لیکونه: پدې کتاب کې د ځینو داخلي او خارجي پوهانو لیکونه را غونډ شوي دي، چې ځینې د پښتو ټولنې له مشرۍ پخوا یا وروسته دوی ته لیږل شوي او ځینې یې د پښتو ټولنې د مشرۍ په دوران کې او په پای کې د ارواښاد استاد بینوا په نامه د دوی خپل اوږد لیک هم ورسره راغلی دی. په دې مجموعه کې ٦۳ شخصي او رسمي لیکونه خوندي دي. د لیکونو دا مجموعه استاد رشتین په ۱۳٦۱ش کال ترتیب کړې وه او په ۱۳۷۳ هـ ش کال په پېښور د دانش کتاب پلورنځی له خوا چاپ شوه. ټول مخونه یې ۷۵ دي.

۴۴- خوږې وړمې: دا د ارواښاد استاد رښتین د منظومو ویناوو مجموعه ده چې ۱۱۱ مخه په ۱۳۷۷ش کال په پېښور کې د تاج محل کمپنۍ له خوا چاپ شوېده . دا مجموعه ارواښاد پوهاند رښتین په ۱۳٦۱ش کال په کابل کې ترتیب کړې ده. په دې مجموعه کې ۸۱ پارچې نظمونه، غزلې او د ده پنځه جوړې کړې لنډۍ پکې چاپ شوې دي. پر دې مجموعه سریزه ښاغلی فضل الله رښتین لیکلې ده.

داستاد مستقل چاپ شوی کتابونه په دې لیکنه کې در وپیژندل شول. ښکاره ده چې استاد به نور مستقل ناچاپ اثار هم نري او د دوی ځینې مقاله ډوله رسالې په کابل کالنیو او د افغانستان کالنیو کې چاپ شوې دي، د مقالو شمیرې د مخه در وښوول شو.

اروا دې یې ښادوي

پروفیسور عبدالرسول امین

حکومت وسیع النظر یا وسیع البنیاد؟

پروفیسور عبدالرسول امین رئیس مرکز مطالعات افغانستان دراین اواخر نظریهٔ حکومت وسیع-النظر را به جای حکومت وسیع البنیاد به پیش کشید. ما در ارتباط به همین موضوع گفت و شنودی با وی داشتیم که در این شماره تقدیم خواننده گان میگردد.

پرسش: جنبه های مثبت و منفی حکومت وسیع البنیاد را توضیح نمایید؟

پاسخ: از زمان پیدایی مفکورهٔ حکومت وسیع البنیاد تا امروز جز از ناکامیها و تجارب تلخ این گونه حکومتها، جنبهٔ سودمند و یا مثبت حکومت وسیع البنیاد در ذهنم خطور نمیکند.

ما میتوانیم بر جنبه های منفی و مضر حکومت وسیع البنیاد با ارائه اسناد ساعتها و حتی روزها بحث و گفتگو نماییم، اما من دراین گفت و شنود به ارائه چند مثال بسنده میشوم.

(۱) همه ی افغانها گواه این حقیقت تلخ استند که حزب دموکراتیک خلق پس از کودتای ثور۱۳۵۷ خورشیدی زیر نام دکتاتوری زحمتکشان رژیم تك حزبی را بر افغانها تحمیل کرد. جزء از همین حزب، تمام فعالیتهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی سایر احزاب و تنظیمها، سازمانها، شخص و اشخاص غیر قانونی اعلام شدند و پس از آن همگون به خواسته های رژیم فعالیتهای سیاسی همه اقشار مردم افغانستان عمل جرمی پنداشته میشد و مرتکبین آن کیفر میدیدند.

افغانها میدانند که دکتاتوری و انحصار . حزب دموکراتیك خلق افغانستان عملیه های قتل، کشتار، گرفتن، بستن، به زنجیر کشیدن، تبعید و فرارهای جبری مردم افغانستان تشدید گردید. و در نتیجهٔ آن زمینه برای یورش نیروهای نظامی اتحاد شوروی و مداخله های کشورهای شرق و غرب آماده شد و این گونه مداخله ها تا هنوز هم ادامه دارند.

زمانی رژیم تك حزبی (حزب دموكراتیك خلق) با مقاومت شدید مردم افغانستان مواجه شد و پیهم زیر ضربه آمد، اتحاد شوروی سابق مجبور شد تا معاهدهء ژنیو را امضا نماید و بر اساس آن نیروهای نظامی خود را از خاك افغانستان خارج سازد.

نخستین مرحلهء سقوط اتحاد شوروی و فرو پاشی رژیم کابل از همان وقت آغاز گردید. همدرین زمان اتحاد شوروی و رژیم دکتور نجیب الله آواز حکومت وسیع البنیاد را بلند کردند. از نظر آنها در حکومت وسیع البنیاد گروههای مجاهدین، اعضای حزب دموکراتیك خلق و شماری از شخصیتهای دگر شامل خواهند بود.

بر اساس همین مفکوره، دوکتور نجیب الله برای بار اول در حکومت تك حزبی حزب دموکراتیك خلق به گروهها و اشخاص دگر جا داد و حکومتش را وسیع البنیاد خواند. رژیم دوکتور نجیب الله و اتحاد شوروی میخواستند از این ابتکار به سود حزب دموکراتیك خلق و نیزوهای چپی دگر استفاده کنند. شماری از اعضای حزب دموکراتیك خلق و گروههای چپی دگر را در این حکومت وسیع البنیاد جا زنند.

در سالهای ۱۹۸۷ و ۱۹۸۸م رسانه های گروهی، در پیرامون پیشنهاد حکومت وسیع البنیاد، تبصره های زیادی نمودند و حتی ضیاءالحق رئیس جمهور آن وقت پاکستان در بیانیه هایش خروج نیروهای ارتش سرخ شوروی از افغانستان را معجزهء سدهء بیستم میدانست ونظر حکومت وسیع-البنیاد را ابتکاری برای حل قضیهء افغانستان میپنداشت. اما شماری از مبصرین قضیهء پیچیده و سیاسی افغانستان از این واقعیت آگاهی کامل داشتند که ماهیت ایدیولوژیك و ارتباطهای خارجی نیروهای چپی و راستی افغانستان تفاوتهای زیادی از هم نشان میدهد و تشکیل حکومت وسیع-البنیاد از این گروههای باهم دشمن امکان پذیر نیست.

چنان که گفته آمد اتحاد شوروی میخواست در قالب حکومت وسیع البنیاد به حزب دموکراتیك خلق و نیروهای دگر طرفدار شوروی جایی تدارك بیند و حامیان خارجی مجاهدین تنها در حرف از حل سیاسی قضیهء افغانستان پشتیبانی میکردند اما در واقعیت آنها به جای حل سیاسی راه حل نظامی را گزیده بودند. آنها فیصله کرده بودند که پس از خروج نیروهای ارتش سرخ رژیم کابل را از راه زور سقوط میدهند و گروههای مورد نظر شان را به قدرت سیاسی میرسانند. تمام نهادها و موسسات کشوری و لشکری افغانستان را از بین میبرند. کابل را چور، چپاول، غارت و با خاك یکسان میسازند. قشر درسخوانده و منور افغان را مجبور به ترك میهن میکنند و افغانستان را درچنگال نیروهای گروههای خود ساخته شان نگه میدارند.

(۲) در دوران مقاومت در برابر نیروهای شوروی و رژیم کابل در پشاور اتحادهای نسبی وسیع البنیاد زیر نامهای: اتحاد شش گانه، اتحاد هفت گانه و اتحاد سه گانه به میان آمدند و از بین رفتند. در این اتحادها به هفت گروه به رسمیت شناخته شده سهم مساوی داده میشد و به میان آیی هر اتحاد جدید افغانها را امیدوار میساخت که پس از این انسجامی در کارهای سیاسی، مالی و نظامی گروههای مجاهدین رونما خواهد گشت، اما به زودی امید افغانها به نا امیدی مبدل میشد، زیرا به جای انسجام، مخالفتها و تضادهای درونی گروههای مجاهدین سر بالا میکردند و تا ختم اتحاد مخالفتها و جارو جنجالهای درونی گروهها چندین مراتبه فزونی مییافت. در داخل و خارج کشور اعضای این گروهها و قوماندانان بین هم به قتل و کشتار، جنگ و ستیزه جویی و دشمنیها میپرداختند و در نتیجهٔ فروپاشی این گونه اتحادهای وسیع ـ البنیاد و تنظیمی سلسلهٔ قتل و کشتار، بی‌باوری، مخالفتها، دشمنیها، تهمت بستنها و آدم ربایها بین افغانها تا سالها دوام میکرد.

(۳) در سال ۱۹۸۹م نماینده گان هفت گروه تنظیمی در حاجی کمپ راولپندی گرد آمدند. در این گردهمآیی از هر گروه شصت نفر نماینده حصه داشت، شماری از شخصیتهای مستقل نیز در آن شرکت نموده بودند. در این گردهمآیی صبغت الله مجددی رئیس جبههٔ نجات ملی به حیث رئیس حکومت موقت مجاهدین و عبدالرب رسول سیاف رئیس حزب اتحاد اسلامی به حیث صدراعظم این حکومت موقتی تعیین شدند، وزارتخانه ها بین گروههای تنظیمی دگر- به رسمیت شناخته شده در پاکستان- تقسیم گردیدند.

در این گردهمآیی گروههای اهل تشیع ـ ساخت ایران ـ به پشتیبانی حکومت ایران مساله فیصدی نفوس اهل تشیع در افغانستان را بالا کردند و بر اساس فیصدی نفوس اهل تشیع در حکومت موقت خواهان کرسیهای وزارتخانه ها بودند. این گروهها دعوه داشتند که تشیع ۳۵ در صد نفوس افغانستان را تشکیل میدهند وگروههای اهل تسنن ـ ساخت پاکستان ـ این شمار را ۱۰ در صد میپذیرفتند. بالاثر همین مخالفت ـ برفیصدی نفوس ـ گروههای اهل تشیع در حکومت موقت حصه نگرفتند و مساله فیصدی نفوس اهل تشیع در افغانستان حل ناشده ماند.

با وصف این که گروههای اهل تشیع افغان در این حکومت شرکت نکردند، اما با آنهم در حکومت هفت گروه تنظیمی اشتراك داشتند و رئیس هر گروه بالنوبه به ریاست حکومت موقت میرسید و این حکومت ساخت پاکستان تا حدی وسیع البنیاد بود. رخداد های سال ۱۹۸۹- ۱۹۹۲م نشان داد که نه تنها نتیجه یی براین حکومت موقت مرتب نگردیده، بل در این دوران

بسته گان این گروهها در داخل و خارج کشور گلوهای یك دگر شان را میفشردند. مخالفتـــها و جنگهای درونی بین گروهها افزون میگردید.

(٤) در ماه اپریل ۱۹۹۲م پس از سقوط رژیم دکتور نجیب الله، قوماندان احمد شاه مســـعود بـــه همدستی حزب وحدت اسلامی، جنبش ملی اسلامی و گروهگی از گروه پرچم به شهر کـــابل داخل شدند. در پاکستان زیر نظر صدراعظم پاکستان، معاون وزارت خارجه ایران و رئیـــس شبکهء جاسوسی عربستان سعودی مذاکراتی بر مساله تشکیل حکومت اسلامی افغانستان از گروهها و تنظیمهای مجاهدین آغاز گردید. در فرجام مذاکرات، عهد نامهء پشاور به امضـــا رسید. با نظرداشت به همین عهدنامه ریاست دولت برای دو ماه به صبغت الله مجددی رسـید، کرسی صدارت به حزب اسلامی حکمتیار، قوماندان احمد شاه مسعود به حیث وزیر دفـــاع تعیین شد، وزارتخانه های دگر نیز بین تنظیمها مساویانه تقسیم گردیدند. در این عهد نامـــه آمده بود که صبغت الله مجددی بعد از دو ماه ریاست دولت را به برهان الدین ربانی میگذارد و ربانی برای چهار ماه رئیس دولت خواهد بود او در همین چهار ماه شورائی را دایر خواهـــد کرد و همین شوری زعامت آیندهء افغانستان را تعیین خواهد نمود.

بر اساس عهد نامه ها و موافقتنامه های پشاور، اسلام آباد و جلال آباد، حکومت متشکل از گروههای شیعه و سنی مجاهدین نسبت به حکومت موقت مجاهدین وسیع البنیاد بـــود و همدریـــن حکومت وسیع البنیاد تنظیمها و گروههای زیر نام پشتون، تاجك و هزاره به صورت مســـتقیم و جنبش ملی اسلامی به نماینده گی از ازبکها به صورت غیر مستقیم شرکت داشتند. با وصف ایـــن که سهم جنبش ملی اسلامی در این حکومت معلوم نگردیده بود، اما در واقعیت ســـر گروه آن وظیفهء معاون رئیس دولت اسلامی ــ استاد ربانی ــ را به عهده داشت.

چرا حکومتهای وسیع البنیاد ناکام شدند ؟

علل ناکامیهای وسیع البنیاد حکومت موقتی مجاهدین و حکومت اسلامی وسیع البنیاد در کابل زیاد اند، و در پهلوی آن نهایت مغلق و پیچیده. اما من در این نبشته از چند عامل مهم یـــادآوری میکنم:

الف: همه افغانها آگاهند که گروهها و تنظیمهای جهادی در کشور های بیگانه و بـــه اشـاره و خواست بیگانه گان به وجود آمدند، تسلیح و تجهیز گردیدند ، به رسمیت شناخته شدند.

ما میدانیم که افغانها نه در تاسیس این گروهها و نه هم در تعیین سران آن نقشی داشتند. بابه میان آمدن این گروهها و سران آن حق تعیین زعامت ملی از افغانها گرفته شد و کشـــور هـــای

خارجی چنین میخواستند تا به میان آمدن تنظیمها و گروهها و تعیین سران بـه ایـن گروهـها و تنظیمها افغانها از حق تعیین سرنوشت شان محروم شوند.

در عمل به اثبات رسید که سران این همه گروهها و تنظیمها به جای منافع ملی افغانها بـرای نگهداشت منافع طویل المدت و قصیر المدت بیگانه کار میکردند. یگانه هدف و برنامه یی راکه همه شان به پیش میبردند زمینه سازی برای مداخله ها و پخش نفوذ حامیان خارجی شان بود. اینان حـق از مستعمرهٔ مستقیم و غیر مستقیم افغانستان از سوی _ خارجیان_ روگردان نبودند.

ب: خارجیان از تبارز رهبری واحد ملی جلو گیری کردند تنظیمها و گروههای متضاد را بر مـردم ما تحمیل کردند. این گروهها اندیشهٔ واحد نداشتند. شماری از اینها بالاتر از سـطح افغانسـتان برای عملی کردن ایدیولوژیها بین الاسلامی و اتحاد جهان اسلام کار میـبردند. وجـود تـاریخی افغانستان و هویت و منافع ملی افغانها و مرزهای افغانستان نزد آنان بی ارزش بودند، بـل آنـان عهدهٔ بس بزرگ دوباره مسلمان نمودن افغانها، اتحاد جهان اسلام و گسترش اسلام در سرزمینهای دگر را به دوش داشتند و افغانهای فقیر و بیچاره را محض وسیلهٔ قربانی نظریه های اسلامی شـان میپنداشتند. از سوی دگر شماری از این گروهها پایینتر از سطح ملی افغانستان ظاهراً زیر نام دیـن و مذهب اما در واقعیت منافع، شخصی، نژادی، زبانی و منطقه یی شان را مد نظر داشتند و اکنون نیز این گروهها به بیماریهای نگهداشت قدرت شخصی و گرایشهای قومی، نژادی، منطقـه یی و گروهی شان مصاب استند.

برای گروههای بالا اندیش و پایین اندیش _ از سطح ملی افغانستان _ منافع ملی افغانهـا و افغانستان مطرح نبود، بل اندیشه های همهٔ شان به سود اجنبیان و زیان افغانستان و مردم افغانستان بودند.

به صراحت میتوان گفت که کشور های خارجی زیر پردهٔ نظریه بین الاسلامی به نام برادری اسلامی به بسیار آسانی افغانستان را زیر تسلط آورده میتوانند. همینسان بیگانـه گان شمـاری از گروهها را زیر نامهای زبان، مذهب، فرقه، سمت، قوم و نژاد به جان همدگر انداختند. تعصب های گونه گون را دامن زدند و همسان با برنامه های خارجیان جنگ همه گان بر ضد همه آغاز گردیـد. خارجیان گروههای فرقه گرا، سمت گرا و قوم گرا را به خاطری حمایت میکنند که افغانها را زیـر نامهای گونه گون از همدگر جدا سازند و زمینه را برای حکومت خود بر آنها مسـاعد کننـد. خارجیان این گروههای کوتاه اندیش و منفی‌گرا را برای نابودی هویت ملی و تاریخی افغانسـتان

ساختند و به بالا کشیدند. همه ی این گروهها را کماکان مصروف تعصب پراگنی و کوتاه اندیشي مصروف نگاه داشتند.

سیاستهای _ تفرقه انداز و حکومت کن _ خارجیها حق خودارادیت، اختیار سیاسی، تعیین زعامت را از افغانها گرفت و تا هنوز هم میخواهند حقوق افغانها را سلب کنند و برای از بین بردن هویت ملی شان کمر بسته اند.

ج: افغانها آگاهی دارند که تراژیدی ملی افغانستان ناشی از جنگ سرد بین دو اردوگاه باهم رقیب _ شوروی و اردوگاه کشورهای سوسیالستی، ایالات متحده و کشورهای همپیمان غربیش است. در دوران جنگ سرد اتحاد شوروی، پشتیبانی حزب دموکراتیك خلق، به قدرت رساندن این حزب و پس از کودتای ۷ ثور ۱۳۵۷ خورشیدی ، نگهداری رژیم خلق _ پرچم را به عهده داشت. امریکا و شماری از کشورهای غربی از تنظیمها و احزاب جهادی _ معرفی شده از سوی پاکستان ـ پشتبانی نمودند.

امریکا و همراهان او با گروههای افغانی از راه پاکستان کمکهای اقتصادی و نظامی میکردند، از مجاری ملل متحد از مسالهء افغانستان پشتیبانی سیاسی نمودند و از راه موسسات غیر دولتی با افغانها کمکهای بشری. شایسته به یاد آوری است که پس از کودتای ثور سال ۱۳۵۷ خورشیدی در دوران جنگ سرد و بعد از ختم این جنگ امریکا و کشور های همپیمان آن در راه حل سیاسی مسالهء افغانستان با افغانها هیچگونه همکاری نکرده اند. اکنون نیز امریکا و همراهانش در پیرامون مساله افغانستان کار عملی نمیکنند، بل از جمع و خرچ زبانی پا فرا تر نمیگذارند. در پیرامون حل سیاسی مساله افغانستان موقف روشن و عملی اختیار نکردند.

هر دو اردوگاه دوست و دشمن با پشتیبانی از ایدیولوژیهای متضاد در جامعهء معتدل افغانی به آتش افراط، دکتاتوری انحصار سیاسی و دشمنیها دامن زده شدند. ارزشهای ملی و عنعنی افغانها شکار ایدیولوژیهای تحمیل شدهء خارجی گردیدند. تا هنوز شماری از گروههای افغان به حیث اجیران خارجی میخواهند زیر پردهء مذهب، نژاد، زبان و قوم هویت اساسی، تاریخی و ملیافغانستان، تمامیت ارضی و استقلال افغانستان را از بین ببرند.

در پایان جنگ سرد روسیه به حیث وارث اصلی اتحاد شوروی مداخلهء مستقیمش را در افغانستان شکل مداخلهء غیر مستقیم داد. امریکا و کشور های همپیمانش نیز افغانستان و افغانها اغشته به خون را به همسایه گانش رها کردند و خود را از صحنه کشیدند.

پس از سقوط رژیم دوکتور نجیب الله تا زمان چیره گشتن طالبان بر شـــهر کـــابل، ســـران و قوماندانان گروههای جنگ افروز چندین بار با هم جور آمدند، سوگندها برداشتند که بار دگر به جنگ و مخالفت دست نمییازند، اما ما دیدیم که چندین سوگندها و عهد ها را شکستاندند و زیر پا کردند.

پس از سقوط کابل به دست طالبان مراکز وفاداری در کشور های همسایهء ما تغیـــیر نمـــود. گروههایی که ساخته و بافتهء پاکستان بودند، تا یك مرحلهء معین از آنها در برابر نیروهای ارتـــش سرخ و رژیم کابل کار گرفته شد وپس از به سر رساندن وظایف محولـــــه، در میــــدان سیاســـت افغانستان نیازی به وجود شان احساس نمیشد، همان بود که گروههای جهادی مرکـــز وفـــاداری پیشین شان، اسلام آباد، را رها کردند و تهران به مرکز وفاداری شان مبدل گشت.

چرا فعالیتهای سیاسی ناکام شد؟

پیـــش از ایـــن کـــه در بـــارهء حکومـــت وســـیع النظـــــر **Broad-minded government** به بحث بپردازیم، در بارهء ناکامی فعالیتهای حل سیاسی مساله افغانستان نیز به چند نکتهء اساسی اشاراتی خواهم کرد.

به نظر من از آغاز پیدایی بحران در افغانستان کشورهای ذیدخل برای حل سیاسی این مســـاله اقدام عملی و قاطع نکرده اند. از مدتی زیر نام حل مسالهء سیاسی افغانستان نمـــاینده گان ملـــل متحد و کنفرانس کشور های اسلامی آمدند و رفتند و هر یك شان این جملات را تکرار میکردند: " من میخواهم فارمول حل سیاسی مساله افغانستان را از خود افغانها به دست آورم ... کلید حـــل سیاسی مساله افغانستان نزد خود افغانهاست".

هر نماینده و فرستاده در پیرامون حل سیاسی مساله از همان جا آغاز میکرد که فرستادهء پیـــش از او آغاز کرده بود. هر یك شان در باره با سران گروههای جنگی، کشورهای همسایه و ذیدخل و شخصیتهای افغانی و غیر افغانی موضوع را مطرح میکرد و یکی از این فرستاده گان نتوانســـت گامی به پیش بردارد. آنها از مسأله افغانستان لابراتوار تجربه های تکراری ساختند.

به نظر من در ناکامی حل سیاسی مسألهء افغانستان عوامل خارجی به تناسب داخلی بیشـــــتر دخل دارند و تا هنوز هم اختیار حل سیاسی مسالهء افغانستان به جای افغانها در دست خارجیـــان است.

– در مرحلهء اول اتحاد شوروی و رژیم کابل به جای حل سیاسی مسألهٔ افغانستان راه حـــل نظامی مسأله را گزیده بود و اتحاد شوروی میخواست از راه حل نظامی افغانســـــتان را از خـــود

بسازد. ایشان کمکهای همسایه گان و کشورهای خارجی را با مقاومت افغانها مداخله در امور افغانستان عنوان میکردند. پس از مقاومت بی مثال افغانها، بربادی و تباهی زیاد افغانستان، اتحاد شوروی و رژیم کابل به این واقعیت پی بردند که حل نظامی مساله ناممکن است و از راه زور نمیتوان پیشرفت نمود، بالاخره به حل سیاسی مسألهء افغانستان گردن نهادند. اما به این کار دیر تر دست یازیدند. در آن زمان رژیم کابل حمایت همه یی افغانها را از دست داده بود. اتحاد شوروی با دشواریهای روزافزون اقتصادی رو به رو بود. در این مرحله اتحاد شوروی و رژیم کابل هر دو از موقف ضعیف به حل سیاسی مساله اصرار میورزیدند و آن زمانی بود که گروههای جهادی در آستانهء کامیابیهای نظامی، استوار تر موقعیت شان را حفظ میکردند. با استفاده از موقف ضعیف رژیم کابل واتحادشوروی، کشورهای همسایه و دخیل در مساله افغانستان به جای حل سیاسی به حل نظامی کمرهای شان را بستند. ایشان میخواستند از راه موفقیت نظامی رژیم دوکتور نجیب الله سرنگون شود. نیروهای نظامی آن محو و نابود شوند، موسسات ملکی افغانستان از بین بروند، بر کابل و شهرهای دگر افغانستان به زور تسلط حاصل نمایند.

اتحاد شمال و برای مدت کوتاهی حزب اسلامی داخل شهر کابل شدند. رژیم نجیب الله سر نگون گشت، نیروهای شکست خوردهء نظامی آن تار و مار گردیدند. موسسات ملکی از بین رفتند، برشهر ها نیروهای گونه گون جهادی تسلط یافتند. جنگهای سیطره جویی و قدرت طلبی بین تنظیمها آغاز شدند، داراییهای عامه و شخصی را همین گروههای تنظیمی چور و غارت کردند. گریز گریز از شهر روز تا روز فزونی مییافت. هر کشور همسایهء ما کوشش میکرد که چگونه رقیبش را با همه همراهان او از صحنه سیاسی افغانستان خارج ساخته گروه طرفدار خود را برتمام کشور مسلط بسازد. چگونه از رژیم طرفدارش پشتیبانی کند و چسان به حیث نیرویکه تاز تنها منافع خودش را در افغانستان نگه بدارد.

از ماه اپریل ۱۹۹۲م تا تاریخ ۲۹ سپتمبر ۱۹۹٦م تنها ایران در افغانستان خوابهای یکه تازی میدید. زیر حمایت ایران، اتحاد شمال بر کابل، هرات و چند شهر مهم دگر کشور تسلط یافت و برحریفانش دست بالایی داشت. همدرین دوران بر سفارت پاکستان در کابل حمله صورت گرفت، سفیر و اعضای دپلوماتیك سفارت را لت و کوب کردند، یکی از کارمندانه خدماتی سفارت به قتل رسید، سفارت زیان دید و داشته های آن غارت گردیدند. در این دوران هم فرستاده گان و نماینده گان ویژهء سازمان ملل و کنفرانس کشور های اسلامی برای دریافت راه حل سیاسی به مساله افغانستان، به منطقه و کشور ما رفت و آمد میکردند، اما گروههای جنگ

افروز حاکم بر کابل شماری از ولایتها و حامیان خارجی شان به جای حل سیاسی به حل نظامی باورمند بودند. گروه حاکم اتحاد شمال که پشتیبانی ایران و شماری از کشورها را با خود داشت بلد نظرداشت به موقف نیرومند نظامی شان حل سیاسی را همسان با میل شان میخواستند. از سوی دگر پاکستان و گروههای طرفدارش که در موقف ضعیف قرار داشتند و پیشنهاد های گروه حریف (اتحاد شمال) را نمیپذیرفتند، پاکستان و کشورهای طرفدار آن در صدد بودند که موقف ضعیف شان را به یك موقف نیرومند مبدل سازند و انتقام حمله بر سفارت پاکستان و توهین این کشور را بگیرند و چگونه ایران و کشورهای همراهش را در افغانستان از موقف نیرومند به موقف ضعیف بکشانند. نیرومندی موقف اتحاد شمال و موقف ضعیف مخالفین از عامل مهم و اساسی شمرده میشودکه تمام کار کرد های حل سیاسی مسالهٔ افغانستان را به ناکامی مواجه ساخت و به جای حل سیاسی پیروی از حل نظامی تا هم اکنون دوام دارد. زمانی اتحاد شمال در ساحهء نظامی به شکست مواجه گشت، به شمول کابل تمام ولایات افغانستان را از دست داد. اکنون این اتحاد و حامیان خارجی آن در موقف ضعیف نظامی شان از حل سیاسی مسالهٔ افغانستان پشتیبانی میکنند. بیت زیرین حضرت سعدی در بارهء موقف ضعیف اتحاد شمال صدق میکند

تواضع ز گردن فرازان نکوست گدا گر تواضع کند خوی اوست

تحریك اسلامی طالبان زمانی ظهور کرد که مردم افغانستان از دزدی، غارت، چورو چپاول، تجاوز به ناموس، آدم ربایی، باجگیری، راه گیری، کشتارها، قتل عام و هزاران هزار فساد های دگر تفنگداران گروههای تنظیمی به تنگ آمده بودند. در همین مرحله افغانها و شبکه های کشورهای دخیل در مسالهٔ افغانستان به این واقعیت پی میبردند که تراژیدی ملی افغانها با آمدن پادشاه سابق محمد ظاهرشاه به کشورش خاتمه پذیرفته میتواند. به همین اساس شماری از سران طالبان نیز به نقش شاه سابق در راه حل مساله افغانستان به ارزشی قایل بودند و میگفتند پادشاه بایستی در حل مسالهٔ سهیم شود. براساس این گونه ابراز نظرهای طالبان بسیاری از افغانها فکر میکردند که نهضت اسلامی طالبان در حمایت از شاه سابق ظهور کرده است و طالبان در موقع مناسب به او دعوت میدهند.

بنا بر همین خوش باوری افغانهای خسته از جنگ، در داخل و خارج افغانستان به شمول طرفداران شاه سابق به حمایت از طالبان بر خاستند، مردم در ولایات افغانستان با طالبان یك جا شدند و در اندك مدتی طالبان توانستند مناطق زیادی را از شر و فساد تفنگدارن تنظیمی پاك کنند.

شماری از تحلیلگران سیاسی _ عکس نظر مرحلهء اول _ به این باور بودند که تمام شعارهای طالبان _ استقرار امنیت، بازساختن راهها و شاهراها، گرد آوری اسلحه و رهایی مردم از شر تفنگداران و دادن حق تعیین سرنوشت به مردم و رجوع دوبارهء خود شان به مدارس _ تنها و تنها تاکتیکی بودند و به خاطر تحکیم قدرت و تسلط شان از این گونه شعار کار میگرفتند. به نظر تحلیلگران سیاسی طالبان نیز مانند رژیم های گذشته به گروههای دگر اجازهء فعالیت نمیدهند، به انتخابات باور ندارند، چنان که در رژیمهای گذشته تمام پستهای مهم کشوری و لشکری از سوی اعضای احزاب و تنظیمها اشغال شده بودند، ایشان نیز این پستها را به اعضای تحریک طالبان سپرده اند. تنها طالبان مالکان اصلی موسسات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، نظامی، ملکی و فرهنگی کشور استند، همسان با رژیمهای گذشته افغانهای غیر وابسته مورد اعتماد شان نیستند. چنان که احزاب و تنظیمهای حاکم بر رژیمهای گذشته پستهای مهم را به اعضای وابستهء شان واگذار میشدند، همینسان طالبان هم این پستهارا به طالبان داده اند .

تحلیلگران سیاسی مسایل افغانستان بدین باورند آن چنان که رژیمهای حزب دموکراتیك خلق و اتحاد شمال در دوران نیرومندی شان به حل نظامی مساله اصرار میورزیدند و حل سیاسی مساله نزد شان مورد پذیرش نبود، اکنون که گروه طالبان در این موقف قرار دارد چگونه حل سیاسی را خواهد پذیرفت و قدرت نظامی و سیاسی خود را به دگران واگذار خواهند کرد؟

از جملهء تحلیلگران مساله افغانستان تحلیلگری با اشاره به یك مقوله سیاسی دانشمند نامدار علوم سیاسی تی. ایچ گرین: " کسانی که به زور شمشیر زنده گی میکنند، آنان به شمشیر میمیرند. " در ارتباط به تعامل سیاسی افغانستان میگوید: از کامیابی کودتای ثور تا خروج نیروهای اتحاد شوروی رژیم حزب دموکراتیك خلق از حل نظامی طرفداری میکرد و به شمشیر زنده گی مینمود زمانی موقفش ضعیف گشت و از شمشیر زنی ماند نخست به حل سیاسی گردن نهاد، پس از آن به زور شمشیر مغلوب از صحنه طرد شد. همینسان اتحاد شمال تا زمانی در قدرت بود به زور شمشیر زنده هم بود، اما از وقتی در مقابل نیروی طالبان از شمشیر زدن پسمان شده است، از همان وقت از حل سیاسی مساله پشتیبانی میکند. به اساس همین تعامل طالبان نیز اکنون به شمشیر زنده گی میکنند و حل سیاسی مساله را نمیپذیرند.

پرسش: حکومت وسیع النظر چگونه حکومتی خواهد بود؟

پاسخ : در ارتباط پرسش شما در پیرامون حکومت وسیع النظر **Broad-minded government** حکایت ساینسدان بزرگ ایتالیایی گالیله (١٥٦٤-١٦٤٢م) در ذهنم

تداعی شد. وی بار نخست نظریهء حرکت زمین و سیاره بودن آنرا به پیش کشید و گفت زمین به جایش ایستاده نیست بل دور آفتاب در حرکت است. این نظریه گالیله را مورد عتاب و غضب کلیسا واقع کرد. به گالیله گفته شد، یا به کلیسا میآید و در حضور متصدیان کلیسا به نا درستی نظریهء خود اعتراف میکند و میگوید که زمین نمیگردد و به جایش ایستاده است و یا این که مرگ را پذیرا خواهد گشت.

گالیلهء بیچاره از ترس مرگ به غلطی نظرش اعتراف کرد، اما در همان لحظه در گوش رفیقش گفت: " من باور کامل دارم که همین اکنون زمین در حرکت است".

بسیار کوتاه بایستی گفت که اکنون طالبان و حامیان خارجی شان حل سیاسی مسألهٔ افغانستان را نمیپذیرند و به نظر ایشان برای حل این بحران جز حل نظامی حل دگری وجود ندارد. از نظر ایشان حل نظامی واقعیت ثابت است. تا زمانی مخالفین طالبان در میدان نبرد به شکست مواجه نشوند تا آن زمان در افغانستان حل سیاسی مسأله به وجود آمده نمیتواند.

اما بر عکس آن شماری از تحلیلگران بدین باورند که مساله افغانستان با نظرداشت به عوامل داخلی و خارجی آن به جای حل نظامی، نیاز مبرم و اساسی به حل سیاسی دارد. جز از راه حل سیاسی در این کشور جنگزده، صلح دایمی، امنیت و انکشاف آمده نمیتواند. از امکان دور نیست که ما آغاز جنگهای مداوم، تمامیت ارضی و استقلال افغانستان را خطر جدید تهدید کند.

ما دیدیم که رژیمهای حزب دموکراتیك خلق و مجاهدین باورمند به حل نظامی قضیه بودند و هر دو به آرزوی شان نرسیدند ناکام از بین رفتند. علت اساسی ناکامی آنها را میتوان در عدم توجه به واقعیتهای داخلی و خارجی افغانستان جستجو کرد. حامیان خارجی این رژیمها میخواستند مسألهٔ افغانستان به اساس منافع ملی آنها حل شود. منافع ملی افغانها و همسایه گان دگر این کشور را در نظر نمیگرفتند، با دریغ که این گونه سیاستهای یك جانبه هنوز هم ادامه دارد.

اکنون در پیرامون این موضوع به بحث میپردازیم که آیا بحران افغانستان به حل سیاسی نیاز دارد یا نظامی؟ و پاسخ به این پرسش را در رو شنی موقعیت ستراتیژیك افغانستان، ترکیب و ساختار درونی جامعه افغانی مورد مطالعه قرار میدهیم.

جامعهء افغانی از پشتونها، تاجیکها، ازبکها، ترکمنها، هزاره ها، بلوچها، نورستانیها و اتینکهای دگری ساخته شده است.اکثر این اتینکها با اتنیکهای کشورهای همسایهء ما رشته های قومی، زبانی و مذهبی دارند. تاجکها، ازبکها، ترکمنها و فارسی زبانان افزون از رشته های مذهبی با کشور های ایران ، تاجکستان، ازبکستان و ترکمنستان علایق و رشته های قومی و زبانی نیزبا

این کشورها دارند و این کشورها گروههای اتینکی شان _ ساکن در افغانستان _ را حمایه میکننـــد. اما پشتونها، بلوچها، نورستانیها و پشه ییها رشته های قومی، زبانی و فرهنگی بـــا مـــردم صوبـــه سرحد، بلوچستان و مناطق شمال صوبه سرحد از چترال گرفته تا گلگت و کشمیر دارند. همانسان که تاجیکها، فارسی زبانها، ازبکها و ترکمنهای افغانستان از حمایت ایران، تاجیکستان، ازبکستان، ترکمنستان برخوردارند، پشتونها، بلوچسها ، نورستانیها و پشه ییها دولت همنژاد و همفرهنـــگ پشتیبان ندارند، زیرا حوزه های اشتراك فرهنگی پشتونها، بلوچها، نورستانیها و پشه ییها در ایالات سرحد و بلوچستان پاکستان قرار دارند و اکثریت جامعهء پاکستانی را پنجابیها و سندیها تشـکیل میدهند که با اتنیکهای افغانستان جز از اشتراك دینی و مذهبی رشته های قومی، فرهنگی و زبـــانی ندارند.

از لحاظ موقعیت جغرافیایی افغانستان با چین، تاجکستان، ازبکستان، ترکمنســـتان، ایـــران و پاکستان مرزهای مشخص سیاسی دارد. افغانستان، تاجکستان، ازبکستان، ترکمنستان، بخشـــهای هم مرزایران، پاکستان و چین با افغانستان در آسیای مرکزی موقعیت دارند، ایالات پنجـــاب و سندهـ . پاکستان به جای آسیای مرکزی جزء آسیای جنوبی شمرده میشوند.

در درازنای تاریخ افغانستان باداشتن موقعیت مهم ستراتیژیك حلقهء اتصـــال بـــین آســـیای مرکزی، وسطی و جنوبی بود. در راه تجارت، تبادلهء فرهنگی و بسی مسایل دگر بین این حـــوزه ها نقش بزرگی داشته است، و اکنون نیز موقعیت ستراتیژیك افغانستان و نقش آن در آینده پـــا برجاست.

از دیر زمان روسیه و پسان اتحاد شوروی خوابهای تسخیر افغانستان را میدیدند در فرجـــامین روزهای سال ۹۷۹ ام اتحاد شوروی بر خاك افغانستان ستراتیژیك تجاوز کرد و بار اول همســـایهء شمالی افغانستان از حوزهء نفوذ سیاسی خود پا فراتر گذاشت و از بین بردن موقعیت ســـتراتیژیك افغانستان بیلانس سیاسی، اقتصادی و نظامی منطقه و حتی جهان را برهم زد و بنابر همین دلیـــل کشور های ایران، پاکستان، چین ، کشورهای اسلامی، کشورهای غیر وابسته و جـــهان غـــرب تجاوز شوروی بر افغانستان ستراتیژیك را تحمل کرده نتوانست و همهء شان در برابر تجاوز شـــوری از داعیهء افغانها پشتیبانی نمودند. با قربانیهای بی‌مانند افغانها ارتش سرخ شوروی بـــه خـــروج از افغانستان مجبور گردید و رژیم طرفدار شوروی در کابل به سقوط مواجه گشت.

اتحاد شمال افغانستان به پشتیبانی ایران در آغاز مساله نفوس اهل تشیع در افغانستان را پیـــش کشیده، پس از آن افغانستان با ایران و تاجکستان یك جا به حیث کشور فارسی زبـــان اعـــلام

گردید و دپلوماتهای پاکستان را لت و کوب کردند. برای خروج پاکستان از صحنهء سیاسی تلاشهای همه جانبه آغاز شدند. اتحاد شمال نتوانست در داخل افغانستان در بین اقوام ساکن آن و همینسان در بین کشورهای همسایه آن بیلانس و تعادل نگاه دارد، در نتیجهء آن جنبش اسلامی طالبان به گونهء عکس العمل بر ضد روسیه، هند، آسیای مرکزی و ایران به میان آمد. اتحاد شمال را در میدان جنگ و حامیان خارجی این اتحاد را در صحنهء سیاسی ضعیف نمود و اکنون جنبش اسلامی طالبان مانند رژیمهای پیشین حزب دموکراتیک و مجاهدین به ویژه اتحاد شمال، به حل سیاسی گردن نمینهد و میخواهند مطلق از راه نظامی به هدف برسند، تمام کشور را زیر سلطهء سیاسی شان بیاورند و برتمام موسسات کشوری و لشکری افغانستان مسلط شوند و به حکومت خود ساختهء شان زیر نام طالبان _ ادامه دهند.

تحلیلگران مسایل سیاسی افغانستان باور دارند که رژیم طالبان امروز با دشواریها و پرسشهایی روبه رو است که دو رژیم پیشین از طالبان با آن روبه رو بودند و همین دشواریها باعث سقوط شان گردیدند. از پرسشهای زیادی که در بارهء طالبان و عملکردهای شان مطرح میشوند و هم دشواریهای که این گروه با آن مواجه است ما به چند نکتهء عمده دراین جا اشاره هایی خواهیم داشت.

(۱) رژیم حزب دموکراتیک خلق و زیر نام مجاهدین رژیم اتحاد شمال افغانستان از سوی بیگانه گان بر افغانها و افغانستان تحمیل گردیده بودند. رژیم طالبان نیز به کمک بیگانه گان به میان آمده است.

(۲) رژیمهای حزب خلق، اتحاد شمال _ به نام مجاهدین _ تابع ایدیولوژیها و احزاب ویژه بودند به گروههای مشخص اتنیکی بسته گی داشتند، هر دو رژیم قدرت سیاسی افغانستان را به احزاب شان انحصار نموده بودند و تمام ارگانهای دولت به جای استعداد ولیاقت به اعضای وفادار احزاب شان سپرده شده بودند، به احزاب و گروههای دگر نه تنها حق نمیدادند، بل فعالین و گردانده گان آن با مرگ مواجه میشدند.

اکنون طالبان نیز تمام ادارهء دولت و موسسات آن را زیر انحصار شان نگاه داشته اند و ارگانهای دولت را به جای افغانهای متعهد، اهل کارو کار آزما و کار آگاه طالبان وفادار به جنبش اداره میکنند و در راس آن قرار دارند. تمام احزاب و گروههایی را که با ایشان بسته گی ندارند،غیر اسلامی میخوانند و به مخالفان فکری شان جزاهای سنگین میدهند، جزاهای که رژیم خلق و مجاهدین به مخالفان شان میدادند.

(۳) رژیم حزب دموکراتیك خلق جز از شوروی و اردوگاه سوسیالستی و همبسته گان دگر شان در جهان سوم با همه ی کشورهای دگر جهان خصومت میورزید. رژیم اتحاد شمال (مجاهدین سابق) به جز از ایران و کشورهای هم پیمان او با تمام کشورهای که با طالبان همکاری مستقیم یا غیر مستقیم مینمودند مخالفت میورزید و اکنون نیز به این مخالفت ادامه میدهند. طالبان هم جز از پاکستان، عربستان سعودی و شیخان خلیج با ایران و کشور های هم پیمان ایران مخالفت دارند. اگرما فرض کنیم که طالبان از راه نظامی تمام افغانستان را زیر سلطهء شان آوردند، در این صورت این گروه به سیاستهای سختگیرانهء شان در قبال ادارهء دولت ادامه خواهند داد که در نتیجهء آن مردم افغانستان در برابر سیاستهای سختگیرانهء شان مجبور به عکس العمل دسته جمعی میشوند و از این عکس العملهای مردم افغانستان مخالفین خارجی طالبان به خاطر منافع ملی شان سود خواهند برد. آیا حکومت طالبان میتواند، یا سیاستهای سختگیرانهء کنونی خود با کشورهای ایران و آسیای مرکزی روابط نیك و دوستانه داشته باشد؟ با نظر داشت به رویهء کنونی طالبان، پاسخ به این پرسش منفی است. راه دومی این است که طالبان با در نظرداشت به موقعیت ستراتیژیك افغانستان و واقعیتهای ساختار اتنیکی کشور با تمام کشور ها روابط نیك همسایه گی داشته باشد. رژیم طالبان زمانی با کشور های همسایه روابط عادی استوار ساخته میتواند که در داخل افغانستان بر تمام برنامه هایش تجدید نظر کند و در سیاستهایش تغییر بنیادی رونما شود. آیا رژیم طالبان افزون از نفاذ شریعت به فعالیتهای سیاسی و اجتماعی دگر اجازه خواهند داد؟ اگر اجازه میدهند در آنصورت در تمام سیاستهای طالبان تغییر رونما میشود و انحصار سیاسی را از بین میبرند و کار را به اهل کار میسپارند. و اگر در سیاستهای شان تغییری نمیآورند عملیه عمل و عکس العمل تا دیر دوام خواهد کرد. یا طالبان تمام مخالفین شان را از بین خواهد برد و یا هم طالبان به سرنوشت رژیمهای گذشتهء خلق و مجاهدین مواجه میشوند. اگر فرضاً طالبان در میدان نبرد به شکست مواجه شوند و مخالفین شان بار دگر تمام مناطق افغانستان را به دست آرند آیا مخالفین طالبان از راه نظامی نیزومندی تسلط یافتن برتمام افغانستان را دارند؟ و میتوانند بر تمام کشور حکومت کنند؟ افغانهای زجر دیده و ستم کشیده از وحشتهای گروههای مخالف طالبان به خوبی آگاهی دارند، وحشتها و ظلمهای این گروهها را در عمل دیده اند. افغانهای مظلوم این گروههای ظالم و خونخوار را دوباره نمیآزمایند.

شماری از تحلیلگران بدین باورند که گروههای ستم پیشه و ویرانگر تنظیمی ائتلافی اکنون جزء خاطره های تلخ افغانها گشته اند و به زباله دان تاریخ سپرده شده اند و اگر حامیان خارجی این گروهها با صرف هزینه های زیادی ایشان را زنده نگه دارند، به یقین توان اذعان کرد که تلاشهای بیگانه گان در راه به قدرت رسیدن دوبارهء این گروههای جنگ افروز و غارتگر به ناکامی حتمی مواجه خواهند گشت. افغانهای مصیبت دیده و قمی دست از گروههای جنگجو و چپاولگر بیزار استند و نمیخواهند بار دگر تجارب تلخ حکومت داری آنان را دوباره تکرار نمایند. همه ی افغانها میدانند که روی کار آمدن دوبارهء گروههای تخریبکار تنظیمی، افغانستان را سوی یك جنگ تباه کن و پایان ناپذیر داخلی میکشاند. جز از دوام خانه جنگی زیر نامهای منطقه، زبان، قوم و مذهب این گروهها برنامهء دگری ندارند و با تبلیغ به این گرایشهای منفی و خاینانه افغانستان را داخل یك جنگ پایان ناپذیر داخل خواهد ساخت، ورنه این گروهها قدرت آن را ندارند که به زور سر نیزه بر تمام قلمرو افغانستان حکومت کنند. چنان که گفته آمد از آغاز بحران تا هم اکنون گروههای جنگجو او افغان ستیز به ویژه حامیان خارجی شان به جای حل سیاسی مساله، به حل نظامی آن بیشتر توجه مبذول میداشتند و میدارند. نظریهء حکومت وسیع البنیاد که از سوی ملل متحد و کشورهای ذیدخل در قضایای افغانستان به پیش کشیده میشود، جلو گیری از حل نظامی مساله کرده نمیتواند. هر وقت که نام حکومت وسیع البنیاد به زبانها میآید در اذهان افغانهای مظلوم خاطره و یا تجارب حکومتهای وسیع البنیاد پیشین خطور میکند و افغانها به ترس و دلهره ی مواجه میشوند و فکر میکنند:

شاید گروههای جنگ افروز_ که افغانستان را تباه کردند و مردم آن را گوسفند وار کشتند_ به بهانهء حکومت وسیع البنیاد بار دگر بر گردهء شان تحمیل شوند.

اگر حامیان خارجی گروههای جنگ افروز از ساختار درونی جامعه افغانی و موقعیت ستراتیژیك افغانستان آگاهی پیدا کردند و به جای حل نظامی به حل سیاسی گردن نهادند، در آن صورت به جز از بر قراری یك حکومت وسیع النظر و دوست **Broad-minded and friendly government** چارهء دگری نیست.

حکومت ناکام وسیع البنیاد گذشته و حکومت وسیع النظر از هم تفاوتهای اساسی دارند. حکومت وسیع البنیاد به ارادهء بیگانه گان به میدان میآید، منافع خارجیان را نگهداری میکند، شکل انحصاری میداشته باشد و به فعالیتهای اساسی، اجتماعی و فرهنگی افغانهای دگر اجازهء فعالیت نمیدهد. در حکومت وسیع البنیاد به جای استعداد، کارشناسی و مسلك، وفاداری به تنظیم

و سران تنظیمی جایگه اساسی دارد. آنانی که در حکومت وسیع البنیاد از سوی تنظیمها معرفی میشوند آنان به جای منافع افغانستان به منافع گروهی، تنظیمی و سران تنظیمی بیشتر وفادار میباشند. به جای کشور و مردم آن گروه و تنظیمش به او اولیت میداشته باشد. حکومتهای وسیع البنیاد تنظیمی و جنگهای درونی شان نمونه های خوبی از کارکرد های اینگونه حکومتهای وسیع - البنیاد را به دست ما میدهند.

اما اعضای حکومت وسیع النظر به جای حزب، تنظیم، گروه، منطقه، زبان، ایدیولوژی و قوم ویژه خودرا افغان میشمارند. همه باشنده گان افغانستان را افغان دانسته به همه شان در برابر قانون حق مساوی قایل میشوند. این گونه اشخاص برای دوباره سازی اقتصاد و نهاد های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی کشوربرنامه های همگون با شرایط افغانستان دارند، در پهلوی کارهای اساسی دگر به حل مسایل اتنیکی و زبانی کشور نیز میپردازد. این گروه در پیرامون روابط خارجی افغانستان و همینسان مسایل درونی کشور آگاهیهای بیشتر نسبت به دگران دارند. اینان با نظرداشت به شرایط درونی کشور وموقف افغانستان در منطقه از روی واقعیتگرایی کارهای کشور داری را سامان میبخشند نه بر اساس ذوق، میل پسند و ناپسند شخصی شان.

حکومت وسیع النظر و دوست صلاحیت آن را دارد که با درك حساس بودن موقعیت افغانستان با تمام همسایه گان کشور ما روابط نیك همجواری همسان به دپلوماسی جهان الشمول استوار نماید. حکومت وسیع النظر هیچگاهی در خدمت یك همسایه و در مخالف دگر آن واقع نمیشود. حکومت وسیع النظر از صدور ایدیولوژی و اندیشه های ویژه جلوگیری میکند و با میان آمدن آن افغانستان بار دگر حیثیت حلقهء اتصال بین آسیای مرکزی، غربی، جنوبی و وسطی خواهد شد. تجارت و داد ستد، آمد و شدها رونق خواهند یافت و روابط فرهنگی بین کشورهای منطقه بیشتر خواهند گردید.

با میان آمدن حکومت وسیع النظر در افغانستان پاکستان در تجارتش با کشور های آسیای مرکزی از موقعیت خوبی برخوردار خواهد شد و سود بیشتر به دست خواهد آورد.

پرسش: حکومت وسیع النظر چگونه به وجود آمده میتواند؟

پاسخ : تشکیل و به میان آمدن حکومت وسیع النظر کار گروههای جنگجو نیست. حکومتهای دخیل در مساله و حامیان گروههای جنگ افروز میتوانند در رابطه با مردم افغانستان با خلوص و از ته دل دست پیشی کند. نقش ایران و پاکستان موثر تر به نظر میرسد. کشورهای دگر نیز از موقفهای پاکستان و ایران _ درقبال مساله افغانستان پشتیبانی میکنند، به نظر من اگر این دو

کشور حل سیاسی مساله افغانستان را بپذیرند برنامه ها و سیاستهای واحدی در این مورد داشته باشند به نظرمن دشواریهای به میان آیی یك حکومت وسیع النظر کمتر خواهد بود.

پرسش: آیا گروههای جنگی با تشکیل یك حکومت وسیع النظر موافقت نشان خواهند داد؟

پاسخ : گروههای جنگی به کمکها و امکانات اقتصادی و نظامی دگران میجنگند. اگر حکومتهای دخیل خارجی برای حل سیاسی مسالهٔ افغانستان کمکهای نظامی و اقتصای شان را بر گروهها قطع کنند، در آن صورت چیزی از دست گروههای جنگی ساخته نیست. زمانی کمک های نظامی و اقتصادی خود را به حکومت دوکتور نجیب الله قطع کرد رژیمش به سقوط مواجه گشت. گروههای تنظیمی که در دوران جهاد کمکهای بیشتر به دست میآوردند با قطع کمکها از موقف ئنونی شان همه افغانها آگاهی دارند. گروههای در حال جنگ در افغانستان نیز به سرنوشت رژیم نجیب الله و گروههای جنگی مبتلا خواهند گردید.

محمد گل وطنپال دیانی

کورنۍ جګړه د چا په ګټه ده ؟

دافغانستان مظلوم ولس د شورويانو له يرغل او پوځي اشغال څخه د سر او مال دومره درانه تلفات او تاوانونه ليدلي دي چې نور ورته د اضافه جنګ جګړو حوصله او طاقت نه دی پاتې شوی. د جهاد او ملي مقاومت په دوران کې له ۱،۵ میلیون څخه زيات افغانان شهيدان، تر ۱،۵ ميليون پورې نور ټپيان او معيوبان او تر ۵ ميليون نور مهاجراو له وطنه پرديسان شوي دي چې له دوهمې نړيوال جګړې وروسته د مړو، ژوبلو او مهاجر خلکو يو غټ شمير ګڼل کيږي.

همدارنګه د افغانستان ښارونه کلي او باندې، فارمونه او فابريکې ډير وران ويجاړ شوي چې ترميم او جوړول يې په کلونو کلونو کار او فعاليت ته ضرورت لري. له بلې خوا د هيواد ډير شمير عالمان، پوهان، روحانيون ، سياست پوهان ، انجنيران او نور کارپوه اشخاص له وطن څخه مهاجرت ته مجبور شوي او د ښوونې او روزنې موسسې هم له کاره لويدلې دي چې د دغو موسسو بيرته فعالول او د مهاجرينو بيرته ستنيدل هم وخت، کار او مالي لګښتونو ته اړه لري.

همدارنګه د افغانستان په ډيرو ځايونو کې د بين المللي موسساتو د اټکل له مخې تر۲۰ ميليونه زيات ماينونه د شورويانو او د هغوی د لاس پوځو له خوا شيندل شوي چې د هغو پيدا کول، شنډول هم په کلونو کلونو کار او پيسو ته ضرورت پيدا کوي.

له بلې خوا د شورويانو د نفاق اچونې او تعصبونو د را پارونې او د نور ګاونډيانو له خوا هم د افغانستان په قامي، سيمه ييز او مذهبي چارو کې مداخلې ملي وحدت ته صدمه رسولې ده چې ضرور ده. د افغانی ټولنې وروڼه قامونه او د پښتنو، تاجکانو، ازبکانو، هزاره ګانو او نورو موثر او اغيزمن ټولنيز شخصيتونه د ملي وحدت د بيرته ښتلي کولو او د غليمانو د توطئو د شنډولو لپاره زيات کار او فعاليت وکاندي .

د دغو مسايلو له امله د افغانستان کړيدلي مظلوم خلک سولې او امنيت ته ډير ضرورت لري څو د خپل ژوند ضروري چارې سنبال کاندي. په دې اساس اضافي جنګ جګړې د افغانستان د غمځپلو خلکو لپاره هيڅ ډول ګټه او فايده نشي رسولای.

نو ايا کورنۍ جګړه د چا په ګټه تماميږي ؟

له ډيرو اسنادو او مدارکو څخه دغه نتيجه را ايستل کيږي چې د افغانستان د کورنۍ جګړې دوام تر ټولو زيات د پخواني شوروي اتحاد او موجوده روسيې په ګټه او فايده تماميږي څکه روسيه چه له

يوې خوا په افغانستان کې د شوروي اتحاد د شکست د غچ اخيستلو په فکر کې بنکاريږي. له بلې خوا د منځنۍ اسيا د ازادۍ د جنبشونو او پاڅونونو سره هم لاس او ګريوان شوې ده چې عاقبت يې د روسيې لپاره د بل شکست پيلامه بلل کيږي.

سره لدې چې د شوروي اتحاد له ړنګيدو سره د منځنۍ اسيا جمهوريتونو خپلې ازادۍ اعلان کړې خو روسيه د شوروي اتحاد ميراث خوره بياهم هلې ځلې لري څو دغه سيمې په يو يا بل ډول تر خپل کنترول لاندې وساتي او ممکنه ګټې ترې واخلي.

پدې اساس روسيې د امريکا د لاس لاندې توب په منلو دا هلې ځلې پيل کړې خو د امريکا او لويديزې نړۍ د خوشالۍ لپاره له فندا منتلزم سره د مقابلې تر پردې لاندې بيرته خپل پوځي حضور په دغو سيمو کې وساتي او له بلې خوا د افغانستان له خلکو څخه د غچ اخيستلو په مقصد د افغانستان په کورنۍ جګړې کې لاس وهنو ته دوام ورکاندي.

لکه چې پخوا ووېل شول د روسيې واکداران پوهيږي چې په افغانستان کې د سولې ټينګيدل او د يو مشروع او د خلکو د اکثريت د خوښې حکومت جوړيدل به افغانستان ته دا توان ورکړي خو له روسيې څخه د جنګ تاوانونه وغواړي، د تيلو او ګاز قيمت وغواړي چې په دا تيرو دوه لسيزو کې شوروي اتحاد خوړلي دي. له بلې خوا افغانستان به دا زمينه هم برابره کړي خو لويديځ شرکتونه د افغانستان له لارې منځنۍ اسيا سره تګ راتګ او تجارت پيل کاندي او خپلې راکړې ورکړې ورسره زياتې کړي چې پدې ترتيب به هم افغانستان کې ابادي ګانې وشي او تجارت به رونق پيدا کړي او هم به منځنۍ اسيا کې ډير کار او بار منځ ته راشي او خلک به ماړه او په هر څه هوښيار شي. بنکاره ده چې په دغه صورت کې به د روسيې اثر او رسوخ په دغو سيمو کې له منځه لاړ شي او که د اسلامي نهضت او دموکراسي ورانګې په دغو خاپونو کې هم خورې او پراخې شولې نو بيا به روسان يو بل شاتګ ته هم مجبور کيږي او نور خاپونه به يې هم له کنترول څخه وزي.

د روسيې د همدغو ګټو او اهدافو په خاطر دي چې د روسيې جمهور رئيس بوريس يلځن په ډاګه او ټينګار سره وايي چې د تاجيکستان سرحدونه د روسيې سرحدونه دي.

د روسيې خارجه وزير اندري کوزيروف په پخواني شوروي اتحاد کې د روسيې سفيرانو ته په ***وې وينا کې ووېل " موږ بايد دغه جمهوريتونه له دغه احساس څخه وژغورو چې ګواکې موږ به دوی خوشې کړي وي او له دې امله دي د بل پارټنر په لټه کې شي. موږ بايد له هغو خاپونو څخه خپل وسله وال پوځونه وبه کاږو چې د عمرونو عمرونو لپاره زموږ د نفوذ سيمې شميرل شوې دي او د روسيې مقدمې حياتي ګټې هم په پخوانيو جمهوريتونو کې پرتې دي ..."

... بلې خوا د روسيې حکومت د شوروي اتحاد په پخوانيو جمهوريتونو کې بيرته خپلو تخريبي هڅو ته هم لاس اچولی او له شمالي قفقاز څخه يې تر منځنۍ آسيا پورې قامي، ژبني او مذهبي اختلافات را باړولي او جنګ جګړې يې پيل کړې دي.

په دغه اړوند Alexander Iskandaryan په مسکو کې د قفقاز د څيړنو د مرکز مشر د روسيې د سوني ساتونکو قواوو باندې د کلک انتقاد په ترڅ کې ووېل " ...له ۱۹۱۸ څخه تر ۱۹۲۰ پورې موږ ددې شاهد وو چې آذريانو به ارمنيانو سره جنګ درلود. چيچن به له کوساک سره په جګړې اخته و. ترکان له آذريانو سره او جورجيان له ابخاريانو سره او داسې نور. بيا وروسته د شوروي سرې

لبنکرې راغلې هرڅه یې چې غوښتل هغه یې وکړل او ټول یې تر کنترول لاندې راوستل، نوې سرحدونه یې جوړ کړل. هغه شی چې اوس یې ترېوه حده پورې دغه د روسیې د سولې ساتونکې قواوې کوي. هغه وخت سرو لښکرو هر څه مسکو پورې وتړل نن هماغه لوبه بیا روانه شوې ده...".

خیني پوهان او د سیمې د حالاتو تحلیل ګران د بوریس یلڅن او کوزیروف دغه دوکتورین چې په پخواني شوروي اتحاد کې بیرته خپل اثر او رسوخ را ژوندی کوي د لیونیدبریژنف دوکتورینونو ته ورته ګڼلي دی. همدا اوس روسیه په پخواني شوروي اتحاد کې ۳۰ پوځي اډې لري او د سولې ساتنې سپايان یې په تاجکستان ـ ملداویا، نګورن و قره باغ، جورجیا او نورو ځایونو کې په هلوځلو بوخت دي. په جولای ۱۹۹۳م کې یو اقتصادي ائتلاف د درې سلاف جمهوریتونو (روسیې، اکراین او بیلاروس) ترمنځ لاس لیک شو او وروسته له دوی سره ارمنستان، تاجیکستان، قزاقستان او ازبکستان هم د مالي چارو یو توافق کې سره ګډ شول. له دې نه علاوه روسیې او د شوروي پخواني نور جمهوریتونه هم هڅول کیږي څو په هغه کې ګډون وکاندي.

د تاجکستان پخواني کمونست مشر چې اوس هم په بل نامه په قدرت ناست دی. د روسانو پوځ ته بلنه ورکړه څو له دوی سره د تاجکستان د سرحدونو ساتنه د افغانستان د سرحدونو په مقابل کې وکاندي. څرنګه چې په دغو پنځو جمهوریتونو کې پخواني کمونستان په قدرت ناست دي نو دا د افغانستان خلکو ته هم د خطر زنګ دی چې دغه کمونستان به په افغانستان کې د روسیې له طرفدارانو سره مرستې او کومکونه ونه سپموي.

له بلی خوا دغه موضوع هم د ډیرې پاملرنې وړ ده چې د پخواني شوروي اتحاد خیني لوړ رتبه مامورین د افغانستان په جنګ کې په ناوړو استفادو بوخت وو او له دوی سره د کابل د حکومت خیني محورو کسانو هم لاس درلود چې ویل کیږي دغو خلکو په میلیونونو افغانۍ او ډالر له دغو ناوړو کټو څخه لاس ته راوړي او د ډیرو شتمنیو څښتنان شوي دي. معلومه ده چې دغه ډول خلک هم په جنګ کې خپله فایده ویني او په یو بل ډول زیار باسي څو د جنګ د اوږدیدلو امکانات برابر کاندي.

بدې ډول روسیه د افغانستان له جګړو څخه ګټه اخلي او خپل موقف په تاجکستان، ازبکستان او د منځنۍ آسیا نورو جمهوریتونو کې تقویه کوي او د خپلو ګټو لپاره په افغانستان کې هم خپلو پلویانو ته مرستې ور رسوي.

له بلی خوا د پاکستان د حکومت او پوځ خیني خلک او حلقې هم د افغانستان په کورنی جګړه کې ګټې ویني او د افغانستان له انارشۍ څخه فایدې پورته کوي.

د پاکستان حکومت له پخوا دا هیله درلوده څو په افغانستان کې د دوی یو دوست حکومت منځ ته راشي البته خینو افغانانو په دغه برخه کې افراطی نظریاتو، لکه د سرحدونو له منځه وړل هم څرګندول.

وروسته چې د ملګرو ملتونو د سولې پلان د نجیب الله له قدرت څخه لویدلو سره یو ځای شند شو نو د پاکستان حکومت ته یوه فوق العاده موقع په لاس ورغله څو د مجاهدینو د موقتي اداري په جوړیدو کې لاسوونه وکاندي چې البته د ملګرو ملتونو د سولې پلان پدې ځای کې د موقتي

اداري جوړښت د پاکستان نظر سره موافقت درلود چې نوازشریف د پاکستان صدراعظم ورځخه کلک ملاتړ کاوه.

د پاکستانی مقاماتو چال چلن له جهادي تنظیمونو سره چې، اتنیکی مسایل یکې په نظر کې نیول کیدل داسی هم ښودل چې د دوی خینې حاکمی حلقی د حزب اسلامی او متحدینو په مقابل کې د جمیعت اسلامی، دوستم او حزب وحدت ائتلاف ته د اکثریت او اقلیت قامونه پر بنیاد ترجیح ورکوله د دوی د سیاسی او دینی عقایدو په اساس. په داسی حال کې چې دواړه دلی اسلامی ردیکال ګڼل کیږي.

همدا راز د دې هیواد د خینې شبکې چې پخوا د جهاد د مرستو او کومکونو ځخه په ناوړه ګټو اخستلو تورن شوي وو اوس هم د جګړې په اوږدیدو کې خپل منافع وینی.

دا ترخه حقایق دي چې د جهادی ډلو خینې کسان او قوماندانان د جهاد له مرستو ځخه په ناوړه استفادو شتمن شوي او په پاکستان، ایران، اروپایی او امریکایی هیوادونوکې یې جایدادونه اخیستي دي طبیعی ده چې دا اشخاصو ته د جګړې دوام د پیسو پیدا کولو یوه منبع ګڼل کیږي

په همدې ډول په ایران کې هم خینې واکمنې حلقې د افغانستان په کورنی جګړې کې خپلې ګټې وینې. ایرانې چارواکو چې د نجیب الله د حکومت په ړنګیدو کې حزب وحدت او خپل نور پلویان له شورای نظار- جمیعت اسلامی او د دوستم ملیشې سره یو ائتلاف کې را ټول کړل هڅه لري ځو په حکومت کې خپلو پلویانو ته ډیره برخه په لاس راوړي.

سره لدې چې د ایران حکومت د ربانی په حکومت کې زیات اثر او رسوخ لري خو د سیاف د اتحاد اسلامی او جمعیت اسلامی او شورای نظار نژدې کیدل په خپله ګټه هم نه بولي. له دې امله عبدالعلی مزاری د حزب وحدت مشر چې موقف یې کمزور شوی له حزب اسلامی سره چې پخوا مخالف و د ائتلاف لاس ورکوي. د ایران چارواکو چې له ۱۹۸۷ ځخه بامیان او مزارشریف ته په الوتکو کې د پوځي او نورو مرستو لیږدول پیل کړل هغه اوس هم په بل ډول ادامه لري. د ایران مشران غواړي چې د ربانی حکومت د ایران په تګ لاره روان او د هغه اسلامی نظام مشقونه وکاندي. له بلې خوا د ایران حکومت د فارسی ژبې او کلتور رسالت خپل حق بولي او په افغانستان کې د خپلو طرفداره ډلو په واسطه همدغو مرامونو لپاره هلې ځلې سر ته رسوي.

ډورموبهیر

لیکواله : میرمن آرین یون؛ مخونه : ۱۲+۴+۲۴۷= ۲۶۳ ؛ خپرونکی: دپښتنی فرهنګ دودې ټولنه (جرمنی) ؛ دچاپ کال: ۱۹۹۸ م ؛ دچاپ ځای : پېښور- دانش کتاب پلورنځی ؛ دچاپ مهتمم : پوهنیار محمداسمعیل یون.

داوسنیوښځینه لیکوالواوشاعرانو لنډه تذکره ده ، چې دلیکوالې یاشاعرې له لنډې پیژندګلوې سره دهغې دلیک اووینا نمونې هم خوندي کوي ، په پیل کې دپخوانیوښځینه لیکوالو په باب هم خبرې لري .

قدیر حبیب

حاشیه هایی بر نقدی و داستانی

در شمارهء سوم سال ۱۳۷۷ خورشیدی مجلهء تعاون منتشرهء پشاور، از قلم یک فرهنگی فاضل، سرور آذرخش، زیر نام «لا درنگی بر آفریده های داستانی فخری» نوشته یی خواندم که از جهاتی به نظرم حایز اهمیت جلوه کرد. تا جایی که من اطلاع دارم، در این سالهای پسین، بعد از فخری این دومین هموطن ماست که آستین بر زده و به قصد شکستن سکوتی که با دریغ از سبب دلتنگیهای عالم بیوطنی و غربت فرهنگیان ما، سخت دیر پا شده، تبرکاً سنگی به قدر توان به سوی آبگیر راکد نقد ادبی ما پرتاب کرده که هر چند پژواکی بلند آوا نداشته ولی حد کم لرزشی در سطح آب پدید آورده تا بدانیم که آب هنوز به خشکی ننشسته و باور کنیم که اگر همتی بدرقهء راه قلم به دستان ما باشد و هر کسی به قدر توان سنگی به سوی آن پرتاب کند، سر انجام آب از لبهء آبگیر سرریزه کردنی و روزگاری حتماً به راه افتیدنیست.

انتخاب کارهای داستانی فخری برای نقد و بررسی از سوی آذرخش، انتخابی به جا و مناسب است زیرا چنان که در وطن خود دیده ایم و در هر گوشهء دگر این عالم خاکی هم وضعیت نقد کم و بیش برهمین منوال بوده انگشت گذاردن بر کم و کاست آثار، سبب رنجش پیدا و پنهان خاطر نویسندهء اثر شده است. مخصوصا اگر این نویسنده یك شرقی خون گرم بود و با ز خاصتا افغان. اما نباید ناگفته گذاشت که اگر از یکسو نویسندهء ما به دلیل محرومیتهای فراوان اجتماعی و سیلیهای پیهم روزگار، بار گرانی از احساس خود کهتر بینی بر شانه دارد و حاضر نیست معایب کارش را در آینهء پندار خواننده با تحمل نگاه کند، از سوی دگر شیوه های ناسالم نقد و معیارهای سطحی و خود پرداختهء برخی از مدعیان این عرصه، که غرض ورزی ابلهانه یی هم گهگاهی بر آن مضاف میشود، به تیره ساختن فضای همکاری مشترك شان کمك کرده که از اثر آن چنان حایل نفوذ ناپذیری از سوء تفاهم میان شان ایجاد که از ورای آن هیچکدام قادر نیستند حتی نیات اصیل فرهنگی یکدیگر را هم به درستی و واقعبینی دریابند. ولی چون فخری خود یکتن از آغازگران یا رهروان مصمم این طریق است و از ضرورت نقد و نظر آگاهی دارد یقیناً از دریافت وزنهء آفریده های خود در میزان سنجش خواننده گان، نه از شوق جامه بر تن خواهد درید و نه هم لب به کلام ناپسندیده خواهد گشود و این سرمشقی خواهد بود برای دگران.

تا جاییکه بر من روشن است فخری به قصد راه اندازی مباحث و مناظرات ادبی در پیرامون آنچه که به عنوان داستان یا نقد داستان نوشته حاضر است در برابر تلخترین سخنان هم لبخند بزند ولی مشروط به این که آن سخنها از مقولهء فرهنگ باشند. مصداق این باورم

نامه های شخصی اوست که در گوشهء یکی از آنها مینویسد: " من ساده لوح مس خویش را به میدان گذاشتم این سروران هم طلا و جواهر شان را عیان سازند و به چیز فهمان جامعه تقدیم کنند... من از تصحیح اشتباهاتم که اندك هم نخواهد بود، استقبال میکنم و حتی از آن فحش نامهء رساله یی هم ادب آموخته ام و از او متشکرم، و گیرم که حسین فخری هم خلاف ادعایش، درچار تنگی صدر باشد و روی خوش نشان ندهد آیا شایستهء دست اندرکاران این عرصه خواهد بود که همچنان مهر خاموشی بر لب به رجز خوانی امثال من و فخری گوش بسپارند؟ من فکر میکنم اگر آن تعدادی را که جامعهء نیمه به سامان دیروزین ما به عنوان فرهنگیان صاحب صلاحیت تثبیت و تسجیل کرده بود، امروز سر از زانوی خواب بی مسوولیتی بر ندارند فردا مجبور خواهند بود که به عنوان فرهنگیان جامعه، یعنی حساسترین اعضای خانوادهء مشترك ما، که سیاهپوشترین سوگواران فلجعهء گم و نیست شدن افغانها، از انفجارات پی در پی، طی بیست سال اخیر اند بار گران خفت، پراگنده گی فکری و بی هویتی همه وطنداران را بر شانه های خود به تنهایی حمل کنند زیرا ما که در عرصهء سیاست به مدد جادوی انقلابهای سرخ و سبز و چپ و راست، دست و پای ملت را با زنجیر رکود، برای قرنها کورگره زده ایم دگر در هیچ عرصهء زنده گی امیدی به بازخاستن و سربر افراشتن و یافتن یکدگر نداریم، تنها امیدی که باقیست همین ساحت فرهنگ است که اگر معجزه یی صورت پذیرد و در شبستان وحشت انگیز سرنوشت کنونی ما، چراغکی با دست کدام فرهنگیی پاکبازی روشن شود تا در پرتوش ما افغانها همدگر خود را بشناسیم و باز یابیم، که اگر چنین نشد همه باید این حقیقت تلخ را باور کنیم که دیر یا زود در گیر و دار زنده گی تبزدهء این خطهء حقیقتاً بیمار، غرق در ظلمت درون خود، کور مال کورمال به هر سو که دست اندازیم، دست هیچ یار و هموطنی را نیابیم که از گرمایش دلهایمان به ادامهء زنده گی گرم شود و آنگاه به قول گریه آور مادران: دیدارهای مان بماند به روز قیامت.

برخی از فرهنگیان ما آنقدر سر در لاك خود فرو برده اند و چنان غرقهء اوهام اند که کمترین اثری از موقعیت کنونی، آواره گی و غربت، در کردار و پندارشان پیدا نیست. رنجیده ها از هم، گامی به تجدید دوستیهای خاطره بار پارو پیرار شان رنجه نمیکنند. گویا نمیدانند یا میدانند باك شان نیست که کشتی سرنوشت همهٔ ما دستخوش طوفان حادثات است و خدا میداند از این بادهای ناموافقی که میوزند فردا در جستجوی کدام یار و هموطن، کدام ساحل ناشناخته را فریاد خواهیم زد. اینها در خصومت ورزی علیه یکدگر، متاسفانه تقابل آنگونه منافع زودگذر شخصی را در نظر دارند که دیریست به افسانه ها پیوسته اند. این عده حتماً در خفاء به کارهای شایستهء فرهنگی مشغولند ولی آنچه در مطبوعات برونمرزی از شان به ظهور میرسد، دشنامنامه هاییست که پشت و روی چندین شمارهء یك نشریهء افغانی را، که به نیت گره زدن رشته های از هم گسیختهء فکری وطنداران به راه افتاده پر میکنند. هردو طرف ادعا دارند که وزن شان به هیچوجه کمتر از خروار نیست ولی برای اثبات ادعا به جای این که بر دو پلهء یك میزان فرهنگی قرار بگیرند، مثل دو خروس بر افروخته غلبه بر حریف را دریافتن چشم اسفندیارش جستجو میکند و هر دو گمان میبرند که دوستان را شاد و دشمنان را خوار و ذلیل ساخته اند اما حقیقت این که جز یگان شرانداز بی ضمیری که ممکن است در چنین حالی بر غندی خیر نشسته و " جنگ ناخنك " گویان کیفور تماشای صحنه باشد، بقیه دو ستان مبهوت چنین جدل فرهنگی؟! شرمزده زمین را نگاه میکنند و جالبتر از همه این که این دو سالار زورخانه، روزگاری، یکی پی دگر از سالاران قافله نیز بودند. بگذاریم چنین نصایح پدرانه وجیبهء موی سپیدان قوم است و نه ما که اصلاً بر سر خود مو نداریم.

پس در چنین اوضاع و احوالی، آنچه راکه فخری یا هر کسی دگری، به نام داستان، سفرنامه، نقد داستان، نقدشعر و مقالات ادبی مینگارد و سرور آذرخش یا امثالش بر آن نقد مینویسد، اگر کارهای مغتنم نشماریم و به نوبهء خود گفتنی های ماترا در باره اش نگوییم.

چنین نگفتنی از دو حال خالی نیست: یا آنقدر خود مهتر بینیم که دگران را در قیاس با خود در شماره ذره نه، که اصلا هیچ میشماریم یا در چیدن توطئه سکوت همداستان بد اندیشاتیم.

در نوشتهء آقای آذرخش نکات آموزندهء زیادی بیان شده اند که خوانندگان هنگام ضرورت سبعاً از آنها سود خواهند جست اما برخی از فرمایشهایشان به نظر من قابل تأمل مینمایند که اگر در خصوص شان به خطا رفته باشم مرحمتاً تصحیح خواهند فرمود.

در جایی از نوشته شان آمده است: « از سوی دگر من فکر میکنم که شیوهء غیر تمثیلی، غیر رمزی، مستقیم و صرفاً توصیفی وروایی داستان، شاید به درد حکایتها، قصه های عادی زنده گی و داستانواره ها بخورد اما مسایل عصر ما، مسایل سرزمین ما و آنچه که امروز با دنبالهء وحشت انگیز و کابوسوار آن مواجه هستیم، ممکن نیست با بیانی مستقیم و غیر رمزی بتواند به طور هنرمندانه و همه جانبه تصویر گردد... »

شاید بتوان از جهاتی با این نکته که، گرایش عمدهء داستاننویسی رخ به سوی شگرد های تمثیلی دارد، با نویسندهء مقالت موافق بود. تا جایی که به تجربهء شخصی من مربوط میشود، معیار آفرینش را در آثار نمادین به تناسب شیوه های واقعگرایی غالبا بیشتر یافته ام. من پس از خواندن یك اثر رمزی، با کسب لذت و آگاهی از ظاهرش، اگر زیبا بوده باشد، برای دریافت مقصود نمادین نویسنده، با تیشهء تخیل و تفکر، به نقب زدن و راه بردن به آنسوی اثر پرداخته ام. چون همانگونه که آقای آذرخش نیز یاد آورشده اند، نویسنده گاه برای گریز از قیچی سانسور، گاهی برای پل گم کردن از پیگرد بد سگالان و زمانی هم به منظور بر انگیختن ذهن خواننده به تعمق و تفکر بیشتر، به شیوه های نمادین رو می‌آورد. در آثار سمبولیك رابطهء خواننده با اثر دیر پا و استوار تر است چون احساس میکند که آفریشنگر به ذهن و تخیل او هم قایل به ارزش است. من خود بارها به این گمان افتاده ام که در پیچیدن ذهنم بر دور رمز و کنایتی، یکجا با نویسنده در غنابخشی بیشتر به اثر سهم خلاق میگیرم. حتی اگر در نقب زدن به ساختار نمادین اثر، به کشفی هم نایل نگشته باشم و به قول آقای آذرخش با چیستان گونه یی رو به رو شده باشم باز هم ذهن ناآرامم تا بسیار دیر بر محور رمز ها چرخیده است.

« پر های مصلوب »، فخری از جمع همینگونه داستانها بیست که بی ارادهء من، گهگاهی تمام ساحت ذهنم را احتوا میکند. این داستانك که ظرفی بیش از چار صفحه را پر نکرده، بی آنکه مرا به خواندن مجددش نیازی باشد، خود همه محتوای خود را در یك ستون قایم، ستونی که در یك فضای پر تاثیر عاطفی برزمینهء رمزآلودی استوار است در برابر خیالم قرار میدهد. و من مجبور میشوم چشمانم را بسته از خود بپرسم که این پرندهء دلشکسته، نماد کدام مادر داغدیدهء وطن من است و داستان در کلیتش کدام فاجعهء وطن من یا جهان همهء ما را به نمایش گذاشته است.

« پرهای مصلوب » در واقع همان چیستانیست که دوست فاضل ما آذرخش، نویسنده را از پرداختن به امثال آن بر حذر میدارند که البته حق چنین نظری برایشان محفوظ است ولی سلیقهء پالایش نیافتهء من بر مدار دگری میچرخد و چون نقد گونهء مختصری قبلاً بر « پرهای مصلوب » نگاشته بودم از ابراز نظر مجدد بر آن میگذرم.

دوست ما بهتر از بنده میدانند که بوف کور را کاوشگران ادبی تا هنوز میکاوند یعنی که چیستانهای " درخت سرو "، " جوگی هندی "، " دختری با دستهٔ گل نیلوفر ". آب جوی " که میان دختر و آن جوگی فاصله ایجاد کرده یا " شرابی" که آلوده با زهر مار کبراست و سایر نمادهای که ذهن عالمی را به خود مشغول داشته تا هنوز ناشگافته و ناشناخته مانده اند. من فکر میکنم وجود همینگونه نمادهای روبسته و مقاوم است که در طرحهای زیبا و زبان انعطاف پذیر، محدودیت زمانی و مکانی را درهم میشکنند و در رودبار فرهنگ ملتی، زمزمه کنان تا بینهایت راه میکشایند.

اگر اشتباه نکنم یکی از وظایف منتقد ادبی یا شاید مهمترین وظیفهء او همین باشد که چنین قابلیتهای تعمیم مفهومی و زبانی را در آثار شناسایی کند و بر بنیاد آن به تعیین ارزش اثر بپردازد. نسخهٔ پیچیدن و صدور احکام قبل از وقت، یا پیشنهاد شگردهای آفرینش به نویسنده، وظیفه منتقد نیست. انتخاب شگرد آفرینشی حق مسلم نویسنده است. منتقد صرفاً مجاز است که بربنیاد معیارهای شناخت، آنهم معیارهایی که از لا به لای همان گونه آثار و همان شگردهای آفرینش استخراج شده باشند، نخست به جستجوی ارزشهای اثر برود و بعد از برون کشیدن ارزشها یا ضد ارزشها، میزان توفیق یا عدم توفیق اثر را تعیین کند. گفتن این که بیان " مسایل عصرما " یا " مسایل سرزمین ما " با این شیوه ممکن است و با آن شیوه ناممکن یا این که فلان شیوه هنریست ولاغیر، سخن ناصواب است و منتقد را از جایگاهش که مسند داوریست بی جا میسازد و در صف آفرینشگر قرار میدهد و چون چنان شد یعنی که منتقد موقعیتش را عوض کرد آنگاه ممکن است کسی جرأت کرده از سرشوخی بگوید: قلم و کاغذ پیشکش تان آقا، بفرمایید این گز و این میدان.

از موضوع دور نرویم، میخواستم بگویم که بدون شك هر اثری که پذیرای تأویل بیشتر باشد و هر جلوهء تفسیرش به تداعی معنایی در ذهن منجر شود. متعالیتر است.

سال پایان تحصیل مان بود که اسدالله حبیب با کسب سند تحصیلی دوکتورا در بیدلشناسی، از اتحاد شوروی به کشور برگشت و استاد ماشد. در چند جلسهء درسی تا حدودی با فلسفه و بینش عرفان بیدل آشنایمان ساخت و بعد نوبت رسید به خوانش غزلهای بیدل. شیوهء تدریس استاد چنان بود که نخست خواندن غزلی را به شاگردی تکلیف میکرد و بعد همه شاگردان در تفسیر و معنایابی غزل شرکت میجستند که البته در پایان هر بیت استاد خودش موافقت یا مخالفت با نظرهای ارائه شده، ابراز نظر میکرد تا این که ساعت درسی پایان مییافت. در اوایل نزد عده یی که از استاد شناخت دقیق قبلی نداشتند، این پرسش به وجود آمد که استاد چرا از شاگردان طالب کمك است. ولی رفته رفته شور و شوق شاگردان برای سهم گرفتن در تحلیل حتی پیچیده ترین غزلها، چنان بالا گرفت که هر کدام، وقت زیاد شانرا در منزل هم، صرف خواندن شعر های بیدل میکردند. در اواسط سال چند تا از شاگردانی که تمام روز را به آوازخوانی و طبله زدن بر میز و چوکی صنف سپری میکردند هم مشتاق سهمگیری در کار تفسیر و تاویل غزلهای بیدل شدند. سال که به پایان رسید و ما به ماحصل تلمذ خود را از محضر استاد نظر کردیم، به این باور رسیدیم که روش دوکتور حبیب به حق روش استادانه بوده است. من تا هنوز هم وقتی به غزل بیدل بر میخورم نسبت به آن احساس صمیمیت و نزدیکی بسیار میکنم و حتی به طور ناخودآگاه میپندارم که در کمال معنایی آن غزل من هم سهمی داشته ام.

غرض از دردسر این که، در آثار چند وجهی، هنرپذیر، برای ذهن و نظر خود هم نقش خلاقی قایل است.

کلیدر در عرصهء زبان فارسی، یکی از مطرحتر ین آثاریست که تا کنون خلق شده اند. همین اثر گرانسنگ با آن شفافیت بی نظیرش، یا آن زبان هر چند نه بسیار معاصر، ولی شاعرانه، و دلنشین، با آن شخصیتهای متعالی و بی ابهامش، یا آن پر داختهای روانکاوانه، تعهد اجتماعیش، با دریغ که در ذهن من بسیار دیر نپایید. پس از پایان داستان، چند روزی در عزای گل محمد سوگوار بودم ولی همینکه غمهای نوتری در دلم جاگزیدند، رابطهء ذهن من هم با آن اثر زیبا که به قولی، مثل قله یی از مه بیرون زده است، سستی گرفت و بعد رفته رفته بریده شد.

نویسنده آنقدر به زوایای تاریك نور پاشیده و مسایل را به آن پیمانه حلاجی کرده، چنان نتایجی به دست داده است که من برای تأمل و تخیل خود در آن هیچ زمینه یی نیافتم. به نظر من کلیدر خواننده را به یك پخته خوار عاطل مبدل میسازد. عیب بزرگ کلیدر به نظر من –

اگر مجاز به ابراز نظر باشم - در شفافیت بیش از حد آنست عیبی که شاید به نظر دگران حسن آید.

البته شیوهء نگارش کلیدر را نمیتوان با پیام آموزش آن و با سطح فهم و ادراک گیرنده گان این پیام _ که بیگمان توده های مردم اند - بی را بطه دانست. مخاطب کلیدر مردم اند و برای تودهء مردم جز با همین شیوه نمیتوان نگاشت.

اما با همهء اینها که گفتیم، نباید با سکه زدن یک شیوهء پرداخت، شیوه های دگری را مردود شماریم، که اگر چنان کنیم در حقیقت بخش عظیمی از ادبیات جهانی را نادیده گرفته ایم. همان نکاتی را که آقای آذرخش زیر نام " مسایل عصر ما " و " مسایل سرزمین ما " مطرح کرده و پنداشته اند که با شیوه های غیر تمثیلی و غیر رمزی نمیتوانند به طورهنرمندانه بیان شوند، سده هاست که در ادبیات جهانی با شیوه های غیر تمثیلی در حد شاهکارها، ارائه شده اند.

اگر " مسایل عصر ما و مسایل سرزمین ما " مصیبت جنگ است، تولستوی در بیش از صد سال قبل، مصایب و بلاهای جنگی را که در اواخر آن قرن، فرانسویان بر روسیه نازل کردند، در شاهکار جاودانش " جنگ و صلح " به نمایش گذاشت. اگر مسایل عصر ما شناخت ضوابط نامکشوف دنیای اسرار آمیز درون آدمهاست، داستایوفسکی زوایای بسیار تاریک و پر ابهام عواطف و اندیشه های آدمی را با چیره دستی کشف و با زیبایی بیان کرده است و اگر آن مسایل، نشان دادن تلاش انسان برای تشخیص مهمترین مسایل (اجتماعی) در جلوه های بسیار سادهء زنده گی عادی و روزمرهء انسان باشد، چخوف صمیمی و ژرفبین، آن مسایل را با طنزهای حنظلین آگنده از اندوه و دلسوزیهای بی سر زنشش، در همه آثار خود با توفیق چشمگیری نشان داده است که اگر ریالیزم را معادل حقیقت نمایی بپذیریم، کشفها و دریافتهای همهء این نویسنده گان، پهلوهای مختلف حقایق موجود در جوامع انسانی و دنیای ذهنی انسان را از دیدگاهای مختلف نشان داده اند که با (ریالیزم = حقیقت نمایی) هیچ تقابل ندارند و بر خلاف نظر آذرخش که علت راه نگشودن فخری را از سطح به عمق در تاءثیر پذیری از ریالیستهای روس میدانند، اثر پذیری از این بزرگان مایهء شگوفایی نویسنده است نه نشتر و نیش. ولی اگر به منظور شان گورکی و چند آن دگر باشند، شهرت آنان با دوران بعد از انقلاب سوسیالستی پیوند دارد و به نام نویسنده گان اتحاد شوروی شناخته شده اند و همیشه آماج لعن و نفرین به حق و غیرحق این و آنند که خود جای بحث فراوان دارد.

نکتهء اخیر این که، توفیق یک اثر، مربوط به شیوهء پرداخت نیست. تمثیلی بودن و رمزی بودن اثر، الزاماً نمیتواند موفقیت نویسنده را تضمین کند، توفیق نویسنده در کارش، بسته گی به مسایلی دارد که نه توضیح و نه تشریح شان در حد امثال من است و نه هم در این مختصر امکانش و بهتر میدانم برای اثبات این نکته که هر اثر تمثیلی نمیتواند فی‌نفسه اثر موفق باشد به " دلهره یی در کنار نطع " فخری که مورد عنایت شما قرار دارد، روی آوریم.

فخری به عنوان کسی که گوشه های بسیار پنهان ابعاد فاجعهء جنگ بیست ساله در کشور ماترا خوب میشناسد. قصد دارد چیزی بنویسد که ممثل تلخی جنگ و سبعیت فرزندان نا خلف مادروطن شده بتواند ولی چون فاجعه ژرفا و پنهان افسانه یی دارد و نشان دادن همه حجم آن، مستلزم نوشتن رما نیست که در بر گیر عمده ترین رخدادها شده بتواند که طبعاً صرف وقت زیاد و حوصلهء فراخ و تجربهء لازم در کار رمان نویسی را ایجاب میکند بناءً فخری با مشاهدهء دشواریها، به فکر تمثیل میافتد، گوسپند مفت و مجانی ملکیت مردم را به چنگ گرگان میاندازد و به غاری پناه میبرد و آغاز میکند به گریستن، گریه یی که دم به دم فزونی میگیرد و از گریبان سوی دامنش راه میگشاید و نزدیک است که فخری را در خود غرق کند اما مرد استخوان خری از راه میرسد و فخری با نشان دادن انبار استخوانهای مجانی به او، بساط تمثیل را بر میچیند و داستان پایان مییابد.

فخری در نوشتن این داستان بسیار شتابزده است. یکی از موارد این شتابزده گیها نمادهای بسیار زمانزده و سنتیست. گرگ و بره و گل و بلبل و شمع و پروانه و امثالهم، طی هزار سال ادب مکتوب فارسی، آنقدر در زیر بار اندیشه و تخیل، عرق و ریخته اند که دگر نه گرگ را توان دریدن سینهء گوسپند یست و نه هم شمعها را جلوهء چرخاندن پروانه یی به دور شان. اینگونه سمبولها دگر قدرت برانگیختن نیروی تخیل را ندارند. اینها دگر به مفهوم فنی کلمه حتی میتوان گفت که سمبول نیستند، نامهای غیر رمزی اشیاء و پدیده هایی اند که دور و بر مان را احاطه کرده اند، یعنی از فرط استعمال قشر رمزی آنها ساییده شده مفهومی را در خود نهفته نمیتواند. مثلا: هنگامی که ما به آدم فقر زده و چرکینی، از روی عاطفهء انساندوستانهء خود " برادر گل " خطاب کنیم، حتما رنگ چهره و بوی عرق تنش را به گل تشبیه نکرده ایم و حتی اگر ما چنین اراده یی هم داشته باشیم، دگران با ما موافقت نخواهد کرد. ولی اگر شاعری به معشوقهء خود گفته است:

گل بهاری، بت تتاری...

او به رخسار گلگون و بوی خوش تن معشوقه نظر داشته است و بینندهء جهان معشوقه شاعر نیز با او همداستان خواهد شد.

تمثیل فخری در این داستان، گرچه نشانهء احساس وطندوستی اوست ولی ممثل تلخی فاجعه بر بادی وطن نیست. هنر آفرین که با دید نو به مسایل مینگرد و برای ارائه بینشش به پرداخت نو دست میزند، میکوشد که در حد توان وسایل کارش را نیز از نوترین ها بر گزیند. سپهری سروده است:

من نمیدانم که چرا میگویند:
اسپ حیوان نجیبیست، کبوتر زیباست.

و چرا در قفس هیچکس کرگس نیست
گل شبدر چه کم از لالهء قرمز دارد
چشمها را باید شست، جور دیگر باید دید.

یا اگر تا این حد نو بینی را نمیپسندد حد اقل میتواند قدرت کار برد برخی از واژه ها را افزایش دهد. هنگامیکه فرخزاد میگوید:

اگر به خانهء من آمدی ای مهربان، برای من چراغ بیاور
و یك دریچه که از آن
به ازدحام کوچهء خوشبخت بنگرم.

حتماً دانسته و به تجربه دریافته است که با روشنی شمعهای کمنور دیروزین و از روزنی کوچك، دیدن ازدحام کوچهء بزرگ خوشبختی دگران ممکن نیست و اگر به عوض شمع، طالب چراغ و به جای روزن، طالب دریچه میشود، این طلبش از سر نیاز است در واقع وسعت کوچهء خوشبختی ـ ظلمت سنگین مستولی بر محیط در بسته و خفقان آور، شاعر را واداشته تا قدرت اثر گذاری و سایل، سمبولها، را افزایش دهد و فخری نیز هنگامی که میخواهد فاجعهء بر بادی یك ملت را با آن ابعاد گسترده اش به نمایش بگذارد. ضرورتاً باید در انتخاب سمبولها بیشتر از این سختگیر میبود.

فخری باید به تازه ترین دستاوردهای زیست شناسی روی می‌آورد تا در مییافت که خلاف پندار پیشینان، گرگ یك حیوان بسیار وحشی و درنده نیست، مثل سگ دست آموز و رام میشود و با انسان انس میگیرد ولی اگر سینهء گوسپندی را میدرد حتما گرسنه است و در آنحال به حکم عزیزهء که طبیعت ارزانیش کرده عمل میکند، لیکن کسانی که هستی وطن را در آتش حرص و آز شان به خاکستر سیاه مبدل کردند و چهرهء مادروطن را طی بیست سال بار

بار بر خاک مالیدند بر بنیه. منافع و موقعیتهای کسبی عمـل کردنـد نـه بـر اسـاس خصـایل طبیعـی شان. هنگامی که فخری بر حال گوسپند دل میسوزاند چرا یکبار هم بـه چـوچـه هـای نازنـازی شـکم گرسنهء گرگ نمی‌اندیشد که چشم انتظـار پسـتانهای پـر شـیر مـادر، پایـان گردنـه را زیـر نظـر گرفته اند. اگر راوی داستان برای لحظه یـی خـود را از قیـد احساسـات میرهـانید و بـه مجبوریـت گرگ می اندیشید حتماً در مییافت که تصویر بزرگ جنایات بـرادران مختـار مـا، در آینـهء کـوچـک خیال طبیعی گرگ نمی‌گنجـد.

ما از روزی که به دنیا میآییم تا دم چشـم پوشـی از آن، در شـادیها و سـوگواریـهای فـراوان شرکت میورزیم و در هیچکدام از این محفلـها، از خـون گوسـپند در نمـی‌گذریـم. عزیـزی از جمـع ما روانهء ابدیت میشود، بر ایش سـوگ میگیریـم، بـر سـر و روی خـود مـیزنیم، نالـه و فریـاد میکنیم ولی تا گر گوار، گلوی گوسـپندی را بریـده ایم. احسـاس میکنیـم کـه روان یـار از دسـت رفتهء ما ناشاد است. دوستی از حلقهء ما به وصال میرسـد، برایـش محفـل شـادی بـرپـا میکنیـم، سر و دست میافشانیم، پای میکوبیم ولی باز هـم تـا سـر گوسـپندی را نـبریده ایـم میپنداریـم کـه شکوه محفل ناتمام است. بلایی میر د، آسمانی، گوسـپندی را صدقـه میدهیـم تـا خـود از شـر بـلا در امان بمانیم. بره یی را بـه خانـه می‌آوریـم، نـان و علفـش میدهیـم، از شـر گرگان در امـانش میداریم، گوسپند با ما انس میگیرد، هنگام دیـدن مـا از شـادی بـغ مـیزند ولـی در نخسـتین روز عید قربان بعد از آن که بر چشمانش سرمه کشیدیم و پارچه قنـدی هـم بـه دهنـش گذاشـتیم، چنـان با بیرحمی بر پاهایش پا میگذاریم و بر حلقش کـارد میکشـیم کـه چشـمان و حشـتزده اش از حدقـه بیرون میبرایند و در همانحال که گوسپند با تلخی در لحظـهء جـان سـپردن دسـت و گریبـان اسـت، ما زیر اجاق را پکه میزنیم و منتظریم که جگر اخته شدهء گوسـپند چـه وقـت از راه میرسـد.

در تورات موسی ذکر است که خداوند از سـببی هدیـهء هـابیل را منظـور داشـت کـه گوسـپند بود و قابیل چون از محصولات کشـاورزی هدیـه آورده بـود، هدیـه اش رد شـد و رنجیـد و دسـت به خون برادر آلود. پس راوی با نفس کشـیدن در فضـای فرهنـگی کـه هـزاران سـال نطعـش را خون بز و گوسپند رنـگ زده اسـت، چـرا از دیـدن سـینهء دریـده یـک گوسـپند دچـار دلـهره و اضطراب میشود؟ مگر فردوسی در پایـان عمـر، حسـرت کسـی را نمیخـورد کـه سـر گوسـپندی بریده نمیتوانست؟ من از راوی میپرسم کـه اگر احیانـاً تـرس را از خـود مـیراندید و مـردان ده را به کمک میطلبیدید و گوسپند را از چنـگ گرگان نجـات میدادیـد، آیـا سرنوشـتی غـیر از سرنوشـت گوسپند سعدی در انتظارش بود؟ یعنی که شبانگاه خـود کـارد بـر حلقـش نمیکشـیدید؟ و آنـگاه اگر روان گوسپند به درد مینالد و از بیرحمی شما شکوه میکرد، جوابـی داشـتید جـز ایـن کـه بگوییـد: گوسپند بـرای خـوردن اسـت " در حـالی کـه شـما بـا داشـتن، ایـن دسـتگاه گوارش، طبیعتـاً گوشتخوار هم نیسـتید.

اگر این داستان را یک نویسندهء گیـاهخوار مینوشـت، خواننـده میتوانسـت بـرای گریـه هـای راوی دلایل عـاطفی بیـابد و بـر آن صحـه بـگذارد. یـا اگر فخـری مینوشـت و بـه جمـاعتی از گیاهخواران اهداء میکرد، باز هم امکان داشت که به نحوی اثـر بـگذارد امـا بـر خواننـده یی‌کـه از خون گوسپند سفره اش رنگین است، چه اثری میتواند بـر جـای گذارد. بـا نکـاتی کـه از سرنوشـت آباء و اجداد گوسپند ذکر کردیـم، تمثیـل فـاقد آن ظرفیـت عاطفیسـت کـه بتوانـد خواننـده را بـه فضای ذهنی راوی پرتاب کنـد و سـینهء دریـده و خـون چکـان مـادروطن را در برابـر چشـمانش تجسم بخشـد.

در اواسط داستان راوی به طور باور نکردنی به سـاخت داسـتان بـی اعتنـا میشـود و زبـان بـه گفتن چیزهایی میگشاید که تعجـب آور مینمـایند. " گوسـپند بـرای آخریـن بـار گردنـش را بسـوی گرگ مـهاجم حرکـت میدهـد و صـدای اسـتغاثه مـانند و چـیری شـبیه انـاالحق از گلویـش بـر میخیزد... " بعد تر راوی برای جلب توجه بیشتر خواننده بـه مقصـود نمـادین خـود، بـا معیارهـای اخلاقی عالم انسانیت به دنبال گرگ و روبـاه بـه راه مـی افتـد و مـیزان رحـم و عاطفـهء شـانرا اندازه میگیرد، انگار هراس داشته باشد که مبادا خواننـده ندانـد کـه داسـتان تمثیلیسـت. یـا شـاید

خود دریافته که نکتهء جالبی در تمثیل نیست. بیا با بیرون ریختن معتقدات خود، خواسته تنوعی در سلسلهء روایت ایجاد کند. جز نابودی چیزی را نمی بینیم کم کم به بخشایش و رحم عقیده ام سست میشود. هیچیك از گرگان به نصیدہ و حصهء خود راضی نیست... هرگز از خون وحشتی ندارند..." یا "... چرا روزی که منتظرش هستم نمیرسد.چرا مرحله پشت مرحله میرسد و معلوم نیست که به کجا منجر میشود و چه نتیجه و پایانی دارد..."

شدت احساسات وطندوستانهء راوی به حدیست که خواننده میپندارد، راوی از ادامهء داستان دست کشیده ، مصروف نوشتن مقاله در بارهء آرزوهای خود و نزاع تنظیمها با یکدگر است. دریدن و خوردن گوسپند به وسیلهء چندین گرگ و روباه گرسنه چند روز را در بر میگیرد که راوی منتظر روز به خصوص ست هیچ فرا نمیرسد؟ از مرحله ها میتوان به مرحله های سر رسیدن سایر لاشخواران تعبیر کرد ولی آیا به راستی راوی نمیداند که انجام کار گوسپندی که به چنگ گرگان افتاده باشد، چیست؟ "... دلم میخواهد یکی در همان اول وقت میرسید، کسی که از هیچ چیز نمیترسید... و نمیگذاشت که سرنوشت گوسپند خراب گردد... و اگر زورش به گرگ و کفتار نمیرسید، همت میکرد و روباه و لاشخواران را نمیگذاشت که کاررا به اینجاها بکشاند..." راوی به مرگ و زنده گی گوسپند چندان اعتنایی ندارد، تنها با لاشخواران بد است.

خواننده گان با احساس کسالت داستان را به دنبال میکند اما راوی هیجانزده است و به وکالت همه خواننده گان داستان، میگرید در حالی که عکس قضیه بهتر مینمود. یعنی راوی با خونسردی روایت میکرد و خواننده از فرط هیجان میگریست.

پیوند راوی تا اخر داستان با گوسپند آشکار نمی شود. اگر گوسپند نماد ملت است و راوی جزیی از این ملت، پس چگونه تا پایان داستان هیچ آسیبی به او نمیرسد. ملت جان میسپارد اما راوی زنده و سالم است و حتی در به خاك سپردن استخوان ملت تلاش نمیکند و بد تر این که آنها را به خریدار استخوان نشان میدهد.

ای کاش راوی از پیوند خود با گوسپند، سخن میگفت و اگر رازی در میان بود، از رویش پرده بر میگرفت. حتی اگر آن راز حکایتگر جفای راوی در حق گوسپند هم میبود، آشکار شدنش بعد عاطفی ماجرا را قوت میبخشید و به اثر ناکی گریه های راوی، مساعدت میکرد.

فردوسی با آگاهی عمیق از دنیای عاطفی انسان، رستم را نخست به قتل فرزند وا میدارد و بعد در ماتمش به گریه مینشاند و خواننده با آن که رستم را در هیئت قاتلی میبینند ولی چون دست این قاتل را با خون عزیز ترین موجود زنده گی- فرزند - آلوده مییابد، برای شیون و فریادش زمینهء استوار و دلیل روشن عاطفی یافته به صمیمیت رستم نسبت به ماجرا و به حقانیت آن اشکها باور میکند و چی بسا که دست در گردن رستم، بر اندوهی آنچنان سنگین، بگرید. اما گریه های پیهم راوی در داستان " دلهره- یی در کنار نطع " چون علت روشن ندارد، بی‌اثر است.

راوی یگان بار در زیر تاثیر تلخی فاجعه- از نظر خودش - تا سرحد قبول مرگ پیش میرود و مظلومیتی به قدر مظلومیت گوسپند احساس میکند "... کاش من جای گوسپند بودم، کاش زجر و شکنجهء من هم پایانی داشت... " اما بعد تر به دلیل کشفی که انجام داده، خود را سزاوار زنده ماندن و پنهان شدن مییابد "... من کاشف سرزمینی ناشناخته یی هستم. من باید پنهان بمانم... " کدام سرزمین نو؟

خواننده از آغاز تا پایان داستان با سمبولها روبه روست. هر یك از این سمبولها متناسب با بار معنایی شان از اهمیتی برخوردار اند که لامحال عملی را انجام میدهند لیکن در جمع این سمبولها عصای دست راوی که به نظر میرسد سمبول معتقدات سیاسی - فلسفی اوست و او در تکیه بر آن از خانه بیرون شده راه سفر پر مخاطره و بدشگونی را در پیش گرفته است، اما بی آن که این عصا بر فرق گرگی فرود آمده باشد، یا به سنگی بر خورده باشد یا در زیر

سنگینی تنهء راوی مقاومت نیاورده شکسته باشد، از کمر شکسته است و کاری ازش بر نمی‌آید.

گفتیم که در تمثیل، خواننده از ظاهر به باطن اثر راه میبرد، از همین سبب بوده که در ادب کهنسال ما، آن جا که عقیده و بینش از اثر تجرد و غیرحسی بودنش نمیتوانست وارد حوزهء ادراك خواننده گردد، اندیشه پرداز برای نیل به مقصود، دست به تمثیل زده است به این معنی که برای اندیشهء غیرملموس مثال عینی و قابل لمسی تدارك دیده است. از این شیوهء پرداخت، شاعران مکتب هندی به پیمانهء بسیار وسیع سود جسته اند. تخیلات مجرد نکات اخلاقی یا فلسفی مورد نظر شانرا به مدد تمثیل، عینیت بخشیده اند. گاهی هم شاعر به کمك تمثیل، نکته یی چند وجهی را منطبق با منظور خویش، تفسیر نموده عقیدهء خود را بر کرسی اجابت نشانده است. به گونهء مثال، اگر کس ادعا کند که "رفیق اهل غفلت هر که شد از کار میماند" و مقصودش این باشد که تنها بد قادر است بر نیك، اثری ناگواری بر جای گذارد و نیك، فاقد توان اثر گذاری بر بد است، که طبعاً گپی ناپذیرفتنی و محل گفت و گوی زیاد است، چون این دو صفت- نیك و بد- متقابلاً میتوانند بر یکدگر اثر گذار باشند و میتوان چنین مناقشه یی را به روانشناسی تربیتی محول کرد و پاسخ مناسب علمی گرفت، اما شاعر برای خاتمه دادن مناظره به سود نظر خویش، دست به دامن تمثیل میشود و با ارائه مثالی بسیار حسی و ملموس، ادعای خود را چنین بر کرسی مینشاند:

رفیق اهل غفلت هر که شد از کار رفت

چو یك پا خفت پای دیگر از کار رفت

یا:

با سفله گان طریقهء تسلیم، حکمت است

پیش آیدت اگر در پستی ، خمیده رو

در این دو بیت که چندان شاعرانه هم نیستند، ادعاها، نکات اخلاقی اند که به وسیلهء مثالهای تجربی، عینیت یافته اند و خواننده را به قبول نظر شاعر فرا میخوانند.

زنده گی تجربی با جلوه های رنگین گوناگونش تنها محلیست که بر بنیاد آن صحت و سقم پر مدعایی را میتوان به اثبات رسانید. بر هر ادعایی که تجربهء زنده گی صحه نگذاشت، آن ادعا پندار واهیی بیش نخواهد بود. از همینرو امروزه فیلسوفان و اندیشه ورزان اجتماعی، برای نجات آرای شان از غلتیدن به بحثهای مجرد و بی‌ثمر، به ادبیات رو می‌آورند و صحت اندیشه هایشانرا در رخدادهای زنده گی که در داستانها به تصویر کشیده شده اند، به اثبات میرسانند. البرکامو و سارتر و دگر ان از جمع این گونه بزرگان اندیشه ورز اند که ساحت ادبیات_ مخصوصاً داستانها_ را عرصهء نمایش افکار خویش قرار داده اند.

فخری تا گاهی که ... های عقیدتی خود را میبیند و این دام را همرنگ زمین، بر زمینه های واقعي زنده گی در داستان میگستراند و خود از فاصلهء دوری بر حوادث چشم میدوزد، به خلق آثار زیبا و ماندگاری توفیق می‌یابد ولی اگر دستخوش احساسات بود و نتوانست که بین خود و اثر، فاصلهء لازم را نگهدارد، دگر حساب ضوابط و معیارها از دستش در میرود و پشتارهء معتقداتش را بر شانهء هر کسی یا هر چیزی که به چنگش افتاد، بار میکند و خود نیز هر باریکه هیجانزده باشد، سر از مخفیگاه به در میکند و هر چی دلش خواست بر زبان می‌آورد. ولی چون صبور بود اثری می‌آفریند مثل " در غروب یکروز"

راوی در آن غار، احساس تنهایی میکند. "... من تنهای تنها هستم. جایم تاریکترین جای دنیاست. مکانی در منتهای ظلمت، و تنگی... "

باید دید که این نوع تنهایی کدام نوع تنهایست. اگر از آن گونه تنهاییهایست که آدم موقتاً، شبی یا روزی از جمع جدا میماند، راوی حق دارد که از آن بنالد. چون در غاری آنچنان دور افتاده از آبادی، تنهایی حقیقتاً وحشت می‌آفریند اما اگر این تنهایی به آن معناییست که بنیادگذاران فلسفهء اصالت وجود (یا اصالت عدم؟) کاشفین علل پیدایش آنند، دلهرهء راوی

کاملاً بی اساس است چرا که آن گونه تنهایی و دلهرهء زاییده از آن احساس، محصول روانی یك دوران خاص تاریخست که بر بنیاد حکمروایی ماشین بر همه نهادهای جامعه، پدید میآید.

چنان احساس تنهایی به جامعهء بدوی قبیله یی ما اذن ورود ندارد. گرچه برخی از فرهنگیان ما هم گاهگاهی کوشیده اند که چهرهء مخوف آن احساس را در آثار شان بنمایند ولی به آنچه که در این گونه آثار بر خورده ایم، صرفاً، واژهء میان خالی تنهایی بوده که در ساختار اجتماعی ما نمیتوان برایش مدلول بیرونی جست. روشنفکران بعضاً بد نمیدانند برای تغییر ذایقه هم که شده دست به این گونه تجربه های شوخیآمیز بزنند. اگر دقت کرده باشیم، آثاری که تلاش داشته اند، دلهرهء چنان احساس را تعمیم دهند، فاقد زمین های اصیل وطن بوده اند.

ما زاده و پروردهء اوضاع و احوال خاص یك جامعهء قبیله یی هستیم. قرنهاست که پشت مان در زیر بار احتیاج خم شده است. ترس از همین هیولای احتیاج، وادار مان ساخته که خود را به یکدگر نزدیك سازیم و با رشته های آشکار و نهان نیاز، وابسته به هم باشیم. البته در این شکی نیست که علیرغم عقب ماني کنونی و سیر بسیار بطی جامعهء ما به سوی رشد و تکامل ، سر انجام ما ... م مراحل تکامل را خواهیم پیمود و آنگونه احساس را به آغوش خواهیم کشید ولی تا به آن مرحلهء رشدمیرسیم، سده های بیشماری را باید پشت سر بگذاریم. یعنی علیالعجاله ما قوم قرآن خوانیم و ماشین هم دیو، پس باید انتظار بکشیم تا شرایط مادی آن حالت روانی فراهم گردد یا به عبارت دگر نخست باید به عوض طبیب، ماشین نبض بیمار مارا بشمارد، مردهء مارا به خاك بسپارد، برای شادیهای مان آهنگ بسازد، ذایقه و اشتهای ما را تثبیت کند، نیاز های جنسی ما را مرفوع بدارد و در یك کلام همه مظاهر عواطف و احساسات انسانی را ماشین مسخر کند، آنگاه بدون تلاش، چی بخواهیم و چی نخواهیم خود به خود به آن میرسیم به قول شاعر:

آنچه نصیب است نه کم میدهد — گر نستانی به ستم میدهد

اما تا گاهی که دیوار های نفوذ ناپذیر فرهنگ قبیله یی احاطهء مان کرده، وحشت فقر بر سر مان سایه میافگند. از وحشت تنهایی در امان هستیم.

البته تماس با این مسأله را به حساب آمد گپ میگیریم چون گمان نمیبریم که فخری در این نظر با من مخالف باشد. زیرا در پارهء از مقاله هایش که به بررسی آثار چند نویسنده اختصاص دارد، این نکته را روشن ساخته است و نیز در همین داستان مورد نظر ما هم احساس تنهایی و ترس ناشی از آن را، به ترس خود از افتیدن به چنگال گرگان وابسته میداند، یعنی که اگر برای نجات گوسپند به طلب کمك صدایی بر میکشید، دهها روستایی بیکار با تیاق و تبر به صدایش لبیك میگفت و گوسپند را از عروج به مرتبهء بلند "شهادت" باز میداشت و آنگاه خواننده میدانست که راوی هرگز تنها نبوده است.

البته این داستان محاسنی هم دارد ولی چون قصد من نشان دادن ضعفهایش به ارتباط یك نکته از مقالهء آذرخش بود، از ذکر آنها میگذرم و بررسی همه جانبهء آنرا میگذارم به کسی که در عرصهء نقد، صاحب قلم است.

کارهای حسین فخری و نوشتهء آذرخش، به نظرم کارهای ارزندهء فرهنگی مینمایند و چی بهتر از این که سلسلهء چنین بررسیها دنبال شود و سایردوستان نیز در آن سهم بگیرند و نفرمایند که این کارها کوچك اند. چون چارهء نیست و لاجرم "ز آب خورد ماهی خورد خیزد"

قوس ۱۳۷۷

صلحجو

نوې افغاني فرهنګي ټولنې

دلته له فرهنګي ټولنو څخه مراد هغه دولتي ټولنې او موسسې دي چې زموږ په هیواد کې د حکومتونو له خوا جوړې شوې وې او د یوې دولتي موسسې په چوکاټ کې یې د دولت له قوانینو سره سم کار کاوه او کار کوونکیو یې دولتي معاشونه او د نورو مامورینو په څیر او لا تری زیات امتیازونه درلودل. هغه فرهنګي موسسې هم زما مقصد نه دي چې د تیرو شلو کلونو په دوران کې له هیواده بهر په زیاته په پیښور کې او نورو ځایونو کې جوړې شوې وې او څینې یې لا اوس هم شته. دا موسسې د غیر دولتي موسسو په نوم د څینو خارجي منابعو له خوا تمویلیدې او یا تمویلیږي او د نوروغیر دولتي موسسو NGOs په څیر خپلې چارې پرمخ بیایي. بلکه زما مقصد هغه فرهنګي ټولنې دي چې پرته له مشخصې دولتي بودجې او یا خارجي فندونو په افغاني مرستو وچلیږي او خپله افغانانو د فرهنګ د ودې په منظور په داوطلبانه ډول جوړې کړې دي. چلوونکي یې کوم امتیاز یا معاش نه لري، بلکه له بلې لارې خپل ځان او کورنۍ ته ډوډۍ پیدا کوي او بې امتیازه د فرهنګ لپاره کار په فرهنګي ټولنو کې کوي.

د دغه ډول ټولنو بنسټونه د روانې لمریزې پیړۍ په شپیتمو کلونو کې د هیواد د ننه کیښودل شو. د ناصر خسرو ټولنه زموږ په هیواد کې لومړنۍ دغسې ټولنه وه چې په کابل کې جوړه شوه. خو دا ټولنه هم له هغو ټولنو ـ چې زه پرې خبرې لرم ـ یوڅه بیله غونډې وه او دا په دې مانا چې د دې ټولنې سرپرستي د افغاني اسماعیلیه ورونو له مذهبي مشرانو سره وه او دوی په خورا لوړو لګښتونو د هر شمسي کال په پای کې د کابل په انترکانتننتال هوټل کې یوه لویه غونډه جوړوله او څینو آثارو ته به یې جایزې ورکولې، د دوکتور نجیب له سقوط نه کال یو نیم د مخه یې د همدې فرهنګي ټولنې له لارې یوه فرهنګي مجله هم خپروله.

د همدې لسيزې په جريان کې د مولانا جلال الدين محمد بلخي فرهنګي ټولنه. د هرات باستان فرهنګي ټولنه او د خوشحال خان ختک فرهنګي ټولنه جوړې شوې. او په ۱۳۷۰ش کال کې سيد جمال الدين افغان فرهنګي ټولنه، د امير علي شير نوايي فرهنګي ټولنه او د حضرت سنايي غزنوي فرهنګي ټولنه يوه بله پسې جوړې او پرانيستل شوې او په کارونو يې پيل وکړ. په دغو ټولنو کې د مولانا فرهنګي ټولنې د ناى په نامه او د خوشحال فرهنګي ټولنې د شمشاد په نامه مجلې خپرې کړې. د هرات باستان فرهنګي ټولنې هم يوه خپرونه درلوده، خو د خواشيني خبره دا وه چې د تنظيمي چارواکو په رانګ سره د هيواد د نورو فرهنګي نهادونو ترڅنګه دا فرهنګي ټولنې هم له منځه ولاړې.

د خوشحال د فرهنګي ټولنې کار کوونکيو په پيښور کې د ځينو آثارو او د شمشاد د مجلې په خپرولو د دې ټولنې نوم ژوندى وساته. د سيد جمال الدين افغان ټولنې هم په پيښور کې ځينې کتابونه خپاره کړل او د نورو له فعاليته هيڅ خبر نه شوو. که د ناصر خسرو فرهنګي ټولنې او د امير علي شير نوايي فرهنګي ټولنې او ورسره د حضرت مولانا ټولنې د افغانستان په شمال کې دا وروستي څوکاله فعاليت کړى وي، موږ ترې نه يو خبر. دغه راز د حضرت سنايي د فرهنګي ټولنې ځينې غړي په پيښور کې هم کله يونيم غړ جګ کړي.

د نجيب د حکومت له سقوط نه وروسته په افغانستان پاتې زياتره بناري افغانان ډير له هيواده بهر شول او د دنيا کوټ کوټ ته ورسيدل. په دې وروستيو کلونو کې چې څومره دولتي. اجتماعي او فرهنګي موسسې ومروړل شوې خو ورسره په څنګ کې له روښانفکرو او فرهنګي افغانانو سره د خپل فرهنګ احساس و، زموږ هيوادوالو په وروستيو شپږو کلونو کې ځينې فرهنګي ټولنې جوړې کړې، چې د افغانانو په خپلو مرستو چليږي او د تمويل لپاره اضافي شرايط نه لري. دا ډول ټولنې په امريکا، کاناډا، انګلستان. سويډن، هالند، جرمني او روسيه کې معلومې دي. بنايي په نورو هيوادونو کې هم وي. دا ټولنې ځينې د غونډو او سيمينارونو د جوړولو، ځينې د کتابونو خپرولو. ځينې د موقوتو نشريو د چاپ او خپرولو له لاې د خپل فرهنګ له ودې سره مرسته کوي او يا لږ تر لږه له هيواده. خلکو. ژبې او فرهنګ سره د ځينو افغانانو د پرديتوب تونده را الوتي سيلۍ خو څه تمولاى شي. په امريکا او اروپا کې يا په عام ~~په~~ غرب کې د افغانانو جوړې کړې فرهنګي ټولنې په دغسې شرايطو کې ډيرې ګټورې او غنيمت دي او له بې ځايه شويو افغانانو سره د افغانيت احساس ژوندى ساتي. زما په اټکل دا ټولنې ـ که يې چلوونکي ستړي نه شول ـ بنايي ځينې يا ټولې يې د سولې په وخت کې افغانستان ته ستنې

شي او د افغانستان د ننه د ورانو فرهنګی بنستونو په جوړونه کې بنايي برخه ولري. خو هغه ټولنې چې د همدې وروستيو کلونو په جريان کې دلې په پيښور او يا افغانستان کې نـوې جـوړې شـوې دي. د دوی له اوسنيو او اينده کارونو سر زموږ ډير اميدونه تړلي دي. هغه نوې فرهنګي ټولنې چې په وروستيو کلونو کې جوړې شوې دي، دا دي:

۱ - افغان ادبي بـهير: دا بـهير د ۱۹۹۴م کـال پـه سـپتمبر کـې د ځينـو مشـرانو او ځوانـانو افغـاني فرهنګياليوپه همت په پيښور کې جوړ شو. درانه او ښاغلـي فرهنګيـان، لکـه ښاغليـو محمـد صديـق پسرلی، حبيب الله رفيع، دوکتور زيـار، محمـد اصـف صميـم، اروابناد امـان الله سـاهو، پـيرمحمد کاروان، باز محمد عابد، نورالحبيب نثار، عبدالوکيل شينواری او ځينې نور ښاغلـي يـې بنسـتوال غړي وو. دې بهير هره هفته مشاعره او د نقد غونډې ـ د پيښورد ادبي ټولنـو پـه ځـير ـ جوړولـې. په ۱۹۹۵م کال يې د بهير په نامه يوه خپرونه هم جاري کړه، چې يوه ګڼه يې چـاپ شـوه او بلـه يې هم بنايي وروسته چاپ شي. د بهير په غونډو کې د ۱۹۹۶م په کال په اوايلو کې څه بنديزونـه پيدا شول، خو په ۱۹۹۷م کې يي غونډې بيا پيل شوې. اوس هم هفته وارې غونډې لري او د مينـه والو شمير يې يوه هفته تر بلې زياتيږي.

۲ - د ننګرهار فرهنګي ټولنه : دا ټولنه د ۱۹۹۵م کال په مـارچ کـې پـه ننګرهـار کـې جـوړه شـوه. د ننګرهار ډير ځوان فرهنګيالي د دې ټولنې په بنستوالو کې شـامل دي او لـه تاسيسـه تـر اوسـه يـې ښاغلی محمد آصف صميم مشـر دی. دې فرهنـګي ټولنـې د ۱۹۹۵-۱۹۹۶-۱۹۹۷-۱۹۹۸م کلونـو پـه جريان کې د نمانځنې ډيرې غونډې جوړې کړې او د افغانانو ډير مړه او ژونـدي حقـدار فرهنګيـالي يې ونمانځل. دې ټولنې د ګندهارا په نامه د يوې مجلې خپرولو کار هم پيل کړ، چې تر اوسـه يـې څلور ګڼې چاپ دي. دا ټولنه اوس هم تر خپلې وسې په نشتو امکاناتو کې ډير کارونه کوي.

۳ - د احمد شاه بابا فرهنګي ټولنه : دا فرهنګي ټولنه هم زموږ ځينـو افغانـانو ځوانـانو پـه کـوټه کـې جوړه کړه. يو کال نيم يې څه غونډې وکړې ، ځينې کارونه يې ودرلودل، خو اوس يې ما ته خپله د کار او فعاليت څه اثر نه ښکاري.

۴ - اخوند موسی بټي کوټي فرهنګي ټولنه : دا هم د ځينو ځوانانو افغانانو پـه همـت جـوړه شـوې ده کله کله څو ځوانان سره را ټول شي د دې ځای له رسمونو سره سم ځينو ځوانـان پـه کورونـو کـې غونډې جوړوي او په وحدت ورځپانه کې کله نا کله د غونډو د جوړلو يادونه کيږي.

۵ - استقلال ادبي ټولنه : دا ټولنه په همدې روان لمريز کال کې په خوست کې جوړه شوې ده. د خوست د سيمې ډير شاعران او ليکوال پکې شامل دي. مشاعرې جوړوي او په غونډو کې يې برخه اخلي.

٦ - افغان فرهنګي ټولنه : دا ټولنه په وروستيو مياشتو کې په پېښور کې جوړه شوه. افغان فرهنګي ټولنه هم ځيني غونډې او مشاعرې جوړوي. وروستی غونډه يې د اروابناد پوهاند صديق الله رښتين د فرهنګي خدمتونو د نمانځنې په منظور جوړه کړې وه.

۷ - د سيلاب صافي فرهنګي ټولنه : د دې ټولنې جوړولو کار هم پدې روان کال ۱۳۷۷ ش کال کې پيل شوی دی او اساسنامه يې هم ترتيب شوې ده خولا په کار يې پيل نه دی کړی. اميد دی چې په نژدې راتلونکي کې فعاله شي.

۸ - ښاغلی عبدالکريم پتنګ موږ ته پدې ورځو کې يو ګزارش را ليږلی دی او د يوې افغاني فرهنګي ټولنې د پرانيستلو زيری يې را باندې کړی دی. دا ټولنه د روان لمريز کال د لړم په ۱۴مه او د ۱۹۹۸م کال د نومبر په پنځمه په ميرانشاه کې پرانيستل شوه. دا ټولنه د صديق روهي فرهنګي ټولنه نوميږي.

بايد ووايو چې د دې ټولنې د جوړيدو پيشنهاد د ۱۳۷٦ش کال په ثور او د ۱۹۹۷م کال په مئ مياشت کې پوهنمل محمد ابراهيم باميانی کړی و. او دا يې ويلی وو چې افغانانو ته ښايي چې د اروابناد کانديد اکادميسين محمد صديق روهي په نامه يوه فرهنګي ټولنه يا روهي فونډيشن او يا د ې ته ورته يو نهاد جوړ کړي. د ښاغلی باميانی پيشنهاد د ده د يوې ليکنې په ترځ کې خپور شو، خو د روان ميلادي کال ۱۹۹۸م په مارچ کې ښاغلی رحمت الله خوستي را ته په تلفون کې وويل چې زه د اروابناد استاد روهي په نامه د يوې فرهنګي ټولنې د جوړولو ارزو لرم. ما د مننې او د خوشالی د څرګندولو په ترځ کې دا هم ورته وويل: " دا ډول فرهنګي ټولنې ډير زيات زحمت او کړاو غواړي. ډير ځله به له خپله جيبه پيسې پيې لګوې، خپل نور کار به ورته پريږدې. دغه ډول ټولنې په ډو طلبانه ډول د فرهنګيانو له خوا جوړيږي او کومه مادي ګټه ترې متصوره نه وي. ځکه دا ډول ټولنې نه دولتي بودجه لري او نه د NGOs غونډې د نورو له خوا تمويليږي. ځکه چې نور خلک زموږ ستاسې د فرهنګ څه پروا لري. زما د خبرو تر اوريدو وروسته بيا هم مصمم ښکاريده او د ټولنې د جوړلو شوق ورسره و. تر دې وروسته ماهم وهڅاوه او د هر ډول ممکنو مرستو وعده ورته ورکړل شو. ښاغلی خوستي د خينو نورو

افغانانو په مرسته د ټولنې جوړولو کار د ۱۳۷۷ش پــه حمـل پیـل کـړ. اساسـنامه ورتـه جـوړه شـوه او د کتابخانې لپاره مرستې وغوښتل شوې. تر دې چې د ۱۳۷۷ش کال د لړم په ۱۴مه ټولنه رسـماً پرانیسـتل شوه. د ټولنې د جوړیدو د لوړ پس منظر نــه وروسـته اوس راځم ، د ښاغلـی پتنـګ د ګزارش ځینـې مـهم ټکي تاسوته وړاندې کوم:

ښاغلی پتنګ خپل ګزارش کې ویلي دي چې د صدیق روهي فرهنګي ټولنې د پرانیسـتنې غونـډه پـه میرانشاه کې د ښاغلی رحمت الله خوستي په کور کې جوړه شوې وه.

د غونډې ته د خوست او په میرانشاه کې د اوسیدونکیو افغانانو فرهنګي کسان، قومي مشران رابلـل شوي وو او د میراشاه ځایي شاعرانو او لیکوالو هم برخه پکــې اخیسـتې وه. غونـډه د مـازیګر پـه څلـورو بجو د قرآن عظیم د څو آیتونو په تلاوت پرانیستل شوه.

ښاغلی رحمت الله خوستي د اروابناد کاندید اکادمیسـین محمـد صدیـق روهـي پیژندنـه غونـډې تـه وړاندې کړه. د هغه د فرهنګي او اجتماعي خدمتونو په باره کې یې ناستو کسانو ته معلومات ورکړل.

بیا ښاغلیو غـازي ښـت خـان ـ د خوسـت د ټنیـو روښانفکـر او تعلیمیافتـه ـ او لال مدیـن د راوابناد - روهي د کوچنیوالی ملګری، د اروابناد د کوچنیوالی، ځوانی او د ده اجتماعي محیـط د هغـو سـتونزو پـه باب خبرې وکړې چې دی ورسره لاس او ګریوان و. دوی وویل اروابناد روهي:

د افغانانو په تیره بیا د پکتیـا او خوسـت ـ پـه فرهنـګي لحـاظ بیرتـه پـاتې سیمو ـ د اجتمـاعي - فرهنګي پرمختیا په باره کې تر خپله وســه کـار کـړی او پـه افغانـانو کـې یـې د روښانفکـري او تنـور د خپریدو لپاره هاند وهڅې وکړې

اروابناد کاندید اکادمیسین محمد صدیق روهي په یو ناسازګار اجتماعي محیط کې را لوی شـو. پـلار او مور یې په کوچنیوالی مـړه شوي وو. دی، مشـر ورور او دوې خوینـدې پـاتې وو، دی لا پـه ابتدایـي ښوونځی کې و چې ورور یې هم وفات شو او د بیکسی په ډیرو ناوړه حالاتو کـې پـه خوسـت او بیـا پـه کابل کې درسونه وویل. کله چې به د ژمي په رخصتیو کې خوست ته راغی نو به یې په رخصتیو کې د خپلې سیمې د شاوخوا کلیو تنکیو ځوانانو او ماشومانو ته درسونه ورکول. په دې سیمه کې یـې د نارینـه او ښځینه ښوونځیو د شروع کیدو او زیاتیدو په باب د ده هڅې وستایلې.

د پیامونو په لړۍ کې د خوست د ادارې د اطلاعـاتو او کلتـور د ریاسـت پیـام ښاغلـی خـان محمـد نریخوال ولوست. ښاغلی نریخوال د خوســت د اطلاعـاتو او کلتـور مرسـتیال دی. وروسـې د میرانشـاه د

وحدت د ادبي ټولنې پيام ولوستل شو او د ارواښاد روهي د کورنۍ په نماينده ګۍ د زلمي هيواد مل ليرلي پيغام هم غونډې ته وړاندې شو. په وروستي پيغام کې له ټولو هغو ښاغليو نه مننه شوې وه چې د دې ټولنې د جوړولو په کار کې يې لاس کړی دی.

د پيامونو له لوستلو وروسته د ارواښاد محمد صديق روهي د فرهنګي ټولنې کتابتون وکتل شو او د هغو کسانو د مرستې يادونه وشوه چې يې د دې کتابتون د جوړولو له پاره کتابونه ورکړې دي او نورې مرستې يې کړې دي.

د غونډې په پای کې د خوست د استقلال ليسې او د ميرانشاه د وحدت د ادبي ټولنې ملګرو شاعرانو يوه مشاعره وکړه. د مشاعرې په ترڅ کې د ښاغلي انور د شعر مجموعه (راشه زما وير او ماتم ته غوږ شه) په حاضرينو باندې وويل شوه. دا مجموعه هم د صديق روهي د فرهنګي ټولنې له خوا چاپ شوې ده. غونډه د شپې په نه بجو ختمه شوه. هغو ښاغليو چې له صديق روهي فرهنګي ټولنې سره دکتابونو اويا نورې مرستې کړې دي،دا لاندې ښاغلي دي:

۱ - د عوامي نشنل پارټۍ مشر خان عبدالولي خان ۲- د پښتونخوا د قومي پارټۍ مشر محمد افضل خان لالا، ۳- د پښتونخوا د قومي پارټۍ مشر لطيف اپريدی ۴- د غازي عجب خان اپريدی زوی ښاغلی نيک محمد خان غازي زوی ۵- په بلوچستان کې د پښتونخوا قومي پارټۍ منشي ايډوکيټ عزيز الله ماما، ٦- د افغانستان د مطالعاتو مرکز، ۷- د پيښور د پښتو اکاډمي مشر دوکتور راجوليشاه خټک. ۸- د افغانستان اطلاعاتي مرکز (شهيد پوهاند مجروح تاسيس کړی) ۹- ښاغلی حبيب الله رفيع ۱۰- زلمي هيواد مل ۱۱- ښاغلی صحاف کندهاري ۱۲- ښاغلی حسين فخري ۱۳- ښاغلی هميش خليل ۱۴- د دانش دکتابخانې مشر ښاغلی اسدالله ساپي ۱۵- پروفيسور سيال کاکړ ۱٦- ښاغلی غلام فاروق چشتي ۱۷- د خليل اولسي ادبي جرګې مشر ښاغلی صابر شاه صابر . دا وو دهغو افغاني فرهنګي ټولنو _ *په وروستيو اوو کلونو کې تاسيس شوې*_ په باب ښېنې څرګندونې او معلومات، چې په ډير لنډيز دلته وړاندې شول.

اوس مهال په افغانستان کې د ننه او ورسره د پيښور. کوټې او ميرانشاه په سيمو کې اته داسې فرهنګي ټولنې لرو چې د کابل د پخواني رژيم له سقوط وروسته جوړې شوې دي. له دې سربيره د دوکتور نجيب الله د واکمنۍ په دوران کې ښېنې جوړې شوې ټولنې هم شته نيمږ وانـدی فعاليت کوي.

په داسې شرايطو کې چې په دولتي کچه فرهنګي فعاليتونه په نشت شمار دي. نو د دې فرهنګي ټولنو هڅې د منځ ته راغلې تشې په ډکولو کې خپل ځانګړي پدل لري

زما په پوهه د دې ډول ټولنو تاسيس او فعاليت په زړه پورې کار دی. دا ټولنې په اوسنيو شرايطو کې زموږ ليکوالو شاعرانو ته يو څه بوختتياوې پيدا کوي، د نويو شاعرانو، ليکوالو په روزنه کې يې هم له اهميته سترګې نشي پټيدای.

کله چې په افغانستان کې د سولې، امنيت او يو ملي حکومت د جوړيدو په صورت کې د بيا رغونې کارونه د ژوند بيلا بيلو ساحو کې پيل شي، له دغو ټولنو څخه د هيواد د فرهنګي بيا روغانې په کارونو کې هم کار اخيستل کيدای شي.

لدې سر بيره که چيرې موږ په افغانستان کې د ننه د نورو هيوادو په څير د ليکوالو او شاعرانو يوه سراسري اتحاديه جوړوو، پدې کې هم له دې ټولنو څخه د يوې لويې اتحاديې د جوړښت په کارونو کې استفاده کيدای شي. دا په دې مانا چې دوی به خپل هويت هم ساتي او په سراسري اتحاديه کې د غړيتوب له لارې به د افغانستان د ليکوالو او شاعرانو د اتحاديې په جوړولو کې هم زموږ آينده ستونزې لرې کړي.

په پای کې يادونه دا کوم چې که زموږ دغه فرهنګي ټولنې د خپلو فعاليتونو په دوران کې ځانونه داسې کارونو ته وقف کړي، چې جوړوونکی وي، زموږ د فرهنګ په وده کې برخه ولري او د ځوانانو له روزنې سره مرسته وکړي. دګار نتيجه يې د افغاني ټولنې د ورانو فرهنګي بنسټونو په بيا رغونه کې ارزښتمن ثابت شي.

روښان

د افغانستان د نفتو او ګازو حوزې

په افغانستان کې د نفتو او ګازو حوزه د هندو کش په شمال کې ده چې د ختیځ لور ته د رستاق تالقان او بغلان پورې، شمال ته يې د آمو سیند او جنوب ته يې هندوکش او د لويديز لور ته يې د ايران سرحد اتکل شوی دی. په دې پراخه حوزه کې تر اوسه يوولس تیل لرونکي نقطې تثبيت شوې دي. د افغانستان د کانونو او صنایعو وزارت له خوا په پخوا کالونو کې د شبرغان په انتي کلاين کربنه باندې د توپوګرافی کتنې او څېړنې سر ته رسيدلې دي. هغه ځاګانې چې په سر پل کې کيندل شوې دي دا ورڅخه جوته شوې ده چې پدې پراخه سیمه کې د طبيعي ګاز زيرمې د تيلو په پرتله شتمنې او غني دي. د افغانستان د ګاز زيرمې ـ چې ګټه اخیستنه ورڅخه په ۱۳۴۳ کال کې پیل شوه ـ د ډيرو کلونو لپاره د داخلي اړتياوو او هم د صادراتو لپاره د پام وړ دي.

د افغانستان د تيلو د زيرمو د استخراج لپاره په منظم ډول کار نه دی شوی ـ يوازې په ۱۳۱۵ او ۱۳۱۶ کلونو کې څينو بهرنيو کمپنيو په دې ساحه کې کار کړی دی ـ دغو لومړنيو څېړنو دا په ډاګه کړه چې ۶۰۰ میلیونه ټنه نفت يوازې له دوو حوزو څخه لاس ته راتلای شي. په ۱۹۵۱ کال کې يوه هالندي جيولوجيکي ټيم په افغانستان کې د نفت او ګاز د پلټنې کارونه د ملګرو ملتو تر څارنې لاندې سرته ورسول، د دغه ټيم د کار نتيجې ډيرې ښې وې او په لنډه موده کې يې د شمال په شپږو حوزو کې د نفتو زيرمې تثبيت کړې ـ د فرانسې او ايرلند د ټيمونو د کار نتيجې هم موثرې وې ـ خو شوروي دولت‌ډد غځو څېړنو او تحقيقاتو په وړاندې سیاسي او نور

خنډونه را منځته کړل او نه یې غوښتل چې د هېواد په شمال کې د نورې نړۍ د هیوادونو د کانونو د سروې ټیمونه کارو کړي. ځکه له یوې خوا شوروي دولت غوښتل چې د افغانستان په سیاسي. نظامي. اقتصادي او فرهنګي ډګرونو کې انحصار ولري او له بلې خوا یې د امو د سیند او سرحد په پوله د جیولوجیکي څیړنو او د زېرمو له استخراج سره علاقه نه درلوده. ځکه چې کیدای شي په ځینو حوزو کې د ګاز او تیلو د زیرمو کاسې سره نږدې او نښتې پرتې وي او د پولې هغه خوا زیرمې متاثرې کړي!

په دغو کلونو کې د نفتو او ګازو د استخراج کار ته د افغانستان د وخت دولت زیاته توجه را واړوله او همدا وجه وه چې د ملګرو ملتو له تیم سره په تفاهم کې د تیلو ملي موسسه په ۱۹۵۲ کال کې جوړه او د مستقلې دولتي ادارې په توګه یې په کار پیل وکړ او هم د تیلو قانون منځته راغی. که څېرته د شوروي د دولت ډول ډول فشارونه نه وای او هم د ۱۳۵۷ کال د ثور کودتا نه وای شوې نو امکان و چې افغانستان د نفتو د استخراج او غني کولو په کارونو کې پوره پرمختګ کړی وای.

د نفتو د پلټنې له کار سره څنګ په څنګ د طبیعي ګازو پلټنو کارونه پرمخ ولاړل ـ د جوزجان په ولایت کې د طبیعي ګاز پراخه زیرمې کشف شوې ـ د بیلګې په ډول د جرقدوق د ګاز زیرمې ۴۱ملیارد مکعب مترو ته رسیږي. د یتیم تاق د ګاز زیرمه ۲۰ ملیارد متر مکعب . د خواجه برهان د ګازو درلودونکې سیمې زیرمه ۵ ملیارد مترمکعب تثبیت شوې ده. د خواجه ګوګردک د طبیعي ګاز زیرمه د دنورو زیرمو سره یوځای په مجموعي ډول د ۱۴۰ ملیارد متر مکعبه تثبیت شوې وه. خو دا لومړنۍ جیولوجیکي څیړنې وې او لازمه وه چې د هیواد په نورو برخو کې هم د ګازو د زیرمو د پلټلو کار دوام موندلی وای.

د افغانستان د طبیعي ګاز د صنعتي ګټې اخیستنې لپاره د هیواد د ننه بشپړه سروې نه ده شوې. یوازې د استخراج شوي ګاز ۱۰ په سلو کې د بلخ د سرې او بریښنا په فابریکو کې په کار لویدلې ده چې له دغه مدرکه زیاته اقتصادي ګټه هیواد

تـه رسیدلې ده. د افغانسـتان د سرې په برخـه کـې کورنـــی اړتیـــاوې د ســرې او بریښنــا د فابریکو د تولیداتو په وسیله پوره کیـږي، او پـه پخوانیـو کـالونو کـې یـوه انـدازه اضافـه سره بهر ته هم صادریدله چې لـه لاس تـه راغلـې مـدارکو څخـه یـې نـورې اړتیـاوې پـوره کیدلـې.

کـه د پـترولو د اسـتخراج او غنـي کولـو امکانـات برابرشـي نـو د هیـواد کورنـی اړتیـــاوې بـه پـوره شـي او هغـه اسـعار چـې پـه دې لار کـې مصـرف کیـږي د نـورو برخـو لپـاره ســـپما شي. همدارنګه طبیعـي ګاز چـې لا تـر اوسـه دننـه پـه هیـواد کـې د تسـخین او نـورو کیمیـاوي صنـایعو لپاره نـه دی اســـتعمال شـوی. د افغانســـتان د اقتصـــاد پـــه پیاوړتیـــاکې مـــهم رول لوبولی‌شـي. کـه د تسخین لپـاره د طبیعـي ګاز زیرمـې پـه کـــار و لویـــږي د دې امکانـــات شـــته چې د هیـواد پـه شـمالي او مرکـزي برخـو کـې د وګړو اړتیـاوې پـرې پـوره شـي او د ځنګلونـو د بیرحمانـه لـه منځـه تـګ مخـه ونیـول شـي. ځکـه پـه افغانسـتان کـې د کورنیـو اړتیـــاوو د پوره کولـو لپـاره لـه لرګیـو څخـه کـار اخیسـتل کیـږي. د پخلـي او د کورونـو د ګرمولـو لپـاره موجـوده ځنګلونـه لـه منځـه ځي او پـه هیـواد کـــې د ننـــه محیطـــي ســـتره ســـتونزه منځتـــه راتـلای شـي، اوس هـم د هیـواد پـه اکـثرو برخـو کـې ځنګلونـــه لـــه منځـه تللـــي دي او د سیلابونو د راتلـو لپـاره زمینـه مسـاعده شـوې ده ـ ځکـه چـې ځنګلونـــه ، ونـــې او بـــوټې د سیلابونو د راتللـو مخـه نیسـي ـ لـه بلـې خـوا د موسـم پـه ښه سـاتنه کـې پـوره او اساســـي نقش لـري.

کیـدای شـي چـې کـه د ګاز نـورې حـوزې کشـف شـي، ګاونـډیو هیوادونـو تـه یـې د صـادریدو امکانـات شـته او هغـه صـادرات چـې لـه ۱۹۶۷ کـال څخـه تـر ۱۹۸۷ پـورې پخوانـي شـوروي تـه سر تـه رسیدل، بیـه یـې د نړیـوال معیـارونو څخـه ډیـره لـږه وه، خـو بیـا هـم پـه هغـو وختـو کـې یـې د کالنـی بودجـې ۴۵ فیصـده یـې تـامینول. کـه چـیرې لـه نړیوالـو معیـارونو سره سم وپلـورل شـي نـو د دې امکانـات شـته چـې ډیـر بـهرنی اسـعار تـر لاسه شي او د کالنـی بودجـې زیاتـه برخـه تـامین کـړي.

ناجیه ساکب سیار

مثلث کمیشن خدعه بی (از ماست که برماست)

پیامد جنگهای بیست ساله تاثیرات ناگواری را در تمامی شوون و زاویای زنده گی افغانها به وجود آورده که دامن گسترده‌ء این بدبختیها پر از هزاران داغ یأس و حرمان عظیم است و منعکس کننده‌ء هزاران راز تلخ و اسرار سربه مهر. و چه بسا که اکثریت افغانها روی مجبوریت به معضلات عادت کرده اند و دم بر نمی آرند، که این خاموشی و این سکوت اجباری دمار از روزگار مردم مان کشیده ، آنهاییکه منفعت طلبند و چشم وجدان شان به خواب عمیق، به کلي فاقد احساس بشری گردیده، چنان آزمند و تشجیع شده اند که هم میهن مظلوم و ناگزیر خود را مایه‌ء تجارت خود قرار داده اند. با تاسف مثلی که میگویند(از ماست که بر ماست.) دراین جا صدق میکند. و آنها یی که زیر نام يك مسلك مقدس و شرافتمند بر هم میهن بیچاره و محتاج خود ستم روا میدارند اشخاص تحصیل کرده و دانشمند اند. این رو سیاپی و این داد را به کجا باید برد؟

خیلی از هموطنان ما با مظلومیت مینالند که خدای رحمان در این دیار غربت و آواره گی هیچ افغان را بیمار و محتاج دوکتور نسازد. زیرا در پهلوی همه‌ء پرابلمهای زنده گی مان، دوکتوران دام بدبختی دگری اند، که اقتصاد علیل و ضعیف هموطنان آواره‌ء خود را ضربه‌ء سختری میزنند. آنها مترصد اند که چطور بیمار را به دام افگنده و جیبش را دستبرد زنند. وقتی مریض نزد آنها مراجعه مینماید باید جیب غنی از پول داشته باشد، زیرا اگر لازم بود یا نه چند تست لابراتواری ضروریست. اگر لازم باشد یانه جهت گرفتن چند قطعه عکس به اکسریز محول میشود. و بعد هم چندین قلم دوای فوق العاده قیمتی تجویز میکند زیرا عموماً داروها با کیفیت ناقص در دواخانه ها موجود میباشد. نه کنترولر دوا و قیمت آن وجود دارد و نه تعین کننده‌ء حق الاجرت معاینات لابراتواری و اکسریز.لابراتوار، اکسریز و دواخانه هرسه مثلث کمیشن دوکتوران استند و وای به حال مریضدار که تاوان این کمیشن را بپردازد. مرحبا که چه تجارت سهل و ساده و شرافتمند. گرچه این تجارت عمراً کهن سال است ولی در شرایط امروزی نباید که رواج بیشتر و ظالمانه تر به خود گرفت.

در حالی که دوکتوران میدانند هر گاه در فاصله‌ء نزدیک زمانی از یکبار بیشتر عمل اکسری بالای شخص صورت گیرد اثرات سوء شعاعی بالای اعضای حساس و مهم بدن خطرات ناگوار و تلافی ناپذیری را به وجود میآورد. ولی اگر باز هم عکس مطابق میل کمیشن شان نبوده دوباره تجویز عکس را داده و خیانت بزرگی را در حق انسان بیگناه و مریض روا میدارند. که این جرمست و گناه نابخشودنی.

مریضدار برای شفایابی مریضش با وجود تـلاش فـراوان نـزد دوکتـور معـالج زاری و تضـرع مینماید تا توجه و مهربانی بیدریغش را در حصهء صحـت یـابی مریـض معطـوف داشـته بـا کمـك انسانی و عاطفی و دلسوزی هموطنی اش بزرگترین منـت را بـر آنـها بـگذارد. و دوکتـور بـا دادن اطمینان در صورتـی کـه بعـد از ختـم دوا دوبـاره نـزدش مراجعـه کنـد، آنـها را در نگرانـی و تشویش قرار میدهد. بیمار دار میهراسـد کـه اگر دوبـاره نـزد دوکتـور مراجعـه نکنـد، شـاید کـه مریضش بهبود نیافته حالتش وخیمتر و حتـی تلـف شـود.

بدین ترتیب با مراجعه مکرر نزد دوکتـور معـالج بـه صحـت یـابی مریضـش بـار بـار فیـس میدهد و دوا میخرد. غافل از این که این همـه دوا خوردنـها تـاثیرات جـانبی را بـرای مریـض بـه وجود آورده که باب تازه یی را در معالجـه میکشـاید و مریضـدار مدتـها مصـروف تـداوی گردیـده و حتی وقتی از شفایابی بیمارش مـایوس میشـود، نـزد دوکتـور دگری مراجعـه میکنـد و در جـای دگر اسیر میشود و مدتی طرف بهره برداری دگر قرار میگیـرد. ایـن اسـت اعتمـاد بـه دوکتـوران افغان و هم میـهن.

در چنین زمانی که مردم مان سـخت نـاتوان و محتـاج دسـتگیری انـد، و بـی حـد افسـرده و آرزومند آرامش، نا خودآگاه در بن و بست بازی عجیبی سرگردانـنـد. چقـدر جـای دریـغ اسـت کـه اشخاص دانشمند که به سرمایهء معنوی کشور اند و چشم امیـد ملـت سـتم دیـده بـه سـوی شـان است چشم امید ملتی که در حالت نهایت اسف انگیز به سـر میـبرند، بـه سـوی دانشـمندان و اهـل خبرهء افغان است. آنها به تصور این که قشر روشن مملکـت میتوانـد بـا فـروغ دانـش خـود، بـا دید وسیع و درك آنـی و همـه جانبـه تمـامی زوایـای تـاریك و مبـهم پیچیـده گیـهای سیاسـی، اجتماعی و اقتصادی کشور را منور ساخته، قانون نامـهء جـامع، غنـی، انسـانی، و پـر از منفعتـی را برای مردم خود منحیث قانونمند زندهء، که گویای افکار افغانـان واقعـی باشـد بـه یـادگار گذارنـد و مایهء افتخار ابدی گردند. ولی افسوس که آنـها آنقـدر در منفعـت خـود فـرو رفتـه انـد کـه از احوالات پر از معایب مردم خود بی خبرند و اصلاً وقـت آنـرا ندارنـد تـا لااقـل نشـریه یـی را بـه مطالعه گیرند و خود را در بین دردها و فریادهـا و شـکایات هـم وطنـان خـود احسـاس کنـد. چـه رسد به این که توقع برده شـود تـا احسـاس و اندیشـهء آنـها مـداوی جامعـهء بیمـار افغانسـتان باشد.

همین طور دارندهء هر شغل و مسلکی در حصـهء خـود بـه نوعـی از هـم میـهن خـود انتفـاع میبرد. اینجاست که انسان با کمال تـاثر در میـابد آن زنجـیر طلایـی و عطوفـت و همشـریکی کـه قرنها بین افغانها موجود بوده از هم گسـیخته و دلیـل آن هـم اثـرات و شـرایط بـد و نـا مطلـوب زمانی و مکانی است ، که همه اش دست آوردهای جنـگ تحمیلـی بـر مـردم مـا میباشـد. اگر هـر افغان به قسمیت وجـدان خـود در سـالهای قبـل و در حـالات طـاقت فرسـا؛ کـه صـاحب آن بـود مراجعه کند، نیك درمیابد که چقدر پاك و مـنزه بـوده، و اگر بـاز هـم عمیـق بـه صداقـت بنـگرد میبیند که چقدر اخلاص و صداقت در آن مـوج میـزند، چقـدر خـود را راحـت و تـهی از خدعـه و نیرنـگ احساس میکند پس چه به جا و معقول اسـت کـه افغانـها بـه صفـا و صمیمیـت و صداقـت افغانی خود که در آن رکنی از اسلام نیز نهفته است پیونـد دوبـاره یـابند و از آن طریـق بـه جـاده های سعادت قدم گذاشـته بـه حـق کـه اعـادهء حیثیـت و شـخصیت و افغـانیت تـامین و میسر میگردد. و آن راهی را که میجوییم به تحقیق کـه آنـرا در میـیابیم.

بلقیس مکیز

په کوم دلیل؟

د شال کلني جګړې په کرغیړنو کلونو کې زمونږ خوار او بیدفاعه ملت له ډیرو کړاوونو سره مخامخ شوی چې پدې ترڅ کې ښځې بیا تر ټولو زیاته خوریدلې او کړیدلې دي. ځکه ښځه بیلدې چې پدې اوږده جګړه کې کوم منفي او تخریبي نقش ولری په هر مادي او معنوي زیان باندې سخته خپه شوې او د هر چا په مرینه خواشینی شوې او هر نارینه چې وژل شوی یا ورک شوی یا زنداني شوی د هغی به یا سر پرست و، یا پلار و، یا ورور و یا زوی، چې په هر صورت کې یوازې هغی سر تندی وهلی او ژړلي يې دي. بر سیره پدغو غمجنو او تباه کوونکو پیښو داسې حالت هم پدغه بیوزله او مهربانه قشر را وستل شوی چې یو شمیر يې په رواني تکالیفو اخته شوی او ان يې سرحد لیونتوب ته رسیدلی.

ښايي دا د کړاوونو ډک حالت به تقدیر او قسمت را ته تاکلی و، او که خدای غوښتي وي نو کیدای شي چې یوه معجزه را مینځ ته شي او دا توره شپه په خوارو خلکو سبا او د سولې سپین اوږونې سحر خپله توده لمن زمونږ په تاټوبي را خوره کړي، مګر مونږ حیران یو چې یعنې دا پرله پسې حاکم نظامونه چې یولا سم نه وي ناست چې بل راخي ولې او د څه لپاره تر هر کار د مخه خپل زور او قدرت په ښځو باندې ازمیي؟ ښځه خو د ټول بشریت خور او مور ګڼل کیږي نو ولې باید نور ضروري او اساسي خدمات پریښودل شي او په ښځو د راز راز پخپل لاس جوړ شوې قوانین جاري کړای شي او هغه هم د ټوپک او متروکې په زور. په ښځه باندې د زور چلول یو نا روا کار دی ځکه افغانه ښځه یوه صبوره او برده باره ښځه ده. هغه تل تر تله د خپل وطن او خلکو د هوسایني لپاره هر ډول قربانیو ته تیاره ده. ځکه وطن د هغې د کورنی ټاټوبی او خلک د هغې اولاد او په مجموع کې کورنی ګڼل کیږي، نو هغه د خپل کور او اولاد د ارامی او هوسایني په لاره کې خپل خوږ ژوند جاروی. برسیره پدغو قربانیو دې خوارکی د هر نظام او د هغه د قوانینو او فرمایشونو په مقابل کې د اطاعت سر ټیټ کړی او نه يې دې ویلی چې وروره ما خپل کار او ژوند ته پریږده ته ورخه لومړی خپل نور مسوولیتونه رفع کړه. هوکې هغې هیڅکله د هیڅ ډول نا خوالو او بیعدالتیو په وړاندې جدي عکس العمل ندی ښودلی ځکه هغه پوهیږي چې " شر زنان ـ قتل مردان " به را مینځ ته شي نو ښه به دا وي چې د هرې بیعدالتی او حق تلفی په وړاندې چوپه خوله پاتې شي، حتی که ژاړي هم نو باید چې په مړو اوښکو وژاړي او آواز جګ نه کړي. خو د افسوس ځای دی چې دا صبر او زغم هیڅ نتیجه او انجام نه لري او ورځ په ورځ د ښځو حقه او مسلم حقونه د یو شمیر زوره ورو تر پښو لاندې کیږي. په وطن کې دا دی ډیر وخت وشو چې د

معارف دروازې د نجونـو او د کـار دروازې د ښځینـه وو پـه مـخ بنـدې شـوې چـې پـدې تـوګه د ښځو قشر د راز راز پلمو پـه وجـه د ټولنیزو فعـالیتونو لـه صحنې څخـه پـه کلـي ډول ورټل شـو او لـرې شـو او ټولـې پـه ورې نـس او مایوسـه زړه پـه یـوه سـاړه مـاحول کـې د کورونـو پـه کنجونـو کـې سـر پـه زنګانـه چرتونـه وهي او د خپل موجودیت او خلقت سـوال لـه ځانـه څخـه کـوي چـې کـه داسـې و نـو د ښځې پـه نامـه موجود خـدای تعالی ولي هسـت کـړی او کـه خـدای تعالی د خپل پـاک کتـاب پـه اسـتناد ښځه د نارینـه وو سـره برابـره ګڼلی او پوهـه یې پـه دواړو یـو ډول فـرض ګرځولې نـو دا د خـدای تعالی بنـده ګان پـه کـوم دلیـل د ښځینـه وو پـه برخـه کـې ولي دومـره بیرحمـه شـوي دي؟ هوکې همـدا وجـه وه چـې اکـثره کورنۍ د خپلـو لـونو د زده کـړې پـه منظـور مثلاً پیښور تـه را کـډه شـوې. اوس دا دی دلتـه هـم یوازنـۍ د هیلـو او امیـد ور چـې د نجونـو پوهنتـون و او پـه هغـه کـې ټول اسـلامي قوانـین د اسـتادانو او محصلانو له خوا رعایت کیـدل د هغـوی پـه مـخ وتـړل شـو چـې پـه نتیجـه کـې پـه سـلګونو خوانـې او پـه پوهه مینې نجونې د کـور پـه ګور کـې د خپـل نـا معلومـه سرنوشـت پـه وجـه سـلګی وهـي. دا معصومې او ارمـانجنې پیغلـې او پیغلـوټې د یـو ه لـوړ او انسـاني هـدف او ارمـان پـه نیمګـړې پـاتې کیـدو د ځانـه سـره ماتم لري. د دوی پـه نـزد خـو هسـې هـم چـې د ځګـړې پـه تـور دور کـې زیـږیدلي او سـترې شـوي کـوم روڼ لګی نشته، د دوی د ژوندانـه اسـمان همیشـه د بـاروتو لـه ترخـو لوخـړو څخـه ډک و او هیڅکلـه یې لمر او سپوږمۍ او سـتوري پـه اصلـي عظمـت او شـکل نـدی لیـدلی، دوی د تـورو وریـځو پـه موجونـو کـې ګله نـا ګلـه د دغـو سـتورو ننداره کـړې. پخپـل وطـن کـې د ډول ډول وسـلو ویروونکـو اوازونـو زړه ورتـه بیځایه کړي او پـه مـهاجرت کـې د پـلار بیکـاري، د مـور محرومیتونـو، د بـې کـوري او فقـر عظیمـو دردونـو یې روح او روان ورتـه خپلـی او پـه نـازک مـخ یې د اوارګۍ او ذلت ګردونـه لـه ورایـه ښکـاري. بلـې د دې خوشالۍ یوازې د تحصیلاتو بشپړ تیا وه چـې ګواکـې پـه راتلونکـې کـې بـه ورتـه پـه نصیـب شـي، خـو و نـه شـو. مـور او پـلار هـم کـوم بـل زیـری او سـوغات د خپلـو پیغلـو او حساسـو نجونـو لپـاره نـه درلـود هغوی به یې خپل سـبق او تحصیـل تـه هڅولې او ویـل بـه یې :

ګورئ، بـدې ورځې بـه تیرېښي، پـه مـوږ خـو هـر ډول چـې و عمـر تیر شـو خـو تاسې لا ټول عمر پـه مخ کـې لرئ کـه مـوږ د مشرانو پـه حیث ونشو کـولای چـې ستاسې د خوانـۍ غوښتنې او ارمانونـه در پوره کـړو نـو کلـه چـې تاسې خپلې عـالي زده کـړې بشپړې کـړې پخپلـه بـه خپلې ټولـې هیلـې سر تـه ورسوئ. او خوشاله اوسـی چـې ستاسې لپاره دلتـه د زده کـړې زمینـه مسـاعده ده.

خـو اوس چـې دا زمینـه هـم وربـاندې بنـده شـوه، نـور نـو مـور او پـلار کـوم زیـری د نجونـو لپـاره نـه لري او نجونې هـم چـې عـالي زده کـړې یې د آینـده ژوندانـه د خوښـو ضمـانت کـاوه او هغـه چـانس یې لـه لاسـه وووت نـور کـوم هـدف او خوشـالي د خپلې راتلونکـې لپـاره نـه مومـي. اوس اوس سر بـیره پـه نـورو نـاخوالو او بیوسیو د زده کـړې د مراکـزو بندیـدل نپوهیـږم چـې د چـا لـه خـوا او یـا د چـا پـه دستور به وي را زیات شو. بدمرغـه بـه هغـه ټولنـه وي چـې نیمـایي بـدن یې. لکـه زمـوږ د ټولنـې د بـدن پـه شان فلج شـي، د ټولنـې بـدن د نـر او ښځو څخـه تشـکیل شـوی خـو لـه بـده مرغـه زمـوږ د ټولنـې نیمـایي برخه چې د ښځو ټولنـه ده، پـه غیر مسـوولانه تـوګه لـه صحنې څخـه ایسـتل کیـږي چـې پـه حقیقـت کـې زموږ ټولنه لګیا ده پـه ظلمتونـو کـې ډوبیـږي.

۱۹۹۸\۱۱\۲۱

شفيق احمد ختک

شين ټاغی

د ناول معنی ده عجيبه څيز_ هر ليکوال غواړي چې لوستونکي ته ښه ليک وړاندې کړي. هغه دا هڅه کوي چې څه داسې نوی څيز مينځ ته راوړي، چې د لوستونکې د علاقې وړ وګرځي- يعنی د نورو نه ښه وي- کوم ناول نګار که يو ناول دوه ليکلي وي، هغه چې کله بل ناول ليکي نو پکار دی چې د هغو وړومبنو ناولونو په نسبت څه نوښت ولري او د هغونه ښه وي.

پدې نزدو ورځو کې يو نوے ناول بازار ته راغے چې نوم يې دی " شين ټاغی"- د ناول نوم د مخپاڼې ښکلے انځور او د کتاب ښايسته ډول د سړي توجه راکاږي- دا ناول سعدالدين شپون ليکلی دی- د پاکستان د پښتنو لپاره د ناول په ډګر کې دا نوم نوی دی- سعدالدين شپون چې " د امريکا غږ " راډيو سره کار کوي د افغانستان يو پياوړی او منلی شوی ليکوال دی- پښتو سره سره په دري او انګليسي ژبو هم ډير ښه پوهيږي.

ښاغلی شپون دا ناول پر افغانستان د شوروي عسکرو د تيري پس منظرکې ليکلی دی- پښتو ادب کې زما د نظره بل کوم داسې انقلابي يا تحريکي ناول نه دی تير شوی- ښاغلی شپون په دې موضوع د ناول په ډګر کې يو نوې لاره پرانيسته.

شوروي قواوو نه دا چې په افغانستان خيټه اچولې وه. بلکې د افغانستان د خلقو په دود، دستور او مذهب يې هم چپاو کړی و، د اسلام په ځای يې د کميونزم نظريه خوروله-او د خلقو نه يې د پښتونولی تروږلو لپاره پېمخو جونو او ښکلو هلکانو نه کار اخيسته.

ژوند ن بدليږي او ورسره د ژوند قدرونه هم بدليږي _ رسمونو رواجونو کې تغير راځي، تهذيبونه نوی رنګ اخلي، او اخلاقيات نوې معنې خپلوي، د دنيا دا بدلونونه روان وي خو ټولنه ځينې بدلون خوښ کړي او ومني او ځينې شاته واچوي، خو هر کله چې يو جابر نظام په زور او ظلم داسې بدلون په خلقو ور تپل غواړي نو خلق د هغې په مقابله کې ودريږي، ښکاره خبره ده چې د يو منظم قوي نظام په مقابله تيت و پرک، تش لاس او بې وسه ولس ته د مال او سر زيات تاوان رسي، خو ځينې باضميره پوه کسان داسې لارې چارې لټوي چې په دښمن ګوزار کوي او خپل ولس د تاوانه ساتي. داسې قسم نهضت ته په سياسي علومو کې انډر ګراونډ موومنت يعنې د زمکې لاندې خوځښت وايي. داسې کار لپاره يو عام سړی نه، بلکې د ډاکټر ژوږور غونډې پوه، قابل، تعليميافته، او هوښيار سړی پکار دی، چې جرآت هم لري او حوصله هم. شپون صاحب لوستونکو ته دا خبره په ګوته کوي چې چاپيريال خړ وي او ټولنه پرګتې، نو د خلقو خويونو سره مو شادي هم بدليږي. د کميونستو د قبضې په دوران کې د افغانستان په خلقو کې چې کومه خانخاني مينځ

ته راغلي وه، هغې دله ييز فكر شند كړی و، په داسې حالاتو كې شپون صاحب د ډاكټر محب الله او ډاكټر زړور د كردارونو په ذريعه د خپل دردېدلی زړه قصه بيان كړې او تر خپله وسه يې د خپل مذهب او تهذيب د ساتنې هڅه كړې ده.

" شين ټاغی " د ښاغلي شپون د روښانه ذهن، وسيع مطالعې او ژورې مشاهدې ښكارندوی دی. په ناول كې د ژوند او د حالاتو ښه عكاسي شوې ده. د ښاغلي شپون دا ناول پښتو كې د انقلابي ناولونو د ردې وړومبنی تيره ده، او ښه پخه تيره چې د انقلابي ناولونو ماڼۍ پرې په پوره ډاډ ودرولی شي، د ليكوال دا كوشش د ستاينې وړ دی چې پښتو ادب كې يې يوه نوې لاره پرانيستله، او دا خبره يې په ډاګه كړه چې پښتو ژبه كې دومره شتمني او توان شته چې د هر قسمه موضوع د ناول په شكل كې په خپله لمنه كې ځای كړی شي.

پدې ناول كې درې بنيادي كردارونه دي، ډاكټر محب الله، ډاكټر زړور او شاترينه، د اهمو كردارونو ژوند، او هغه واقعات چې دې قبصې سره تړون لري، په ډېر ښه انداز كې بيان شوي دي، چې لوستونكې تر اخره ځان سره بوتلی شي.

ناول نګار د ناول قيصه په چل هنر وړاندې كوي، څنګه چې ناول ارخونه بدلوي هغه شانې كردارونه وړاندې كيږي، د دې ناول د كردارونو نه دا اندازه لګيدلی شي چې شپون صيب د كردارونو په نفسياتي مطالعه كې ژوره مشاهده او تجربه لري.

پدې ناول " شين ټاغی " كې ځای په ځای ډېره ښكلې منظركشي شوې ده، يوازې د افغانستان نه، بلكې د پاكستان د څينو علاقو هم، داسې ښكارې چې ناول نګار منظركشي كې ماهر دی. د مختلفو سيمو، سيندونو، غرونو، دشتو او ګليشيرز وغيره ښكلې منظرونه يې راښكلي دي، داسې چې د انسان او د ده جذبات را پاروي او د هغو ځايونو كتلو ته يې ليواله كوي. دې نه دا خبره ثابتيږي چې ناول نګار د څينو ناول نګارانو په شان د نغري غاړې ته ناست ناول نه دی ليكلی، بلكې دغه ټول ځايونه كوم چې په ناول كې ذكر كړی شوي دي هغه پخپله په ژور نظر كتلي دي او بيا يې ډېر په چل، هنر او خوند خوند په ناول كې ځای كړي دي.

ناول د تاريخ په حواله د اهميت وړ څكه دی چې په دې كې د افغانستان پر خلكو د شوو ظلمونو او د هغوی په مذهب او دود دستور كې د بدلون راوستلو د پاره چې كوم جبر كيدلو، د هغو تاريخ پروت دی. د جنګ په دوران كې ناول نګار د خلكو په هكله وايي چې ټول په يو بل شكمن وو او وشتې ټوكې يې نه كولې. دا يو روڼ حقيقت دی چې هيڅوک ترې نه انكار نه شي كولی.

په داسې بوړنوونكې چاپيريال كې روماني خوند د لوستونكو ستوماني كموي. ناول كې د مينې محبت د جذباتو خبرې په ډېره خوږه او ساده ژبه كې شوې دي.

په دې ناول كې څينې خبرې داسې شته چې ګوته ورته نيولی شي. د ټولو نه غټ د ډاكټر محب الله په خپل وجود او په هغه ګاډي كيدلی شي چې نوم يې "شين ټاغی" دی او داسې رنګ او دول لري چې د اولې ورځې نه چې ډاكټر محب الله راوستی دی د خلكو پام خان ته را كاږي. د زمكې لاندې خوځښت كې د دومره ښكاره وسايلو استعمال نه دی پكار. ديوې نا اشنا ښځې په موجوده ګی كې مخابره كول هم د داسې پټ كارله رواج سره سمون نه خوري. ښاغلی ناول نګار

په مذهبي مسالو کې هم سهوه شوی دی لکه په مخ۴۷ باندې لیکلي " دا اول ځل وو چې پس له څلورو ورځو د مسحې په ځای اودس کوم." دلته د ناول نگار مطلب غالباً تیمم دی، چې د اوبو د نشتوالي یا د اوبو د استعمال نه د پرهیز په صورت کې کیږي. مسح په هغه حالت کې کیږي چې اوبه وي خو ګوم ځای ژوبل یا رنځور وي چې اوبه ورله ښې نه وي نو په هغه ځای لوند لاس تیرولی شي.

دلته دا خبره به بې ځایه نه وي چې د افغانستان لیکوال ځینې داسې محاورې په استعمال کې راولي چې هغه د پاکستان په عامه روزمره ژبه کې بل څه مطلب ورکوي. ځینې محاورې خو داسې دي چې هلته محاوره ده او دلته کنځل. زما دا مشوره ده چې د افغانستان او پاکستان لیکوال د داسې کلمو او محاورو په استعمال کې له ډیر احتیاط نه کار واخلي چې په بل طرف یې معنا بدله وي.

د ناول د ښو او بدو جاج اخیستلو نه پس دا ویلے شو چې په مجموعي طور د دې ناول " شین تاغی" له مقصد او افادیت نه انکار نه شي کیدلی.

ازشکارلحظه هاتاروایت قلم

نویسنده : حسین فخـــری ، صفحـــات : ۱۳۹؛ ســـال چـــاپ : ۱۳۷۷ خورشیدی ؛ جای چاپ : پشاور ، مرکزنشراتی میوندسباکتابخانه .

مجموعهٔ چهارسفرنامه ، نویسندهء خوب کشورماشاغلی حسین فخـــری است که دراین تازه گیها چاپ شدوبه دسترس دوســـتداران کتا ب قرار گرفت .

پرتو نادری

بلبل خجند

گر بجویند به صد قرن نیابند، کمال
بلبل چون تو خوش الحان به چمنهای خجند

خجند چه طنینی دارد این نام. چه دشوار است و غم انگیز که شکوه و عظمت در هاله‌ء از اندوه جلوه گر شود. این شهر چه نامهایی را تداعی میکند و چه سرگذشتی بر آن رفته است.

پرورشگاه دهها دانشمند بزرگ، فیلسوف، سخنور، و هنرمند کم بدیل، اما در برهه های از تاریخ اسیر زنجیر تسلط بیگانه‌ء فرهنگ ستیز و زداینده‌ء هر چه معنویت و اصالت و هرچه رنگ و بوی سنتی و بومی دارد.

دلها غرقه در شادمانی میشود که دگر خجند از بندها رسته است و طلسمها را شکسته و امید فراوانست که باز بتواند فرزندانی بپرورد که صلابت نام شان در گنبد تاریخ هیاهو بر انگیزد. کمال از آن پرورده گان دامان پاکیزه‌ء خجند است که تا زبان فارسی زنده است و تا شعر فارسی بر لبها جاری و بر روانها ساری، آرامشگاهش گلباران است و روحش نورباران.

شعر او یك جریان ملایم و یك جویبار زلال است که اگر چه گاهی سرچشمه هـای در نظیره گویی دارد، دلنشین است و خواندنی و درلحظه های ناب زندگی میتوان از آن چتر سبزی بر سر افراشت.

شاید امروز جز خبره گان اهل تاریخ کمتر کسی آگاه باشد که سلچوق نیای بزرگ سلجوقیان در همین خجند به خاك سپرده شده است، ولی کیست که نداند خجند گهواره‌ء کمال است و کمال در همین مهد زرین پرورده شده است تا بدانیم که سطوت زورمندان روزی و بیش نیست، اما آواز شاعران را نمیشود در گلوگاه آنان خاموش ساخت.

در کلیت میتوان گفت که شعر کمال آمیزه‌ء یست از لطافت کلام، رقت معانی و دقت در مضمون آفرینی، ولی با این حال شعر نزد او پیوسته چنان وسیله یی برای بیان اندیشه های بلند عرفانی و احساس و عواطف عارفانه مطمح نظر بوده است.

با این پیش زمینهء ذهنی گلگشتی داریم در باغستان شعر و اندیشهء این سخن پرداز عارف و نام آور.

کمال عمدتاً شاعریست غزلسرا و غزلهای او چنان طیفی از نور موجهای گوناگون و رنگینی را بـــاهم دارد که با کمك منشور ذهن میتوان آن موجها را از هم سوا و مطالعه کرد.

چنان که گاهی این غزلها زبان برندهء انتقادیو طنزآلود پیدا میکنند و کمال با این وسیله همهء زاهـــدان سالوس و صوفیان دروغین و مصلحتی روزگار را به آوردگاه فرا میخواندو آن همه سالوس و دروغ را آمـــاج انتقاد های خویش قرار میدهد:

به نمونه های زیرین توجه کنیم:

صوفیان گویند چون ما خیز و در رقص آ کمال

حالت و وجد ریایی خوش نمی آید مرا

از نظر او هر کسی لیاقت قرب دوست را ندارد و تنها آنهایی که از هالهء سودای هر دو جهان فارغ انـد و سینه را از حب جاه و مال خالی ساخته اند، سزاوار این مرتبت اند:

دست بوس دوست میخواهی بشو دست از دو کون　　دست آلوده نشاید مرحبای دوست را

دوستی های همه عالم بروب از دل کمال　　پاك باید داشتن خلوت سرای دوست را

سماع و حالت کمال از گونهء دگر است و غبار ریا بر آن راهی نمیتواند یابد و از اینرو ریا پیشـــه گان روزگار را قابل درك نیست:

سماع ما به زاهد در نگیرد　　درین صحبت مر بیگانهء است

و اما بیگانه گی در میان کمال و زاهد از کجا سرچشمه میگیرد؟ درست از اینجا که اندیشه های عرفـــانی کمال تا آنسوی دنیا و عقبی سیر میکند، در حالی‌که زاهد به بهشت می‌اندیشد و به بهشت عشق میـــورزد و کمال به صاحب بهشت.

زاهدان کمتر شناسند آنچه ما را رهبر است　　فکر زاهد دیگر و سودای عاشق دیگر است

ناصحا . دعوت مکن مارا به فردوس برین　　کاستان همت صاحبدلان زان بر تر است

مابه رندی در بساط قرب رفتیم و هنوز　　همچنان پیر ملامتگر به پای منبر است

چنین است که کمال چنان سیمرغی بابالهای عشق و عرفان اوجهای آزاده گی را تسخیر میکند و هیچـــگاه بربام عنایت سلطانی فرو نمی آید:

عالم آزاده گی خوش عالمیست　　ای دل آنجا رو که آنجا خوشتر است

اندرین پستی دلت نگرفت هیچ　　عزم بالا کن که بالا خوشتر است

عاشقان را دل به وحدت میکشد　　مرغ آبی را به دریا خوشتر است

کمال پادشاهی را در آزاده گی میداند:

کمال از پادشاه دارد فراغت به وقت خویش او هم پادشاه بود

این تاثیر اکسیر عشق است این قاف نشین فقر و عرفان را به اورنگپادشاهی معنویت میرساند و حلهء عشق در کارگاه شعر او اینگونه تنیده میشود:

عشق حرفیست که دال است بر آیات کمال آن که در قال فرو ماند نشد واقف حال
زاهد خشك در انکار محبان جان داد گو بخو ر خاك که محروم شدی ز آب زلال
ورق علم بگردان قلم زهد شکن ساکن راه یقین شو گذر از کوه خیال
تن چه کار آید اگر جان سوی جانان برود. سیل چون ریخت به دریا چه کشتی رنج سفال
دل گمگشته ز نقصان فراق آید باز اگرش داعیهء وصل رساند به وصال

اما آنکه بت غرور در بر دارد و اژدهای نفس خویش را پرورش میدهد و خویش را آمادهء شهادت نمیسازد، هیچگاه جاده های با مداد عشق پیش چشمهایش گشوده نخواهد شد.

از عشق دم مزن چو نگشتی شهید عشق دعوی این مقام درست از شهادت است
بشکن بت غرور که در دین عاشقان یك بت که بشکند به از صد عبادت است

شیخ کمال به خاطر طی مراحل و عبور از شهر هفت گانهء عشق به داشتن مرشد و سالکی باورمند است. این جاست که میتوان گفت که او از شمار اویسیان نیست:

سفر عشق تو بی واسطهء راهبری حد ما نیست که این ره رهء نا محمود است

او زمانی که عقل را در برابر آئینه عشق قرار میدهد و یا زمانی که در راه رسیدن به آن حقیقت بر تر عشق را با عقل مقایسه میکند به باورداشتهای زیرین میرسد:

به آب علم بشوید روی دفتر عقل به نور عشق رخ عقل را سیاه کند

ویا:

به نور عقل نتوان رفت راه عشق ای عاقل ز مجنون پرس گر داری طریق حی لیلی را

به همینگونه:

خلعت عشق نیست لایق عقل کاین قبا بر قد دل آمد راست

در نزد کمال مراد از علم، عمل است و آنانی را که علم آموخته اند ولی توسن عمل در بر هوت جهالت و ظلمت میرانند نکوهش میکند:

هدایه خواندی و هیچت هدایتی نرسید عنا کشیدی و زانسو عنایتی نرسید

ویا:

در علم محققان جدل نیست از علم مراد جز عمل نیست

هر چند گلهای شگوفه های باغستان شعر شیخ کمال رنگ و بوی عشق دارد، ولی گاه گاهی سایه اندیشه های حکیم عمر خیام را دراین باغستان میتوان دید. مثلاً در بیت های زیر:

رو غنیمت شمر امروز کمال این دم را زانکه اندر دو جهان خوشتر از این یکدم نیست

و یا:

دست ندید عاشق مسکین به گردنی تا روزگار خاک وجودش سبو کند

و یا:

بسی به وصف دهانت کمال موی شکافت نیافت یک سر مو رمز این معما را

و به همینگونه:

کنون گر فرصتی داری منه یك لحظه جام از کف که خواهد کوزه گر روزی ز خاك ما سبو کردن

غزلهای کمال از نظر وزن، قواف و ردیف گسترده گی قابل تاملی دارند. حتی کمال در وزن شاهنامه نیز غزلی دارد با این مطلع:

بباید بر ان دیده بگریست زار که محروم ماند ز دیدار یار

مگر غزلهای او عمدتاً دارای هفت بیت اند. آنگونه که خود گفته است:

به بوستان سخن مرغ طبع من اکثر به هفت بیت شود نغمه ساز و قافیه سنج

گاهی هم که غزلی از هفت بیت کوتاه تر میشود، این گونه مساله را مطرح میکند:

کمال این یک غزل گو باش کوتاه ز کوتاهی چه نقصان زبور است

کمال در میان شاعران همروزگار خویش از همه بیشتر به خواجهء رندان حافظ شیرازی نظر داشته است هر چند در غزلی که به اقتفای او سروده است، خواجه حافظ را به طرز غزل هم عنان خویش نمیداند، ولی تا جایی که از بررسی دیوان او بر می آید، فراوان غزلهای خویش را به اقتفای او سروده است:

به قول شاعر و دانشمند ارجمند استاد واصف باختری تعداد چنین غزلها در حدود پنجاه الی چهل غزل میرسد. جهت روشن شدن موضوع در ذیل نمونه هایی می آوریم:

حافظ:

شراب تلخ میخواهم که مرد افگن بود زورش که تا یکدم بیاسایم ز دنیا و شر و شورش

کمال:

دل مسکین که میبینی از این سان بی زرو زور به خاك میکده کردند خوبان مفلس و عورش

حافظ:

فاش میگویم و از گفتهء خود دلشادم بندهء عشقم و از هر دو جهان آزادم

کمال:

باز در عشق یکی دل به غلامی دادم — خواجه را گو که بیاید به مبار کبادم

حافظ:

بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم — فلك را سقف بشگافیم و طرح نو دراندازیم

کمال:

بیا ساقی که بیخ غم به دور گل بر اندازیم — بت گلرخ طلب داریم و مل در ساغر اندازیم

حافظ:

به مژگان سیه کردی هزاران رخنه در دینم — بیا کز چشم بیمارت هزاران درد بر چینم

کمال:

چه خوشتر دولتی زینم که یکدم با تو بنشینم — که سیری نیست از رویت مرا چندان که میبینم

حافظ:

گرچه افتاد ز زلفش گرهی در کارم — همچنان چشم گشاد از کرمش میدارم

کمال:

من ازاین خرقهء آلوده که در بر دارم — عار باشد اگر از خویش نباشد عارم

حافظ:

مژدهء وصل تو کو کز سر جان برخیزم — طایر قدسم و از هر دو جهان برخیزم

کمال:

نقد جان چیست که در دامن جانان ریزم — گر بخواهد ز سر جان و جهان بر خیزم

حافظ:

منم که شهرهء شهرم به عشق ورزیدن — منم که دیده نیالوده ام به بد دیدن

کمال:

چو زلف یار ز خود لازم است ببریدن — گر اختیار کنی خاك پاش بوسیدن

حافظ:

آن سیه چرده که شیرینی عالم با اوست — چشم میگون لب خندان دل خرم با اوست

کمال:

آن چه روییست که حسن همه عالم بااوست — دل در آن کوی نه تنهاست که جان هم با اوست

حافظ:

زان یار دلنوازم شکریست با شکایت — گر نکته دان عشقی بشنو تو این حکایت

کمال:

ای ابتدای دردت هم درد را نهایت　　عشق ترا نه آخر شوق ترا نه غایت

حافظ:

زلف آشفته و خوی کرده و خندان لب و مست　　پیراهن چاك و غزلخوان و صراحی در دست

کمال:

ما درین دیر فتادیم هم از روز الست　　رند دیوانه و قلاش و خراباتی و مست

حافظ:

کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد　　یك نکته ازین معنی گفتیم و همین باشد

کمال:

گر مه به زمین باشد آن زهر جبین باشد　　دوری طلبد از ما مه نیز چنین باشد

حافظ:

زگریه مردم چشمم نشسته در خون است　　ببین که در طلبت حال مردمان چون است

کمال:

مرا که ساغر چشم از غم تو پر خون است　　چه جای ساقی و جام شراب گلگون است

حافظ:

شاه شمشاد قدان خسرو شیرین دهنا　　که به مژگان شکند قلب همه صف شکنان

کمال:

نقش کن خواجه علی رغم صراحی شکنان　　باده‌ء تلخ به یاد لب شیرین دهنان

دومین شاعر که بیشتر مورد توجه کمال قرار گرفته، شیخ اجل سعدی شیرازیست. شیخ کمال پـــاره یی از غزلهای او را اقتفا کرده ، جواب گفته است. مثلاً نمونه های زیرین:

سعدی:

ای به خلق از جهانیان ممتاز　　چشم خلقی به روی خوب تو باز

کمال:

آرزو برده ام که چشم تو باز　　کشدم گه به عشوه گه به ناز

سعدی:

زمن مپرس که از حال او دلت چون است　　از او بپرس که انگشتهاش در خون است

کمال:

خوشست اگر به حدیث کمال داری گوش		لطافت سخنانش چو در مکنون است

سعدی:

معلمت همه شوخی و دلبری آموخت		جفاو ناز و عتاب و ستمگری آموخت

کمال:

ترا دو رخ به دو خط فن دلبری آموخت		تو از دو جشم و دو چشم از تو ساحری آموخت

سعدی:

عیبی نباشد از تو که بر ما جفا رود		مجنون [illegible] لیلی کجا رود

کمال:

گیرم که از تو برمن مسکین جفا رود		سلطان توی و کس به تظلم کجا رود

سعدی:

زانگه که بر آن صورت خوبم نظر افتاد		از صورت بی طاقتم پرده بر افتاد

کمال:

باز این دل غم دیده به دام تو در افتاد		بس مرغ همایون که به تیر نظر افتاد

سعدی:

تو آن نه ای که دل از صحبت تو برگیرند		وگر ملول شوی صاحب دگر گیرند

کمال:

به مجلس که ز روی تو پرده بر گیرند		چراغ و شمع بر افروختن ز سر گیرند

از مضمون پاره یی از غزلهای شیخ کمال چنین بر می آید که جداً با خواجهء شیراز حافظ و شیخ اجل سعدی داعیهء همچشمی داشته ، شعر آن دو را بر تر از شعر خویش نمیدانسته است که جای تامل است.

چنان که زمانی این غزل معروف خواجه :

ستارهء بدرخشید و ماه مجلس شد		دل رمیدهء ما را انیس و مونس شد

استقبال میکند، در مقطع غزل خویش میگوید که :

نشد به طرز غزل هم عنان ما حافظ		اگرچه در صف سلطان ابوالفوارس شد

به همینگونه فکر میشود که بیت زیرین کمال:

(اگر مرغی بردبر پر به هندوستان		بیاید طوطی و از تو سخن آموختن گیرد)

به تعریض اشاره دارد به این بیت معروف خواجهء شیراز:

شکر شکن شوند همه طوطیان هند		زین قند پارسی که به بنگاله میرود

همچنین* در غزلی که در اقتفای سعدی سروده است، این سان خود را با سعدی مقایسه میکند:

گفتم جوابی نه کم از گفتهء سعدی — بل این دو غزل خوبتر از یکدگر افتاد

این لاف نه در خورد کمال است و لیکن — «با رستم دستان بزند هر که در افتاد»

مصراع آخرین از سعدی است که کمال آنرا تضمین نموده است.

کمال نه تنها در شاعری خویش را از حافظ و سعدی کم نمی انگارد، بل زادگاه خویش خجند را نیز با شیراز به گونهء زیرین مقایسه میکند:

گر بنگرد روان آب سخن کمال — از چشمه سار خویش رود خضر شرمسار

خاك خجنند را که زشیراز کم نهند — آرد به روزگار تو آبی به روی کار

یکی از ویژه گی های غزلهای کمال اینست که در آینهء این غزلها گاه گاهی جلوه های رنگین فوکلور چون ضرب المثل ها، کنایه ها، و اصطلاحات عامیانه، عادات و باورداشتهای مردم تجلی میابند و این تجلی بر رنگینی شعر او می افزاید. در ذیل به نمونه های چند اشاره میکنیم:

انگشت نما: کنایه از شهرت همه گیر در میان مردم است.

آن چنان زارو نزار است ز سودات کمال — که چو ماه نو از ابروی تو انگشت نماست

لب گزیدن: کنایه از حسرت خوردن و گاهی کنایه از تعجب است.

گفتمش از دهانت ای بت چین — کام من غیر لب گزیدن نیست

دیوارها موش دارند و موشها گوش دارند. (ضرب المثل)

دیوار گوش دارد و اغیار نیز چشم — ماچون کنیم با تو ز برون در سخن

بی آب شدن: کنایه از رسوایی و بی آبرو شدن است.

بر درت بی آب شد اشکم ز بسیار آمدن — بعد از این میخواهد از چشمم گهر بار آمدن

فلك زده: کنایه از انسان بدبخت است.

بر فلك میزنم ناوك آه — تا بدانی که ما فلك زده ایم

سودای خام یا سودای پختن: کنایه از آرزوی محال است.

دل که سودای تو میپخت کبابش کردی — بود غمخانه و دیرینه خرابش کردی

ویا:

دل خواهدم که گیرد سیم برش در آغوش — بیچاره در سر خود سودای خام دارد

* تا باد نباشد درخت نمیجنبد. (ضرب المثل)

راست گویند که هوائیست ز تو بر سر سرو — که بجنبد به یقین هیچ درختی بی باد

کج بنشین و راست بگو. (ضرب المثل)

ابرویش گفت که فتنه کار منست کج نشستست و راست میگوید

از خود رفتن، کنایه از بیهوش شدن است:

عکس رویت چوفتد در آب، آب از خود رود گر فشانی زلف مشکین، مشك ناب از خود رود

دندان طمع برکندن، کنایه از نا امید شدن است:

گر به سنگ ستمم عشق تو دندان شکند دل ز لبهای تو دندان طمع بر نکند

گوشمالی دادن، کنایه از توبیخ کردن است:

چشم مستت گوشمال نرگس پرتاب داد طاق ابرویت شکست گوشهء محراب داد

چیزی که عیان است چه حاجت به بیان است.

گفته ای صورت او مظهر معنی است کمال خود عیان است چه حاجت به بیان است

مامور معذور است:

برغمزه منه گناه خونم مامور بود همیشه معذور

خدا عقلش بدهد یا مرگ:

ناصحم گفتا به خوبان دل منه ای خد، عقلش بده یا آن دگر

آب که از سر گذشت چه یك نیزه و چه صد نیزه: (ضرب المثل)

من گریان چکنم زان مژه و غمزه حذر چه یکی نیزه چه صد چون بگذشت آب از سر

کجدار و مریز:

گفته ای زلف کجم دار به دست دگری ماند این نکته همان نکته که کجدار مریز

ویا:

کرد خون همه بر گردن زلف گفت کجدار طره را و مریز

گندم نمای جو فروش، کنایه از انسان دو روی.

روی گندم گون نمودو جان من جو جو فروخت از چه رو شد این چنین گندم نمای جو فروش

آتش که در گرفت، خشك و تر میسوزد. (ضرب المثل)

تا خشك و تر نسوزد منشین به دل فروزان پروانه سوخت آنگه با شمع شد مجالس

سیب بخور، ترا به باغ چه کار: (ضرب المثل)

به بوسه سیب ذقن گفتمش ز گلشن کیست کمال گفت تو انگور خور مپرس از باغ

کارد به استخوان رسیدن، کنایه از نهایت تحمل و حوصله است و به همینگونه کنایه از نهایت بیداد.

لیکن نبرم ز تیغ تو مهر گر کارد رسد به استخوانم

دست شستن: کنایه از صرفنظر کردن است.

کمال از خضر پرسش کرد وصف چشمه اش گفتا چون آن لب دیده ام زان آب اکنون دست میشویم

دهان باز: کنایه از حیرت و تعجب

آن لب لعل کزو مانده دهان همه باز باز بپرسید که دوشینه به دندان کی بود

زخم زبان : کنایه از طعنه زدن است.

دلم به زخم زبانها نگردد آزرده که عاشق تو بودم کندهء تیر خورده.

افزون بر ضرب المثلها و کنایه های عامیانه در غزلهای کمال پاره یی از باورداشتها، عادات و اصطلاحات مردم نیز راه یافته است که به یاد کرد چند نمونه بسنده میکنیم:

چراغ روی تو بر آفتاب میچربد لبت ز قند چو حلوای ناب میچربد

ویا:

به حسن از ماه میچربی و پروین اگر منکر شوی اینک ترازو

چربیدن به اصطلاح مردم به مفهوم برتر بودن و فایق آمدن است. در میان مردم باوری وجود دارد که زمرد چشم مار و اژدها را کور میسازد. هر چند این مساله قبل از کمال نیز در ادبیات فارسی‌دری باز تاب یافته است. ولی این مساله را با یك موضوع اجتماعی پیوند میزند و اینگونه بیان میکند:

شراب لعل مینوشم من از جام زمرد گون که زاهد افعی وقتست که میسازم بدین کورش

به همینگونه رسم نان و نمك به پیشواز مهمان آوردن را در یك تصویر عاشقانه خیلی زیبا و دلنشین بیان میکند:

گر کشی خوان وصل، لب بگشا که نخست از نمك کنند آغاز

در دیوان کمال افزون بر سعدی و حافظ نام شاعران دگری نیز آمده است که کمال مرتبهء شاعری خویش را در مقایسه با آنها در ترازوی شعر میزان نموده است.

مثلا از مولانا و عطار بدینگونه یاد میکند:

یار چو بشنید گفتار کمال گفت مولانایی و عطار ما

و باز هم عطار:

صوفیان مست شدند از سخنان تو کمال که در انفاس تو بوی سخن عطار است

از عصار تبریزی اینگونه یاد میکند:

عاقبت عصار مسکین مرد و رفت خون دیوانها به گردن برد و رفت

و بازهم در جای دگری:

معایبی که در اشعار خواجه عصار است نوشته آن همگی در درون دیوانهاست

جداولی که بسرخی کشید در دیوان | نه جدولست به معنی که خون دیوانهاست

سخنان سلمان ساوجی را هیچ میداند:

یکی شعر سلمان از این بنده خواست | که در دفترم از آن سخن هیچ نیست
بدو گفتم این نکته هارا جواب | کزان سان دری در عدن هیچ نیست
من از بهر تو مینویسم ولی | سخنهای او پیش من هیچ نیست

کمال اسماعیل:

بود وقتی کمال اسمعیل | شرف روزگار اهل سخن
به کمال تو در سخن امروز | آن کمال این شرف نداشت که من

از شعر سوزنی چنین تصویری بدست میدهد:

آواز حزین سوزنی را | مشنو که کنند عیب بسیار
خشك است همین و تیز و باریك | چون سوزن خارهای دیوار

از حکیم نظامی گنجه یی بدینگونه یی یاد میکند که با تضمین مصراع دوم نخستین بیت مثنوی "مخزن الاسرار" در حقیقت بر پایهء شاعری خویش تاکید میکند:

کرد حکیمی ز نظامی سوال | کای به سر گنج معانی مقیم
هست در انگشت کمال آن قلم | یانه عصا یست به دست کلیم
گفت قلم نیست عصا نیز نیست | "هست کلید در گنج حکیم"

به همین سان از ظهیر و انوری نیز یاد میکند و آن دو را نیز در آوردگاه سخن هم آورد خود نمیداند:

دیوان تو گر کسی بخواند | درپیش سخنوران عالم
زین گفته رود ظهیر از جای | چه جای ظهیر انوري هم
چون کوه خجند آمد این شعر | با آب بلند و نام محکم

کمال از این همه مقابله و مقایسه سر انجام به این نتیجه میرسد که:

ختم شد بر کمال لطف سخن | هر چه بعد از کمال نقصان است

کمال نه تنها لطف سخن را بر خویش ختم شده میداند، بل میگوید که بنیاد سخن از فکرت او استوار است و طرب آباد سخن از او آباد.

تا فکرت من نهاد بنیاد سخن | آباد شد ازمن طرب آباد سخن
میخواست سخن داد ز دست بی طبعان | دادم به بشارت خرد داد سخن

اسدالله غضنفر

له تصویر سره د کیسې د راوي او څیرې رابطه

جولیس پخپله یوه لنډه کیسه کې د یوه کوچني راوي له خولې لیکلي دي چې:

" دنګې، سرې، تشې، غمجنوونکې خونې" ا، کانر د دې کلمو په تفسیر کې وايي چې هلک کوچنی دی نو اول د کوټو جګوالی احساسوي او بیا سرښت او د سرښت له احساسولو وروسته د هغه په علت یعني تشوالي پوهیږي او په اخر کې د "غمجنوونکې" کلمه راوړي چې د کوټو د لوړوالي، سوړوالي او تش والي له احساسولو وروسته د هلک عاطفي غبرګون راوښيي.

د ا، کانر مطلب دا دی چې د کوچني راوي له خولې د کوټو لپاره له راغلیو ستاینومونو وروسته وراندې والی د یو روښانه انځور د جوړولو په منظور، د یو منطق په اساس شوی دی.

په پاسني انځور کې موږ په انځورونې باندې د راوي د روحي موقعیت اثر وینو. اوس به یو بل کامیاب مثال کې د راوي د فزیکي موقعیت او تصویر رابطه وڅیرو چې د پښتو کیسې د روښانو انځورونو انځورګر، سعدالدین شپون، له یوې کیسې مو درته غوره کړې‌دی. دلته راوي په اسمایي غره ولاړ دی، لاندې کابل سین ته ګوري او داسې یې انځوروي: " د کابل سین خړ، مرژواندی او کوږ ووږ، تر هغې تر سترګو کیده چې تنګ غارو ته نږدې ذ لوخو او درګو او د سین د غاړې په را لینډی شولو کې پټ شو." (۱)

د غره له پاسه چې کابل سین ته وګورو نو اول به مو د اوبو رنګ ته پام شي او بیا د هغو سست حرکت ته چې د فاصلې ډیروالی یې حرکت تر اصلي اندازې هم مرژواندی را ښيي او بیا چې له خپل لوړ موقعیت د اوبو له بهیر سره سترګې وغړوو د سین کوږ ووږوالي او تر تنګ غارو پورې یې امتداد ته متوجه کیږو.

که چیرته په یوه کیسه کې د راوي او تصویر رابطه منطقي نه وي د کیسې تصویر یا تیرې او یا دومره ګډوډیږي چې لوستونکي ته بیخي ور لیدل کیږي او احساسیږي نه.

د پښتو یوه لنډه کیسه چې د" لمر په لور " نومیږي(۲) داسې پیل کیږي: " کوچنی هلک د اوچتو غرونو په بیخ کې د کوچنیو کوډلو ورهاخواته د ډبرو پر باره ناست وو. " په دې جمله کې د " کوچنیو کوډلو ور ها خوا ته " کلمې را ښیي چې څوک دا خبرې را ته کوي هغه د غره سر یا منځ کې ناست دی. دغه جمله راته وايي چې له کوم ځایه هلک لیدل کیږي د هغه ځای او هلک تر منځ فاصله موجوده ده. یعنی راوي نه د هلک په څنګ کې ناست دی او نه د هغه په زړه کې

ناست دی. خو وروسته بیا کیسه تول د هلک د ذهن له منځه راته بیانیږي او په دې ډول د کیسې په لومړۍ تصویري جمله کې د راوي د موقعیت ناسمي انځورونې د کیسې مجموعي انځور ګډوډ کړی دی.

د راوي او تصویر رابطې ته دغسې ناپامی زموږ د کیسو ګڼ تصویرونه تت کړي او بې معنی کړي دي او د دغو کیسو د کامیابۍ مخه یې نیولې ده.

لکه څنګه چې د راوي او تصویر رابطه باید منطقي وي دغسې د څیرې او انځور تړاو هم د یو منطق په اساس پکار دی. کله چې یو کرکټر یو څه ویني، اوري او احساسوي، دغه لیدا، اوریدا او احساستیا باید د هغه له روحي او فزیکي موقعیت سره سمون ولري.

د "لمر په لور" نومې کیسه کې چې کرکټر (کوچنی هلک) د ډېرو پر باره ناست دی او د راوي موقعیت له ده څخه پاس په غره کې دی، یو ځای داسې لولو: "د لیرې کلي په مخ کې چې ایله د ماشومانو د لوبو د کوټنیو په اندازه سترګې ته راځي، سپې یې په بې نظمه او بې خونده غپا کله هم د دې فضا خوند او رنګ بدرنګ کړي." یو کلی چې دومره لرې وي چې د ماشومانو د لوبو د کوټنیو هومره کوچنی معلومیږي، له هغه ځایه به د سپو د غپا اواز څنګه را رسي؟ بله دا چې د ډېرو له بارې نه لاندې یو مست سین چې څپې یې له ډېرو سره لګیږي او یودوه نیزې پورته جګیږي، هم بهیږي. د دغسې سین وجود هم په خپل وار د غپا د اوریدا امکان له منځه وړي.

د څیرې او انځور د تړاو په بحث کې یوه بله مهمه خبره په څیرې باندې د انځور د اغیز موضوع ده. کوم اغیز چې یو تصویر او تصویري حالت یې د کیسې په کرکټر غورځوي هغه باید له یوې خوا د تصویر منطقي زیږنده وي او له بلې خوا د کرکټر له شخصي خصوصیاتو سره سمون وخوري.

دا موضوع به د بنار د منظرو په وړاندې د پښتو د دوو بیلابیلو کیسو د دوو کلیوالو کرکټرونو په عکس العمل کې وڅیړو.

د انګورو فصل(۳) په نامه یوه لنډه کیسه کې د کیسې متکلمه څیره وایي: "ښار د لومړي ځل لپاره ماته یو داروونکی موجود ښکاریده او همدا چې ځان مې د ښار په لوبو واټونو کې سرګردانه ولید نو نژدې وو چې لیونی شم، لوی لوی واټونه، هسک کورونه او ماڼۍ، ګڼ شمیر خلک او موټرونه او له دې سره سره د خلکو د شورماشور زوره وره څپه."

دلته د ښار د منظرې په وړاندې د کرکټر غبرګون غیر طبیعي معلومیږي. دغه کرکټر د یوه کم زمینه غریبکار پنځلس کلن زوی دی چې د ځان د ظلم له لاسه د کلي پرېښودلو ته اړ کیږي. دی په روحي لحاظ داړن نه دی. ښار ته تر کده کولو د مخه یو ځل د پلار د بې انصافۍ په مقابل کې داسې غبرګون ښیي: "زه ور نژدې شوم او ورته مې وویل: بس دی پلاره. او ما لا دا خبره نه وه کړې چې په ماڼۍ هم پیل وکړ خو ما مجال ورنه کړ او له متو نه مې ونیوه او دالان ته مې وایست."

دغه زلمی د پلار د مړینې او په ښار کې د ژوند موډې له تیرولو وروسته هم د پیاوړې روحیې څښتن دی. د کیسې وروستۍ جملې داسې دي: "یو ځل بیا د خپل پلار څیره را یادیږي چې راته ویل به یې ته د کور مشر یې. او داسې ګومان کوم چې په رښتیا سره اوس مشر یم... او خامخا به دا مشري را په غاړه وي..." دا وروستۍ جملې او څینې نورې جملې د دې زلمي د پیاوړې روحیې او حتی

په خان باندې تر لازمې اندازې زيات باور لرلو څرګندونه کوي. نو، هر عادي کليوال او په تيره بيا دغسې کس ولې بايد د ښار په ليدو دومره ډير وارخطا شي؟

د" ښګ مسافري" د ناول اصلي څيره (ښګ) هم چې کله په لومړي ځل ښار ته لاړ نو: " داخلې دومره لوی ښار ګوري چې خلک يکې تر له اوري، بکی دورې دورې ترله جاروخې، کوڅه له خلکو ډکه وي خو هيڅوک په هيڅا پورې اړه نه لري. ښګ دې خبرې تر هر څه ډير حيران کړی وو چې دغه خلک ولې روغبړ نه سره کوي او ولې يو بل ته سلام نه سره اچوي او ياخرنګه په کوم شي نه سره خوري؟"(۴)

ښګ يو داسې کرکتر دی چې په خپل تېر کليوالي- قبايلي ژوند کې د مختلفو کسانو له خوا له ډيرو ستونزو سره مخامخ شوی دی. همداراز د کليوالي- قبايلي ژوند د کلتور په اساس ده په خپل تير ژوند کې د يو بل په کار، کار لرل او له يو بل سره غير ضروري تعلقات پالل، ليدلي دي. نو، په ښار کې چې کليوال فرهنګ کمزوری‌او قانون د کليو په نسبت زوره ور دی، له عکس العمل څخه يو صحنه وروسته او په همدې ورځ، داسې هم کيږي:

" ښګ بې له دې چې وپوهيږي چيرته درومې بلا ارادي روان دی، يو دکاندار ور باندې غږ کړ: او ښي!

ده مخ ور واړاوه او هغه ورته وويل چې : په ښي کې دې څه شي را بار کړي دي، خرڅوې يې او که نه ؟

ده په ډير معصومانه‌لهجه ورته وويل: زاړه کالي پکې دي، ستا د ښې نه را معلوميږي خو که يې را نيسې زه هم لاس نه پرنيسم."

_ " په پاسينه، زاړه کالي څه کوم. ما چې ويل شني دې له کومه خايه راوري دي. تيرشه! تير شه! زاړه کالي دې دورې در ګزوه. د مور د.... !"

ښګ پدې خبره چې د مور د .... يې ورته وويل ډير خپه شو او بيرته ورته راوګرځيده او ورته يې وويل چې : دا ښکنځل دې ولې را ته وکړل. زه خو سپين پښتون يم. ډير لوی تيری دې را باندې وکړ. ګوره! سپې خوله خو څوک چاته نه پرې کوي.

_ " تير شه، تير شه! پرېږده دا منطق او فلسفه دې. د مور... پرته کړه مخ دې! که نه وي والله دا ګرده کوزه اوبه خو يه در باندې وشيندم.

_ وښې! بيا دې سپې خوله پرې کړه. ولې ! خو آخر تا هم کړه لونګی ترلې ده او سپين کالي دې اغوستي دي. خپله خوله دې په واک نه ده."

په دغه وخت کې درې خلور نور کسان پر را تول شول . يو سړی ښګ سوکه پورې واهه او دکاندار ته يې وويل چې: نه يې ګورې چې صحرايي دی او نوی له غرو څخه را شيوه شوی دی؟ په توکو او زموږ وتاسې په اصطلاحګانو څه پوهيږي؟ څه، تير شه پاسنی کاکا! خير دی. څه خير يوسئ. جنجال مه جوړوئ. غريب سړی يې، که پوليس خبر شو بيايي دې او خوشې په تشې به دې سرګردانه کړي. څه پخپلې خوارۍ پسې دې څه! هله! خير يوسې. ګام پر مخ واخله"

دغه وضعيت د ښګ له مخکينې غبرګون سره مغايرت لري او د دې پر ځای چې پيښې او تصويرونه د يو بل بشپړولګی رول ولوبوي له يو بل سره بې ارتباطه پاته ګيږي.

يو نيم ځل په ډرامو او کيسو کې د واقعيت او د کرکټر د اخيستون (برداشت) تر منځ تضاد ليدل کيږي. دغه تضاد د طنز د يو عالي ډول څرګندوی دی خو دلته د ذکرشويو صحنو تر منځ داسې تړاو او تناسب هم نه وينو چې طنز يې وبولو طنز خامخا يو سنتيز لري چې دلته نه شته.

د کونډې زوی په کاميابه ډرامه کې شادګل فکر کوي چې په کابل کې به مزې وکړي خو واقعيت داسې نه وي. دغه تضاد او له هغه څخه زيږيدلی سنتيز (چې د شادګل د غم لړلی انجام په بڼه يې وينو) د ډرامې اصلي او عالي طنز جوړوي.

د تصوير او کرکټر د رابطې په بحث کې يوه بله مهمه خبره دا ده چې د کرکټر له کړو سره اخښلي انځورونه معمولا له هغو انځورونو اغيز من وي چې د کرکټر له کړو بيل وي. دا وروستي ډول تصويرونه د کيسې د حرکت په لاره کې خنډ اچولي او د کيسې د اجزاوو تر منځ تړون کمزوری کولای شي. د کرکټر له کړو بيل تصويرونه احتمالاً د سفرنامې او راپورتاژ د بيان لپاره د کيسې تر هغې مناسب ښکاري.

د کرکټر له کړو بيل تصويرونه که هر څومره هم رو ښانه او ښکلي وي خو په زياته اندازه چې سر په سر راشي د کيسې په حرکت کې خنډون راولي. دا څکه چې د کيسې د حرکت روح د کرکټر کړه دي.

په دا لاندې دوو منظرو کې چې لومړی يې د کرکټرونو له کړو (دلته له کړو څخه منظور هغه عملونه دي چې استمراري نه وي ، بلکه په خاص مکان او زمان کې يو ځل واقع شي او بله يې دا خصوصيت نه لري، د اغيزې اندازه يې ډير توپير لري.

لومړی منظره : " مشينکا زړه نا زړه وه چې لاړه شي که نه شي خو بيا يې وينته ږمنځ کړل مخ يې په رومال وچ کړ، د دودۍ خونې ته لاړه.

نورو دودۍ شروع کړې وه. د ميز يوه سرته فيدوسيا واسيليونا، ديوه شتمن کور ميرمن چې خاوند يې ورڅخه ويريږي، ناسته وه، په هماغه جدي، احمقانه او خانته په ډير حيثيت قايله څيره. په بل سر کې نيکولای سرګييچ و. ميلمانه او ماشومان د ميز ښې او چپ اړخ په څوکيو ناست وو. دوه کسه نوکرانو چې لاسپټوني يې په لاس کړي او ګيراوې ورسره وې د ناستو کسانو مخې ته خواړه ږدول. ټول پوهيدل چې په کور کې جنجال پيښ شوی او ميرمن واسيليونا ته تکليف رسيدلی دی.

ټول غلي وو د ژدوولو او له ښقابونو سره د کاچوغو د لګيدلو له غږه پرته نوره چوپه چوپتيا وه. د کور ميرمن چوپتيا ماته کړه، پياده ته يې په نيولي غږ وويل: په دې پسې به څه خورو؟

پياده ځواب ورکړ: Esturgeon aLa Yusse.

نيکولای سرګيچ [د کور د ميرمن خاوند دی] په عرض ادب کې عجله وکړه، ويې ويل: "فنينا دا فرمايش ما ورکړی و، خو که دې نه خوښيږي، ورته ووايه چې نه يې ويشي، مناصرف فرمايش ورکړی و..."

د فيدوسيا واسيليونا هغه خواړه نه خوښيدل چې په خپله به يې فرمايش نه وه ورکړی، څکه خو يې سترګې له اوښکو ډکې شوې. د هغوی کورنې ډاکټر د کور د ميرمن په مروند لاس کيښود، په

نرمي يې خواهش ترې وکړ: " نور به خان نه خوابدی کوو. هسې مو هم فکرونه ستړي دي. د سيني ګل به هير کړو! روغتيا تر دوه زره روبلو ډيره مهمه ده !"

د کور ميرمن په داسې حال کې چې په يوه غټه اوښکه يې په بارخو را غړيده ، وويل: " زه په دوه زره روبلو نه يم خوا بدې، پخپله دا پيسه ما خوروي. زه په خپل کور کې غله نه شم زغملی. زه د سيني په ګل نه يم خوا بدې. هيڅ پروا نه کوي خو دا ډيره لويه نمک حرامي ده چې له ما څخه غلا کيږي. زما د دومره ښو بدل بايد دا وي... "

هر څه خپلو ښقابونو ته کوز کتل خو مشينکا ګومان کاوه چې ټول د ميرمن په خبرو پسې، ټول دې ته ګوري. ستونی يې ډک شو، ژړا ورغله، دستمال يې شونډو ته ونيوه، ويې ويل: " وبخښئ خان. نه شم کنټرولولی، په سر مې درد دی، درنه ځم. " (۵)

دوهمه منظره: " د ميلمنو د ناستې کوټه خورا ښکلې او په زړه پورې ترتيب شوې وه، برسيره په دې چې کوټه ډيره ښه تعمير شوې وه د هغې غولی ټول د موار په غاليو پوښلی دی او هم ځای په ځای پر ديوالو خورا ښکلې قالينچې چې طبيعي او د عياشی ښکلې منظرې هم پکې دي او د ارټ او صنعت له لحاظه خورا قيمتي او د ستايلو وړ دي، را ځوړندې دي. د دې لويې او ښکلې کوټې د سر خوا ته د شنه بخمل کوچونه اېښودل شوي دي. په منځ کې يې يوه نسبتاً جګه غونډې ارام چوکۍ چې سور بخمل يې پوښ دی اېښودل ښوې ده. د وره خوا ته دوې عادي چوکۍ چې هغه هم په بخمل پوښلې شوې دي، شته. د دې ټولې کوټې فرنيچر د انګلستانه راغلی دی. خورا ښکلې ښکلې پردې هم ځای په ورو په خورا زړه وړونکې ډول را ځړيږي.

د کوټې باغچه هم په خورا ښه ډول تزئينه شوې ده. په هره ونه د بريښنا راز راز څراغان را ځړيږي. د هر ډول ګلانو بوټی ته هم څراغونه وروستل شوي دي چې د دوی ښکلا په دې شپه کې عجيبه ځوندوره منظره لري. د ناستې د پاره هم په باغچه کې خورا ښکلی او مجلل ځای جوړ شوی دی، په تيره بيا د غټ مامور ځای د سپوږمۍ سره مخامخ ټاکل شوی دی.

ښک چې دا ډول ترتيبات او دا راز ژوند وليد سد يې له سره و ووت او نږدې وو چې خپل ټول حواس بايلي. ده به تل دا نورو پيشخدمتانو ته ويل: "زه چې خدای نه وژلم دغه شيان يې را باندې ليدل غوښتل."

بيا يې يوه بل ملګري ته په صميمي غږ وويل: " زه يې چې زو کړی يم ما ماشين ليدلی نه و. توبه، توبه خدايه لاری موټر خو مې ليدلی و. دوی وايي چې هغه هم ماشين دی. په دې کې شک نه شته چې هغه ته هم حيران شوی خو وم او بيا د فابريکې ماشينانو ته هم ډير حيران شوم چې څه ډول وړی وريشي او بيا په څه ډول ښکلې ټوټې پکې جوړيږي. خو سره له دې هم هيڅ شي زما سد دومره له سره نه وو بيولی، لکه د دې کوټې ښکلا او د دې باغچې زړه وړونکې منظرې!" (٦)

په لومړۍ منظره کې موږ د عمل په مقابل کې عکس العمل او د کرکترونو فعال والی وينو خو په دوهمه کې په داستاني لحاظ ډير لږ څه را ښکاري. دوهمه منظره غير فعاله ده. پر دې سر بيره لومړۍ منظره دومره روښانه ده، لکه د باران له وريدا وروسته چې سحر لمر را وخيژي خو دوهمه دومره تته ده، لکه د غروب په وخت چې په قصه خوانۍ کې روان يې او هغه هم په داسې ورځو کې چې په اونيو اونيو باران نه وي وريدلی.

په دوهمه منظره کې د " خورا ښکلې او په زړه پورې ترتیب شوې وه " او " کوټه ډېره ښه تعمیر شوې وه په خیر جملو مبهم صفتونه او قیدونه د انځورونو د فضا په تتولو کې داسې منفي اثر لري. لکه د پېښور د ښار په فضا کې یې چې دورې لري. مبهمو قیدونو او ستاینومونه د هیوادنی کیسې تصویرونو نه لوی تاوان رسولی دی چې باید بیل بحث ور باندې وشي.

پایلیکونــه:

۱ - سعدالدین شــپون. د ښکلی غـاړه، ډیـوه (مجلـه)، لومړی کـال. دوهمـه ګڼه. ۳۶م

۲ - اکبر کرکر. شـبې (د لنډو کیسـو ټولـګه)، د لمر پـه لـور، ۳۱م.

۳ - امین افغـانپور. ایلبنـد (د لنډو کیسـو ټولـګه)، د انـکورو فصـل. ۱۳۰م.

۴ - نورمحمد تـره کـي، د بنګ مسـافري، کـابل. لومړی چـاپ. ۳۲. ۳۳م

۵ - انتـون چیخـوف، لانجـه (لنډه کیسـه)، داسـتانونه (مجلـه)، لومـړی ګڼه. ۱۹. ۲۰م

۶ - نـور محمـد تـره کـي، د بنګ مسـافري. ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴م.

اجمل پسرلی

د سوالګر خيرې

سوالګر د ښاغلي اکبر برې د لنډو کيسو لومړۍ ټولګه ده چې د دانش کتاب پلورنځي له لوري په پېښور کـې د روان لمريز کال د وري په مياشت کې خپره شوه. په دې کتاب کې يوولس کيسو ته ځای ورکړل شوی دی.
ښاغلی برې په خپله سريزه کې ليکي چې: "سوالګر، کم اصل، يو غشی او دوه نښې، لوګرې" يې د خپل ژوند د لومړنيو کيسو ځخه، او (فراري، يادونه، لانجه او بايد ليکوال شي) کيسې يـې لـه لـږ را وروسـته کلونـو ، او د (کمپيوټر، لويه سيکه، بوين) يې له خپلو نويو کيسو ځخه ګڼلې دي.
د کتاب مهتمم د رنګينيو شاعر ښاغلی کاروان کيسې د زمان په حساب پرله پسې نه دي را اخيستي، نپوهيږم چې ښاغلی برې کيسې همداسې ور سپارلي وې او که څرنګه! خو ښه خبره دا ده چې په سريزه کې دا جوته شـوې ده چې لومړۍ کيسې کومې دي او را وروسته کومې. دغه راز د يوې کيسې پرته پـه نـورو درسـتو کيسـو کـې د ليکنې نيټه هم کښل شوې ده چې دا کار د کره کتونکو سره دا مرسته کولای شي چې ليکوال د کيسو وده پـه زماني لحاظ وځيږي.
ښاغلی برې خپلې کيسې هغو اتلانو ته اهدا کړې چې په ده يې کيسې ليکلې دي. ده په خپلو کيسـو کـې هـم اتلانو ته خاصه پاملرنه کړې ده، او دا د ښوه‌کيسو يوه ارزښتناکه ځانګړتيا ده ځکه چې د کيسو د کره کتونکيـو په اند کيسه تر خيرې را څرخي او بې خيرې کيسه، کيسه کيدای نه شي.
يو شمير څېړونکي په دې باور دي چې د ښښتو ځنې کيسه ليکوال خيرې ته اهميت نه ورکوي او تر خيرې ښښه او اسلوب ورته مهم ښکاري. که څه هم دا ټول توکي هر يو خپل ځای لري خـو کرکـتر تـه پـه کيسـو کـې لـږ پاملرنه او د هغه کمزورې انځورونه کيسه له ښنو غورځوي. د سوالګر ليکوال د خپلو کيسو خيرې تـر خپلـه وسـه روښانه انځور کړي دي، لکه د بوين په کيسه کې خيره (بوين) داسې کښل شوې ده:
" خوان زاړه نصواري کالي اغوستي و. سپينه کندهارۍ خولۍ يې پـر سـر وه چـې لـه ډيـرې خيرنتيـا خـړه او غوړ بحه بريښيده. له خولۍ را وتلي پيکی يې پريشانه په تندي پروت و. اوږد ډنګر مخ يې اوږدې رنګرې ږيـرې نورهم اوږد او بې ډوله کړی و. يوه يو څه ور باندې غټه خـړه کرتـۍ يـې هـم پـه تـن وه چـې د ده پـه نـري هډوکين ځان کې نه سمې کرتۍ ته ورته وه، نه بالاپوش ته ... توره رېږې موزه يې په ګينه پـښه وه او ښۍ پـښه يې يوازې په رنګارنګ زړوکو کې پيچلې وه، هغه هم دومره پريړه چې د پړتاګه د ښۍ پايڅې خيرلو ته اړوتی و. تر څو يې ښښه په پايڅه ښوتلای شي. د تلو په وخت کې يې دا پايڅه، لکه يوه بدرنګه زړوکی خوشـې پـه پـښه پورې خريده او وخت نا وخته به يې له ځمکې دوړې پورته کولې."

د سوالګر په پانو کې دې ته ورته څېرې را پېژندل شوې دي او ښاغلی برې د هغو په انځورونه کې د نويو کيسو له تخنيکه کار اخلي په زاړه دود خپلې څېرې وچ په وچه په اوږدو تقريري عباراتو نه را پېژني، بلکه ډېر خايه برياله شوی چې کرکټرونه له خپله منځه يعنې له خپلو سوچونو، د چاپېريال له تجربو، عملونو، خبرو، حرکاتو (لکه د لاسو خوځول، خندا، موسکا) او داسې نورو په واسطه انځور کړي، او دا انځورونه خای خای په کيسه کې په ډېر هنرور اندې کيږي چې په هغې سره د کرکټر د معرفي کولو دري واړه ارزښتمنې خواوې (ټولنيز، نفسياتي او ظاهري خوا) لوستونکي ته ور پېژندل کيږي، لکه په همدې کيسه (بوين) کې د بوين کرکټر دري ګونې خواوې د نورو کرکټرو له خبرو اترو، د راوي Narrator له لورې، او خپله د بوين د خبرو له لارې داسې وړاندې کيږي:

۱ - د راوي Narrator له لارې په پورتنيو کرښو کې يادونه وشوه.

۲ - د نورو له ډيالوګه:

" موږ لا همداسې تلوده پښتلوې ته په خپل مجلس اخته وو چې سيدال کين اړخ ته بد وکتل... او وې ويل:

ـ بيا دا بوين راغی

... ور ومې پوښتل:

ـ څوک دی؟

سيدال ... وويل:

ـ نه يې پېژنې؟

ـ نه.

او په داسې حال کې چې قارجنې سترګې يې لا جګ نري خوانکې ته نيولې وې پسې زياته کړه:

ـ شکر چې نه يې پېژنې. ګني اوس به ته هم زموږ غوندې د هغه له راتلو ډاريدې".

۳ - د بوين له خبرو:

بوين: " ډير مه را نژدې کيږه په ازاب نه شې.

ـ ... داډ مې ورکړ ـ

نرې مې وپوښتل:

ـ د همدې خای يې ؟

بوين: نه ... له ارزګانه راغلی يم.

ـ دلته دې څوک شته ؟

بوين: ـ نه ... هيڅوک مې نشته يوازې يم.

ـ په پښې دې څه شوي دي؟

بوين: ـ د خدای په قار ککره ده! ... خدازده د چا ښيرې را پسې وې چې دا ټکه را باندې ولويده... دا ړپې پنځمه مياشت ده.

مخامخ د نانوايي دوکان ته يې اشاره وکړه او پسې زياته يې کړه:

ـ تازه دلته مزدور شوی وم ... خوشاله وم چې مور او پلار ته به روپۍ وليږم..."

له دې ډيالوګه وروسته بوين خپله ټوله کيسه کوي چې څه وخت له ارزګانه راغی، څرنګه يې ګولۍ وخوړه او څه ډول يې پښه خرابه شوې ده.

نور په دې ډول د خيرې په دريو خواوو داسې پوه شوو چې

۱ - ظاهري خوا حوال سړی دی، ناروغ دی. په وه دنګ دی. له رنګه ډير خوږجن نه دی، خوار دی

۲ - تولنيز اړخ يې خواري کښ و. له ناڼاى سره يې مزدوري کوله. د سيمې د اکثره خلکو ترې کرکه کيده.

۳ - نفسياتي اړخ: غمجن. مايوس

همداوړ د (لويه سيکه) په کيسه کې د مرجانې ابی کرکتر ښه برياليٰ انځور شوی دی.

" مرجانه ابی له تنې وړه او ډنګره خو د خپل عمر په نسبت تکړه کونده وه. غټې خړې سترګې. سپين رنګري ويښته. چې د ککرۍ له منځه يې د سر دواړو خواوو ته ږمنځ کړي وو او نسبتاً غټه ډونګه پړه او نرۍ اوږده زنه يې وه بې غاښو وړه خوله يې په مخ کې يو څه سره ښوتلې وه. داسې چې که پزه او زنه لږ نور هم اوږده شوي وای. ضرور به يې د پزې څوکه په زنه لګيدلې وای د خدا په وخت کې به يې هميشه د خپل نور تکري پيڅکه خولې ته نيولې چې څوک يې کنداسه خوله ونه ويني. غنم رنګه وچ زيښلي مخ او پراخ تندی يې غونډ ګونځې ګونځې و يوازې د را وتليو باڼوکانو او زنې د مخ پوټکی يې ښوی پاتې شوی و. او مدام به روڼ خليده. لکه په خپل ټول مخ کې چې يې يوازې همدا درې تکي غوږ کړي وي ... که و وړ وکه زوړکه نروکه ښخه . ټولو په درنه سترګه ورته کتل...

دا هم د کلي د لوی او واړه خدمت ته ولاړه وه او پر ټول کلي يې ګرانه کړې وه... که به د چا کره څوک ناروغه شو. نو بس د مرجانې ابی په جوشاندو او درملو به جوړيده که به د چا لور او خور واده کيده هم به يې د واده ترتيبات د مرجانې ابی په مشوره کيدل... او د ښځينه مړو مينځل او په کفن کيدل خونو بيا بيخي د مرجانې ابی په غاړه وو ... هر څل چې به سره مخامخ شوو . نو ضرور به يې يوه يا بله ډيره په زړه پورې کيسه رانه وکړه."

د کيسې تر پايه پورې د مرجانې ابی څيره لوستونکي ته ښه روښانه انځوريږي. د ښاغلي بری حتی په خينو لږ ستروزو ... سره کې هم ... کرکتر کيسه پيدا کولای شو. د يوه غشي او دوه نسني په کيسه کې د جانان کرکتر داسې کش شوی دی

" ور خلاص شو تاته يې يو ځنګ چارشانه سړی له پريرو بريتو او غټو سترګو سره را ښکاره شو، چې د مخ غوړيچن پوټکی او لوی قوي بدن يې د ليدونکو په زړه کې ځای په ځای ويره او کرکه زيږوله".

د سوالګر ډيرې څيرې په خپلو کړو او خبرو کې د کيسې له پيښو سره سمې پر مخ بيول شوې دي که څيره په ظاهري ښه خواره کښل شوې. لکه په سوالګر کې سوالګر. په فراري کې مسلم.عثمان او شيرجان، په لوګري کې ميرا جان په بوين کې بوين او په يادونه کې سپين زيری. نو په خپلو خبرو او اعمالو کې تر اخره همداسې خوار پاتې شوي دي او کومې څيرې چې په ظاهري او ټولنيزې ښې ودانې انځور شوې. لکه په يوه غشي او دوه نسني کې اکرم خان او په لوګري کې شهباز خان. نو هغوی تر پايه په منطقي ډول ودان پاتې شوي دي. او کم اصل په کيسه کې (اودولا جان) او د بايد ليکوال شي په کيسه کې هلاړ او زوی په نفسياتي لحاظ برياليٰ څيرې ښکاري.

خو لدې کامیابی سره سره ځای ځای د ښاغلي ليکوال څيرې سره ورته دي او لوستونکیٰ د دې ګومان کوي چې يوه څيره په څو کيسو کې سره اوړي را اوړي او په هم هغې بوې څيرې وروړتو دې سرې راځي. لکه دا لاندينی څيرې چې يو مخ يو شی دی

سوالګر د سوالګر په کيسه کې

خوار دی. دنکر دی، ړیره لري، سترګې يې وړې دي، خلق تنګه دی. خوړند سر يې نيولی وي. پـوزه سـغوي.
کله په غټو ګامونه ټک کوي، انديښمن وي، خادر لري.
عثمان د فراري په کيسه کې:
خوار دی، ډنګر دی، ړيره لري، خلق تنګه دی. خوړند سر يې نيولی وي. په غټو ګامونو ټک کـوي. انديښمـن دی. خادر لري، سر د تاييد په علامه ښوروي، پوزه سغوي
اسلم د فراري په کيسه کې:
خوار دی، ډنګر دی، ړيره لري، خلق تنګه دی، خوړند سر يې نيولی وي.په غټو ګامونو ټک کـوي، انديښمـن دی، خادر لري، سر د تاييد په علامه ښوروي.
په همدې کيسه کې شيرجان:
خوار دی، ړيره لري، خلق تنګه دی، خوړند سر يې نيولی وي، په غټوګامونـو ټـک کـوي، سـر د تـائيد پـه علامـه سوروي، پوزه پاکوي.
همدارنګه ملک جميل چې په همدې کيسه کې يو فرعي کرکتر دی، د پوزې سغولو عادت لري.
ولسوال د همدې کيسې يو بل فرعي کرکتر دی:
حلق تنګه دی، د کېچه مار په شان له قاره پنبيږي، انديښمن شي، سر ښکته اچوي.
د لوګري په کيسه کې ميراجان:
خوار دی، خلق تنګه دی، سر يې خوړند نيولی وي. د مخ اوتندي خولې په لستوڼي پاکوي (شيرجان په فراري کې د' کار کوي.)
په همدې کيسه کې شهبازخان:
ودان دی. خلق تنګه دی، سر د تاييد په علامه ښوروي، ړيره لري. په غټو ګامونو ټک کوي، د فراري ډ ولسوال په خير له قاره د کېچه مار په خير پنبيږي او لکه څه وړ چې ولسوال شيرجان ته وايي خنزيره، دی بزګر ته وايـي خنزيره
د کم اصل په کيسه کې:
اودولا جان خوار دی. خلق تنګه دی.
د يوه غشي او دوه نښې په کيسه کې:
اکرم خان: پوزه سغوي. خان دی. سترګې يې (لکه ميوند د کمپيوتر په کيسه کې) غټې دي.
د لانجه په کيسه کې ولسوال:
خلق تنګه دی. سر د تاييد په علامه خوځوي. سر يې خوړند نيولی وي
عسکر په همدې کيسه کې دنکر دی
قوماندان: خلق تنګه وي. سر د تاييد په علامه ښوروي.
په همدې کيسه کې نورې فرعي څيرې، لکه خان مير سر د تاييد په علامه ښوروي. په غټو ګامونو ټک کوي.
بوډا بندي: ړيره لري. خلق تنګه دی. پوزه سغوي. خوار دی. لکه سوالګر په سوالګر کې توخيـږي.يـو بـل پـه همدې کيسه کې په يوه پښه ګوډ دی (لکه بوين د بوين په کيسه کې .)
د بوين په کيسه کې
سيدال: خلق تنګه دی. سر يې خوړند نيولی وي

بوین خوار دی، ړیره لري، ډنګر دی. سترګې یې وړې دي.
راوي په همدې کیسه کې خلق تنکه دی. سر یې خوړند نیولی وي، په غتو ګامونو تګ کوي،سر د تایید په علامه شوروي
په لویه سیکه کې راوي خلق تنکه دی. خوړند سر ځي. په غتو ګامونو تګ کوي.
په همدې کیسه کې د مرجانه ابی: خواره ده، ډنګره ده، غټې سترګې لري، خلق تنکه ده، په غتوګامونو تګ کوي. سر یې خوړند نیولی وي، پوزه سغوي.
دیادونو په کیسه کې سپین ږیری:
خوار دی. حلق تنکه دی، څادر لري. خوړند سر په لاره ځي، په غتو ګامونو تګ کوي، سر تایید په علامه خوخوي. پوزه سغوي. اندیښمن دی، ږیره لري.
پورتني کرکترونه په یوه نه یوه ډول په خپل کړو او خواصو کې سره ورته دي، او ځني خو یې یو مخ یو شی دي. د ځینو څیرونکیو په وینا کیدای شي چې ځنې کیسه لیکوال په نژدې زماني واټن کې لږ سره ورته څیرې په دوو بیلو کیسو کې انځور کړي، سره لرې زمان کې د توارد له امله سره ورته کرکترونو سره په جلا کیسو کې وړاندې کړي خو په سوالګر کې په اوږده او لنډ واټن کې لیکل شویو کیسو کې ورته څیرې وینو. د دې څیرو له ورته والي سره سره د سوالګر د لنډو کیسو ټولګه په پښتو کیسه لوستونکی ښه زیری دی.

عبدالغفور ليوال

بينوا درمانګر او " د کلورنځور "

د ختکو له کورنۍ څخه را وروسته، له يو څو شاعرانو پرته، دلته په افغانستان کې د يو څه مودې لپاره پښتو شعر يو څه مانيجن ښکاري. دا څکه د هنر ښاپيرۍ لږ څه ترې مروره وه او دغه ښکلې ښاپيرۍ له نازه د هغه جونګړې ته نه راتله. پښتو شعرو، ژوندی و خو د نوي او زاړه د بيلتون شپې ورځې يې تيرولې، پښتو شعر له (سترګې دې بادام دی) څخه (د نظر د لمبو سيوري) ته اوښت او له خپلې جونګړې څخه يې مانۍ جوړوله. څکه نو تر هغوچې مانۍ جوړيده د هنر ښاپيرۍ يې خبر نه اخيسته. د دغه ښاپيرۍ د پخلا کولو هڅې د همدې پيرۍ په لومړيو لسيزو کې پيل شوې اروابناد بينوا پيل کړې، مجروح (پلار او زوی دواړو) پيل کړې، لايق پيل کړې او ايله د دغې پيړۍ د دوهمې نيمايي په پيل کې دا هڅې کاميابې شوې او ښاپيرۍ ورو ورو او په ناز ناز د پښتو شعر مانۍ ته را روانه شوه تر هغو چې اوس اوس يې ځان د دې مانۍ ملکه کړ.

زموږ د شعر د نوښت يو معمار اروابناد استاد بينوا دی. هغه له " پريشانه افکار" و څخه پيل وکړ او " د هسک بيغله " ته ورسيد (چې د هغه اروابناد له مړينې څو کاله وروسته خپور شو). استاد بينوا د دغه کتاب په خينو شعرونو کې د پښتو شعر، نوي، تمثيلي او ښکلاييز پير ته رسيدلی دی، نورو ته يې لاره پرانيستې او زوړ يې نوی کړی دی. په رښتيا سره چې خومره ستونزمن خو ويارمن کار دی د زړو نوي کول، ښکلي کول او آغلي کول.

استاد بينوا " د کلورنځور " په شعر کې د نوي هنري تمثيلي شعر، بيلګه وړاندې کړه. که څه هم چې دا ډول هڅې د استاد پژواک او نورو له خوا هم شوې وې او بيلګه يې " کليمڼه داره روپۍ " ده خو دا هڅې دومره هنري خواک نه لري او په هغه ډول چې بينوا په خپل دې شعر کې هنر ته پام کوي دوی يې نه کوي. " کليمه داره روپۍ " يوازې د روايت او کيسې ارائه او تمثيل دی هلته کلمات يوازې يوه مانا لري برسيرنه او منطقي مانا خو " د کلورنځور" کې بيا هر څه بدل دی دلته سمبول شته، شعري پيچلي انځورنه اوړي را اوړي. اساطير په کې ځان ځرګندوي او کلمات هريو له خپلې بر سيرنې مانا پرته د يوه کلي مفهوم يا د کومې ذهني تولنې استاز يتوب کوي. هره کلمه کولای شي څو پيښې، شيونه، زماني او مکاني موقعيتونه تداعي کړي. او په دې ډول ويلای شم چې د پښتو شعر په اوس مهالي بهير کې شاعرانه کلماتو خپل حق موندل له همدې شعر څخه پيل

کړل په دغه شعر کې که څه‌هم د طنز شتون د شعر د سخیانګې له حدیث څخه تر یوه حده خواک احلي خو بیا هم منځپانګه د ښیو ښکلو شاعرانه تصویرونو په مرسته جلنه افقي دهني لاره وهي.

په شعر کې د برجندي او مخامخ طنزي ارائې لپاره ځای شته. شعر جدیت غواړي او هره کلمه چې د شاعر له خوا کارول کیږي ډیر دروند مسوولیت لري شاعرانه کلمات خورا ګرانبیه او ارزښتمن دي او استاد بینوا دې آرته هومره پام نه دی ساتلی. د شعر روایتي جوړښت که څه هم تر یوه حده استاد داسې طنزیه ژبې کارولو ته مجبوروي خو همدا طنزي ارائه یو څه پوښلې هم کیدای شوه.

د دغه شعر د هنریت معراج د هغه په پیل کې دی تر هغو چې شاعر اصلي روایت ته ننوزي خورا صمیمي دی. هغه د یوه خواکمن انځورګر په توګه د طبیعت یو برخه په دومره کوڅ ګره ژبه انځوروي

ها خوا، دې خوا

غځید لې هسک دنګ غرونه، ښکلوي د آسمان شوندې

پر سرویې تکې سپینې د سپینو واورو، او:

پټ په زړو کې یې لعلونه

شنې تالې، شنې لمنې وې د سرو غاټولو ډکې

بې یې رونو چینو ورو ورو ور مینځلې خلیدلې...

- تر -

... هود دې غرو په لمنو د دښتونو په بستر کې...

- پوري -

وګوری دا انځورونه د هغوی د توکیو په شان مینځلي او خلنده دي. توله منظره ښکلې ده په تیره بیا دا ځای چې شاعر چینې داسې را ښیي چې د غرونوشنې لمنې او د هغوی له غاټولو ډکې پیڼې ورو ورو مینځي، د پښتو شعر د اوس مهالي بهیر لومړنی ښکلاییز او هنري پرک او تجربه که کټ مټ همدا نه وي نو په لومړي کتار کې خوبې شمیرلی شو. تردې انځور هستونې وروسته شاعر د خپل شعر روایتي برخې ته ننوزي، رنځور د شعر اسطوره ده چې په یوه تراژیک چاپیریال کې تولنه کمیدي بشپړوي. خان، ملک، دمګر او خیرات خور دا هر یو داسې سمبولونه دي چې د تولنې د سیاسي ژوند د یوې یوې کتلې استازیتوب کوي. " د کلو رنځور " د شعري "زه"په توګه سمبولیک تولنیز " مور " حوروي او په دې توګه د یوه خوار او لویدلي ملت ښکارندوی دی، چې خان و ملک و دمکرو خیرات خور یې پر اورو سپاره دي. شاعر که څه هم له یوه بر سیرن او مخامخ تولنیز او ملي تعهد څخه سترګې نشي پټولی خو کمال یې دلته دی چې خپل همدا تعهد وچ په وچه نه ارائه کوي بلکې له سینګار. شاعرانه انځورونو. سمبولونو او سو څخه کار اخلي. ژبه یې لمده او ښکلې ده او کلماتو بافت یې نوی او ظریف دی.

شاعر ورو ورو خپل روایتي شعر زمینه تمثیلوي او لومړی داستاني ټونه هغه وخت ورغورخوي چې د زلمیو ترانه د رنځور په غوږو کې انګازې کوي.

... د رنځور خوله ترل کیږي خو دې وخت کې

د دروله لرې سخه د زلمو پیغلو سندره

د رنځور غوږ ته غوږ ته رسيږي
" غلی شانته انقلاب دی بدلوی د زماني رنګ "

يوه او ورپسې بله غوټه بيا وروسته د غوټو پرانيستل او په دې توګه پايله. او داسې پايله چې تراژيدي په کوميدي بدلوي. (دلته له تراژيدي او کوميدي څخه د دغو ويپونو لغوي او ادبي مانا مراد ده)

هوکې د شعر اتل کولای شي خپل برخليک بدل کړي هغه له کانو سره سر جنګوي او له ديوانو سره جګړه کوي او بريالی کيږي همدا برياليتوب د هغه اسطوره يې برخليک کوميدي کوي.

شاعر د خپل شعر اتموسفير ډير ښه کنترولوي انځورونه په يوه لوبه کړی،کې سره را تاويږي او په مجموع کې يو انځور جوړوي.

د شعر ژبه خورا روانه او خوږه ده که څه هم په خينو برخو کې له تاکل شوي وزن څخه وزي او سکته پيښيږي. بيره له دې هم د لوستونکي ذهن نه خوروي. البته خيني برخې د شاعر په خانګړې (کندهاری)لهجې پورې اړه لري چې بيا يې په هغه حساب وزن جوړيږي.

" د کلو رنځور " د شعر جوليز(شکلي) جوړښت هم په هغه پير کې دې شعر ته خانګړتيا ښني څکه دا ښکاره ده چې هغه وخت په افغانستان کې د آزاد شعر او بې قافيې نظمونو تجربه لا د خاپوړو په عمر کې وه، خو د استاد بينوا د شعر د دغې تجربې د بلوغ زيری له خانه سره لري " د هسک پيغله " په مجموعه کې د بې قافيې شعر همدا بوه بيلګه شنه. چې کيدای شي شاعر په مجموعه کې د خپلې شاعری په اوږدو کې خينې نورې نمرنې هم ولري د استاد بينوا قافيه وال شعر او په تيره بيا غزل او قصيده هم خپل نوښتونه لري خو د هغه فکري فوکس په خينو لنډو څلوريزو او قطعو کې له و رايه خان څرګندوي:

" احساسات چې طوفاني شي
د زړه کور کې اور پيدا شي
احساس عقل اور اوبه شي
څاڅکی اوښکه ترې جلا شي"

يا:

ژوند نشه د طبيعت ده
چې سرشار شي له مستيه
يو جام ډک کا له هوسه
بل نسکوز کا له مستيه

شاعر پوهيږي چې څنګه کولای شي خپله فکري منځپانګه په خوږه او آهنګينه ژبه د تخيل، عاطفې او نورو شعري تلازماتو په مرسته د لوستونکي مخې ته کښيږدي، هغه باید د " جام " له سمبول نه کار واخلي د " احساس " او " عقل " تلاقي د " اوبو" او " اور " له ګډيدلو او يو خای کيدلو سره تشبيه کړي له دې سره سره دغه تشبيه او دغه سمبول کارونه بايد نوې وي، هنري وي او ښکلې وي.

که څه هم د شاعر په دواړو مجموعو (پریشانه افکار او د هسک پیغله) کې ګڼ شمیر داسې نظمونه شته چې د منځپانګې جوړښت يې د شعار تر پوړه را کوزيږي. په دوهم ياد شوي کتاب کې د هنري بيلګو تر څنګ د داسې نظمونو شتون شپږمه ګوته بنکاري:

د ميړه غازي سوغاته ستړی مه شې
د پښتو ن زمري خلاته ستړی مه شې
چې وطن دې که رڼا ته ستړی مه شې
ورک کوونکی د آفاته ستړی مه شې

تر آخره
(د ملي نجات ستره سيا)

يا:

چې ورو کې سره مور که
يا له وروره سره ورور که
داسې کړه له غريبانو
هر غريب په اوږو سور که
تر آخره

(د غريب پالنه)

وګورئ، سره له دې چې استاد بينوا په نثر کې د خواکمن قلم خاوند ليکوال و او کولای يې شول خپلې دغه ټولنيزې نظرې او نصيحتونه په ډيره آسانۍ سره خواږه نثر کې ارائه کړي او خان ته يې د منظومولو زحمت ورنه کړي او د دې پر ځای د " کلو رنځور " يا ځينو نورو هنري نمونو په شان شعري بيلګو ته را منخ ته کولو کې خان وآزمايي.

استاد بينوا هر کله چې غواړي نوره هنري شعر ته مخه کړي د پوره خواکمن لاس خاوند دی، هغه ډير ښه کولای شي د طبيعت ښکلا را وژباړي:

ښه روڼ پسرلی دی، غوټۍ شوه سپينه
د مينې رغ خي له هره بنه
پر خانګو خانګي ژيړه خاچنه
پر مشوک مروري د وزرو بنه
تر آخره

استاد ښايي د اوس مهالي پښتو شاعرۍ له لومړنيو شاعرانو څخه وي چې اشياً (څيزونو) سره خبرې کوي:

د ول ول پيکي زنځيرور لره بويه
د رامبيل چامبيل ګلونه ليوني شول

له همدې امله ده چې د ښکلا او هنر په جامه پسوللی شعر هم د هغه له پير څخه پيل کيږي. بينوا د هغه پول يوه برخه ده چې زوړ له نوي سره وصلوي. له هنره تر هنره لار وهي او د نوي هنري شعر کځ ته مو رسوي. هغه نوی هنري نسل روزي او د لومړيو تجربو ګلورينه بيلګه يې مخې ته ږدي او همدا تجربې دي چې تر نن پورې يې لړۍ را اوږديږي، د همدغو تجربو پوړۍ دي چې د پښتو شعر نور ستوري پکې روزل کيږي او بالاخره زموږ شعر د سيالانو سيال ګرځوي.

د استاد اروا دې ښاد وي.

در زاد روز باران

بانوی شرقی من که بر نگشتی
آن نیمروز که در خواب آهوانه های تو
هماوردان شکست خوردهء سیاوش
در کوچه های عمودی آفتاب
دامان سوگیانهء اندوه تنهایی خویش را
با اوج های حقیر سایه گیاهان اندازه میگرفتند
و در هذیان سقوط برگهای آتش گرفتهء بلوط
از ارتفاع سبز جنگلها سخن میگفتند
و نمی‌دانستیم که فردا
نخستین روز جراح بکارت گلهای سرخ است
از بامهای سوختهء واژه های قرمز پوش
و با سر انگشت ستاره گان دنباله دار
فانوس بشارت رویش را از سقف کهکشان مخملین هجا های عتیق
آویختیم و گفتیم:
مرداب و رودخانه — این دو کودک ابر —
یکی در فصل هجوم ملخهای لحظه های آماسیدهء زخم آلود
چراغ هستی خود را از رواق باد آویخت
و دگری چو نان رهاترین فریاد عریانی زمین
به دیار بهارانه های شاد شتافت
و به شستشوی زخم یاغیان بیابان های داد خواه آستین برتافت
... و اما در زاد روز باران
خرگاهیان استوایی کاروان حله را به تاراج بردند
و دریا بارهای قرن

این روسپیان " همواره آبستن اما تا جاودان نازا "
تخمه های سرخ مرجانها را از زهدانهای خویشتن ستردند
و از تنور خورشید
نانهای سوختهء یلداها بر دامان پر وسیلهء خاك فرو افتاد
بانوی شرقی من
که از انگشتان سپید آوازهای شبانه ات خورشید ها را می آویختی
گرفتم که تو هم برگشتی!
دیگر به جای کاجهای بلند باغستان خلوتهای بِ تصویر آئینه
چتر های شعور سرخ هجرت
تنها بلوغ چو بین نخلها را خواهی دید
که در وزش ثانیه های خونین
ازناتمامی هماغوشی آب با پوستهای تشنهء خویش میگریند
و به جای مرغابیان شاد خواری که راویان غرور خود زیستی قبیله
آنها بودند
انبوه ماهیان مردهء لحظه های حقارت را
که بر " آبگندهای راکد عفونت می رانند"

بانوی شرقی من
که با دیبای سپید دست هایت پلك سرودها را از هم میگشادی!
لبخندت گیسوان شگفتن را بر دوش کودکانهء نارونها میبافت
قامتت معراج گیاهی جنگل
و چشمانت بیداری ستاره ها را تصویر میکرد
گرفتم که تو هم باز گشتی!

واصف باختری
کابل - ۱۳۵۷

ناري

رمې به مې پوولې
د غره اوبه مې څښلې
سپېڅلی کليوال وم
خو تا راته په زړه کې
څه غلې وسوسې را پارولې
که ښکلې نجلۍ ښکلې
له کله ته چې کلي ته راتللې
شپېلۍ وې سندرمارې
په زړه مې لګېدلې ستا بدلې
باران غوندې وې ولې
هم هسې چې په خوب کې مې ليدلې
په زړه کې مې قرآن و
هغه راته له سترګونه ساتلې
په خوب کې مې ليدلې
نظر مې لور په لورې لټولې
لاسونو کې مې نه را ګیرېدلې
يا سيورې وې د ولې يا وږمه وې د سنځلې
سهار به مې غنمو سره مځکه کې کرلې
غرمه د خوب څپه وې په ليمو مې زنګېدلې
زيړې مازيګرې به مې خيالو سره ريبدلې
ماښام به مې نمانځلې
د شپې به له سپوږمۍ نه په زړګي را اورېدلې
اوچته الوتلې
په لوړه درته ناست وم په کتار کې مې څارلې
ناڅاپه په هوا شوم
د زانو له کتار مې پنجو کې ونيولې

احمد تکل

۹۸-۱۱-۱۳

و غربت...

ز معبر های تنگاتنگ تردیدها که میگذشتیم
زمین،
گرمای تب اندود حرمان را،
ز پابوس قدمهایم که می فهمید
دلش چون برگ میلرزید!

به غربت راه میبردم و بر دوشم،
سبک باری عزیزی بود:
خیال تلخ و شرین وطن داشتن

ز دورا دور ،
به گوشم حلقه های سرد و سنگین وزن زنجیرها به نجوا بود
تو میگفتی که میآیند به استقبال
و من خاموش .

ز معبر ها که میگذشتیم
به روزن خار میکاشتند
و کس هرگز نمیداست خوش آمد راهجا گفتن
تحمل چون ننک های دم آخر گلو گیر بود

که ناگه راه پایان یافت.
نفس چون آخرین جرعه گلویم را نوازش داد
- رسیدن ،
همصدا با وارهیدن شد ،
ولی دردا ،
ولی دردا که تا آن دورِ دورِ دور بی پهنا
افق در گیر یلدا بود
و روزن ها به خار آزین
که ،
غربت فصل آغاز گریستن بود !
که غربت فصل آغاز گریستن بود !

طیبه سهیلا

د ربنتين صاحب په ياد

بيا يوه ربنتينې ډيوه مړه شوله
بيا مو د ماتم په کلي شپه شوله
فضل يې چې عام پر تولو يو زنگ و
هغه خم نسکور پياله چپه شوله
غلي‌پکې شوې د يکه زار تېې
ړنګه مو د عشق جوړه ديره شوله
کله به مړه شي سپيره وړې ده
دا زموږ دنيا سړي خوره شوله
ګرځي که ژوندي هم پکې مړي دي
تول وطن زموږه هد يره شوله
ولويده بې وخته پرې غدۍ دمرګ
بيا تالا د پوهې قافله شوله
بيا د غماز زړه راٌ باندې يخ شولو
بيا شوه ماته بده ده ته بنه شوله
بيا زموږ د مينې د رباب په تار
ورانه شوه سلګۍ سلګۍ نغمه شوله
بيا مو يو بلبل له نوا ولويده
خوله کې يې د سوز نغمه سړه شوله
لاړه خوشالي له زړونو لاړله
ناوې شوه د غم په آس سپره شوله
پيغله د پښتومو ارماني ناسته
پاتې د دادا په کور زړه شوله
ماته مې په سر شوه د غرور کاسه
ما لويه ګنلې وه وړه شوله
جوړه به شي هله د پښتو دنيا
کله مو چې مينه پښتنه شوله

ما چې ورنه خان په بسم الله ساته
اوس راته په کور کې میلمنه شوله
څوک يې سر د تار پیدا کوی نه شي
ژوند زموږه جړه مشوره شوله
زه يم چې له میني نه لاس نه اخلم
یاره ستا له خواته راپوره شوله
تلی سپین سحر ورنه به کده دی
دغه د غم شپه څومره اوږده شوله
ډیر غمونه واخیستل په سر موږه
ستا د مرګ خبر ډیره درنه شوله
زه چې دا څو کربنې څکر خون لیکم
سترګو ته مې ستا ښکلي بشره شوله
يو ربنتين راپاتې و په مینه کې
تل به پرې د سترو زړو دمه شوله
بې له تا د چا په در کې وژاړو
خدایه ستا کرم ته مو اسره شوله
لاړه چې يو يو ورنه د مینې یار
دا دنیا حافظ ته غم کده شوله

نصرالله حافظ

دبشري حقوق د نړیوالې اعلامیې د پنځوسمې کالیزې نمانځل

گزارش: محمد ظاهر بابری

د ږاوون کال د دسمبر د میاشتې لسمه نېټه د ملګرو ملتونو د بشري حقوقو د نړیوالې اعلامیې د صدور د پنځوسمې کالیزې د نمانځنې لپاره په پېښور کې د افغانستان د بشر د حقوقو ملي کمېسون له

خوا بوه غونډه ږا بلل شوې وه. غونډې ته کې شمېر افغاني پوهان، لیکوالان، سیاسي او ملي شخصیتونه ږا غوښتل شوي وو. غونډه د ماښام په دوو بجو د عظیم الشان قرآن د مبارکو آیتونو په تلاوت پیل شوه

وروسته د کمېسون رئیس ښاغلي عبدالجبار ثابت ږاغلو میلمنو ته ښه ږاغلاست وواېه او ویانه یې کړه

نور نسې غونډه دې لپاره ږابللي چې د کډونکو نظر وښوارو او په دې بوه شو چې آیا نور په افغانستان کې د بشر د حقوقو د رعایت د پاره څه کولی شو؟ ملګري ملتونه په دې هکله څه کولی شي. نور عربسي هیوادونه څه کولی شي؟ آزاد شخصیتونه په دې هکله څه کولی شي؟

ښاغلي ثابت د بشر د حقوقو پر نړیوالې اعلامیې او د فرانسې اتباعو په اعلامیه رڼا واچوله او وې ویل. د بشر د حقوقو د نړیوالې اعلامیې ټول مواد د اسلام سره تناقض نه لري مثلاً د ژوند حق چې اسلام هم تضمینوي او اعلامیه هم، د برابرۍ او مساوات حق، د مالکیت حق، د پت او عزت د خوندیتوب حق، د فکر او بیان د آزادۍ حق او نور. ده وویل صرف په دریو موادو کې اسلام د بشر د حقوقو اعلامیې سره تناقض لري

۱ - په پنځمه ماده کې غیر انساني او ظالمانه مجازات د بشر د حقوقو مخالف کښي. او په اسلام کې حدود ورته تاکل شوي چې دا اسلام لازمه بللې ده او د ځینو خاصو جرایمو لپاره یې تاکلي دي

۲ - د ازدواج مطلقه آزادي ده، چې په اعلامیه کې یې له هر ډول قید او شرط نه آزادي ورکړشوې. او اسلام دا آزادي منع کړې او د کتاب له اهل نه پرته بل چا سره ازدواج نشي کولی

۴ - د دین د بدلون د آزادی حق دی، چې اعلامیه کې انسان ته حـق ورکـړ شـوی چـې پـه هـر دیـن وغواړي اوسي کولی شي. او په اسلام کې دا عمل جرم دی او دې ته ارتداد وایي او په مرګمجـازات کیږي او مسلمان نشي کولی خپل دین پریږدي.

ښاغلی ثابت وویل: پنځوس کاله مخکې چې کله دغه اعلامیه تصویبیده د ملګرو ملتو، غړي هیوادونـه ۸۵ هیوادونه وو او کمونستي او خینو نورو هیوادونـو د دغـې اعلامیـې خـلاف رایـه ورکـړې وه او اوس د دغـو پنځوسو کلونو په تیریدو سره د ملګرو ملتونو غړي ۱۹۱ ته رسیږي، همدارنګه په نړۍ کې ډیر نـوي تحـولات را منځته شوي، نو د دې لپاره چې دغه اعلامیه جهان شموله شي مـوږ پیشنهاد کـوو چـې پـدې هکلـه لازم تصامیم ونیول شي.

د افغان ملت د ګوند مشر دوکتور انورالحق احدي وویل: هغه مواد چې د اسلام او د اعلامیې پـه هکلـه شته ډیر حاد نه دی. موږ سره اساسي مشکل سیاسی مسایل دي، لکه د فکر او بیان آزادي چې په افغانسـتان کې د دموکراسي له دورې نه وروسته بیا دغه آزادي چاته نه ده ورکړ شـوې، او بـاید چـې د کـار حـق او د مسکن حق او د ښځو په مساوي حقوقو باندې فکر وشي.

د بشر دحقوقو کمیسیون باید غیر سیاسی او غیر ډله ییز شکل ولري او که د کوم خاص رژیم پـروا وسـاتي او یا کومې ډلې پورې وتړل شي بیا کار نه شي کولی. باید په زوانو حالاتو کې د بشري حقوقو پـه سـرغراویو قضاوت وکړي، په متنازعه فیه موضوعاتو مشخص ګزارشونه جوړ کړي او بین المللي محاکمو ته یـې وسـپاري نو په هغه صورت کې کولی شي کار وکړي.

د افغانستان د مطالعاتو مرکز مشر پروفیسور عبدالرسول امین وویل: د بشر د حقوقو نه په اکثرو جوامعو کـې تخلفات شوي، خو ترکومه چې په افغانستان پورې مربوط دي. په افغانستان کې دا تخلفات د هغـې مشخص ایډیولوژي له منځ ته راتلو سره شروع شوی چې د استثمار شـویو او استثمار کوونکـو نومونـه یـې را منځتـه کړل، خلکـ یې په فیودال، سرمایه دار، غریزده او نورو نومونو ونومول، د خلکو ژوندي ښخول، جـبر او نـور یې رایج کړ، او همدارنګه د دوی ګوندي غړي ولوکه یې استعداد درلود او که نه، ټول حق همدغه ګوند ته ورکړل شو او امتیازات یې د ګوند غړو ته.

دوهمه برخه د مجاهدینو له خوا وه، چې د افغانستان عنعنوي ټولنه یې د مختلفو ګوندونو تر منځ وویشـله او یو ګوند د بل ګوند په خلاف او یو قوماندان د بل قوماندان پـه خـلاف پـه افغانسـتان او افغانـانو داسـې ظلمونه وکړل چې د ویلو نه دي.

همدارنګه په دغه دوران کې ژبني، قومي او نورو تعصبونو ته لمن ووهل شوه، خلقیانو پښتانه، پـرچمیـانو تاجکان او شعله ییانو نور اقلیتونه را ټینګ کړل، همدارنګه دلته چې د کوم ګوند مشر پښتون و، زیاتره پښتانـه یې ځان سره ملګری کړل، چې مشر تاجک و نو زیاتره تاجکان یې ځان سره کـړل او کـه هـزاره و، هـزاره او نور... چې دا ټولې خبرې او معضلې د کمونستانو له راتګ سره را پیدا شوې.

پروفیسور امین وویل: هر هغه سیستم چې په هغه کې دکتاتوري موجوده وي، که هغه دقوم یا مذهـب پـه نوم وي، یا د ګوند په نوم، هغه کې د بشر حقوق پایمالیږي.

ده زیاته کړه: دغه کمیسیون باید افغانستان کې د ننه خپل رول ولوبوي، او باید دا په ډاګه شي چې مـوږ انسانان یو او بیا د انسانانو نه علاوه مسلمانان یو او افغانان یو. او تر هغه چـې پـه افغانسـتان کـې یـو داسـې

سیاسي سیستم نه وي راغلی چې افغانانو ته د افغان په توګه حقوق ورکړي، او د ژبې او قومي تعصباتو نه ډېره نه وي شوې تر هغې پورې د بشر د حقوقو رعايت مشکل دی

ښاغلی قريب الرحمن سعيد وويل: دا چې په افغانستان کې بشر شته او د حقوقو يې هيڅ پته نه لګيږي. د ډېر پخوا نه د دغسې يو تنظيم جوړېدو ته ضرورت و څو د دغو حقوقو غوښتنه شوې وای. دا د خوښی ځای دی چې اوس د دغو حقوقو د رعايت لپاره کار کيږي.

ټول پدې پوهيږو چې د کمونستانو، روسانو او مجاهدينو په وختونو کې څه شوي او اوس څه کيږي، پخوا چې څه تير شوي دي هغه د تاريخ يوه پاڼه ده، او راتلونکي کې چې څه تيريږي په هغو باندې د افغان ولس پوهول پکار دی. ښاغلی سعيد زياته کړه: په افغانستان کې ګوندي، قومي، مذهبي او ژبينو تعصبونو ته ډېر لمن وهل شوې بايد چې افغانان د بشر د حقوقو او د دين نه خبر شي، همدارنګه د بشر د حقوقو کميسيون بايد دننه په افغانستان کې خپلې نمايده ګۍ پرانيځي او افغانانو ته د ژوند د حقوقو، د تعليم او تعلم د حقوقو، اقتصادي او نورو حقوقو د ورکولو په لاره کې پرته له کوم ډارنه کلکه دفاع وکړي.

د نيوز (The News) د ورځپاڼې خبريال وويل: شل کاله کيږي چې افغانستان کې جنګ روان دی، ډېر افغانان مهاجر شوي دي او اوس هم دا لړۍ روانه ده، دغه کميسيون بايد دلته په پاکستان کې د افغانانو له حقوقو نه دفاع وکړي، ځکه چې ډېر افغانان دلته کار کوي، ټکسونه ورکوي او پوليس له دوی نه په زوره پيسې اخلي.

ښاغلی افراسياب خټک: په افغانستان غونډې يو هيواد کې چې هلته جګړه روانه ده د خلکو له بشري حقوقونه د تخلفاتو را برسيره کول ګران کار دی، خو که کميسيون په اخلاص کار وکړي، نو ان شاالله چې بر کارونه به يې څه جوړ شي.

موږ حاضر يو تاسې سره هر ډول همکاري وکړو او د همکارۍ له لارې مسايل حل کړو. دلته په پاکستان کې تر اوسه د مهاجرينو د حقوقو لپاره کومه لايحه نشته. موږ د پاکستان له حکومت نه غواړو چې دا ډول لايحه تصويب کړي

ښاغلی دوکتور قمرالدين صديقي، سيد ميرزا عابدي، نصيرحميدي، حامد، محمد زبير شفيقي او خينو نورو افغانانو کميسيون ته لازمي مشورې ورکړې او همدارنګه راغلو خويندو هم په افغانستان کې د ښځو د حقوقو غوښتنه وکړه . غونډه د مازيګر په څلورنيمو بجو پای ته ورسيده او د غونډې ګډون کوونکيو په هغه مازيګرنی کې برخه واخيسته چې د کميسيون له خوا برابره شوې وه.

زيتون بانو:

زه په ادب کې د وعظ او نصيحت قايله نه يم

مرکه: حنيف خليل

زيتون بانو د پښتنو په ښځينه ليکوالو کې د نامه تښتنه ليکواله ده او پښتو لنډه کيسه د دې ميرمنې په ليکوالۍ کې يوه پرمختيايي پړاو ته ور داخله شوې ده. زموږ همکار ښاغلی حنيف خليل ورسره يو مرکه کړې ده چه موږ يې په دې ګڼه کې تاسو ته وړاندې کوو.

پوښتنه:- خپله ادبي او شخصي پيژندګلو په لنډه توګه بيان کړئ؟

ځواب:- په سپينه وړۍ کې د پير سلطان محمود په کور کې پيدا شوې يم. څلورمه پوړې مې سبق په کالجيټ سکول کې ويلی دی. بيا په الزبته ګرلزهاى سکول کې داخله شوم. دغه سکول نه مې لسم پاس کړ. په فرانټير کالج کې مې پرې ميډيکل (د طب شعبه) کې داخله واخيسته. ايف ايس مې وکړه بيا ناجوړه شوم. سبق را نه پاتې شو. څه موده پس مې بي اے او ايم اے پرايېويټ وکړل. بي اے او ايم اے مې واده نه پس وکړل. دې نه پس ريډيو کې پروډيوسره شوم. انټرويو مې ټاپ کړې وه _ بيا مې په خپله مرضی د ريډيو نوکري پريښوده.. په کال ۱۹۸۹ کې مې پښتو نه پس اردو کې هم ايم اے وکړه. اوس هم ښوونکې يم او ادب کې مې افسانې ډيرې ليکلې دی_ اوس يې هم ليکم-

پوښتنه :- ادب کې د افسانې د صنف انتخاب مو څنګه وکړ؟

ځواب:- ما شروع د شاعرۍ نه کړې وه. خو وروستو مې افسانه ليکل شروع کړل. څه خاص وجه خو يې را ته نه ده معلومه چې ولې مې افسانه ليکل شروع کړل. خو شايد دا ځکه چې په افسانه کې زه اظهار په آسانه کولی شم يا به د افسانې ليکل ما لپاره آسان وي.

پوښتنه :- تاسو په خپلو افسانو کې دښځو د نفسياتو او مسألو ترجماني ډيره کړې ده. دا په شعوري توګه ده او که په غير شعوري؟

ځواب :- خبره دا ده چې زه پخپله ښځه یم او د ښځو د مسألو مشاهده هم لرم نو په غیر شعوري توګه هم د ښځو د مسألو ترجماني زما په لیک کې راځي، خو زه به د دې خبرې وضاحت وکړم چې زه څه لیکم نو صرف د ښځو لپاره یې نه لیکم، بلکې زموږ د معاشرې ښځې خو د دې هر څه د لوستو جوګه هم نه دي، نو هغوی لپاره به یې څه ولیکم. ما سره اباسین آرټس کونسل کې یوه ادبي دستوره کیدله په هغې کې همایون هما ویلی وو چې بانو افسانې لیکي خو د ښځو د مسألو ترجماني کوي، ما وې زما لیک ښځې نه شي لوستی. نو ځکه زه وایم چې زه ښځو له نه، بلکې سړو له لیکم. ښځې خو زما په خیال یو محدو ماحول کې راګیرې دي، ما یو ناول "On the Eve" لوستو چې پکې د جولا په جال کې د راګیریدو یوه خبره زما ډیره خوښه شوې وه او هغې نه ما دا اندازه کړې وه چې ښځې هم د جولا په شان په جال کې ګیرې دي.

پوښتنه :- ستاسو د افسانو په هکله ویل کیږي چې د ډیر جرآت او آزاد خیالی مظاهره مو کړې ده، ستاسو څه خیال دی ؟

ځواب :- ما چې د افسانې لیکلو جرآت کړی دی، د چاپ کولو جرآت مې کړی دی. نو قلم مې هم آزاد پریښی دی. دا جرآت پکار دی، ځکه چې مانه دې څوک خامخا دا توقع ولې کوی چې زه دې ښځو ته د اندی کټوی چل وښایم، په غټه پیمانه د ښځو په مسألو خو هم څه ویل پکار دي کنه. .

پوښتنه :- تاسو نه وړاندې چې پښتو کې کومې افسانې لیکلې شوې دي. هغې نه تاسو څومره تاثر اخیستی دی؟

ځواب :- زه په پښتو، اردو او انګریزی کې مطالعه کولی شم، په هره ژبه کې چې را ته څه خوند راکړی دی نو لوستی مې دی. د مهدي شاه باچا او ګل افضل خان افسانې مې ډیرې خوښې دي، خو د مهدي شاه باچا افسانې صرف په یوه موضوع دی چې تاریخي اهمیت یې ډیر دی خو رنګا رنګي پکې نشته، ما که صرف د خوند او تسکین لپاره د دغو افسانو نه څه

تاثر اخیستی وي نو ممکنه ده خو دا به هم غیر شعوري وي. ما نه وړاندې سیاسي قسم افسانې وې او سیاست پ ادب کې زما نه دی خوښ.

پوښتنه :- زنانه لیکوالو کې چانه متاثره یې؟

ځواب :- شاعري مې د حسینه گل ډیره خوښه ده. هغې ته ما ویلی وو چې شاعري مه چاپ کوه. هغې راته په ځواب کې و وې چې زموږ د لارې مشکلات یا کوم کانې او ازغي چې زموږ ښځینه لیکوالو په لارو کې وو هغه خو تاسو لرې کړي دي. موږ ته خو هیڅ مشکلات نشته. په دې وخت کې سلمی شاهین هم موجوده وه. خو زما خیال دی چې حسینه گل کوم جرآت کړی دی هغه زموږ د توقع نه ډیر وچت دی. افسانه نگارو کې مې سیده رفعت نذیر خوښه ده خو هغې اوس لیک پریښی دی. ډرامې د سیده حلیم قریشي ډیرې ښې دي، دې ته ما مشوره ورکړې چې ډرامه لیکه. دې نه علاوه د صفیه حلیم ادب مې هم ډیر خوښ دی. صفیه حلیم چې اوس صفیه عدیلي ده ځکه چې د اردو یو اوسیدونکی سره یې واده شوی دی. دې ته هم ما مشوره ورکړې وه او اصلاح مې هم ورله کړې ده. ایم اے یې انگریزی کې کړې ده خو لیک په پښتو کې کوي. دغه شان نورې ښځینه لیکوالې هم شته چې ښه لیک کوي، زه په دې ډیره خوشحالیږم چې زنانه لیکوالې مخ په وړاندې ځي، فوزیه انجم چې واده شوه، نو بیا یې ادبي سرگرمی خاموشې شوې. موږ به ورته رسالې وغیره لیږلې چې ادب نه یې رشته بیله نشي.

پوښتنه :- تاسو نه وړاندې په ښځینه لیکونو کې د س ب ب خدمات موجود وو، هغې نه تاسو څومره متاثره یئ؟

ځواب :- د س ب ب (سیده بشری بیگم) د لیکونو نه زه ډیره واقفه نه یم خو داسې ښکاري چې د هغې په لیک کې قومیت یا افغانیت ډیر څرگند دی او زه د دغه قید نه آزاده یم د س ب ب په هکله به دا خبره هم کیدله چې دې له دا لیکونه ورور کوي. خدای به ترې خبر وي خو زه ذاتي طور دا نه منم.

پوښتنه :- تاسو د پښتو شاعری او افسانې نه علاوه څه ادبي خدمات تر سره کړي دي؟

ځواب :- اردو کې مې افسانې لیکلې دي چې د " برگد کا سایه " په نـوم چـاپ شـوېدي. یـو ناول مې لیکلی دی. دا هم اردو کې دی. " برگ آرزو" نوُیې دی. د " کچکـول " پـه نامـه مې خپلې هغه ډرامې هم را جمع کړې دي چې مې ریډیو او تي وي له مختلفو وختو کې لیکلـې وې، او د پښتو افسانو کتابونه مې: مات بنگړی. ژوندی غمونـه. خوبونـه او هنـداره دي. مـات ـ بنگړی د ایم اے پښتو په نصاب کې شامل و، کله چې ما د پښتو ایم اے امتحان ورکولو نو دغه وخت کې زما دا کتاب په نصاب کې شامل و. بیا ترې دا کتاب ووتو او اوس پکې ژوندی غمونه شامل دي.

پوښتنه :- ستاسو څه خیال دی چې پښتنه معاشره د زنانه لیکوالو حوصل افزایي کوي که زنانه برداشت کوي هم نه؟

ځواب :- پښتو ادب کې چې څومره وچت نارینه لیکوال دی تقریباً ټول د زنانه لیکوالو مخنیوی کوي. موقع ورته نه ورکوي. برداشت کوي یې نه. بلکې د ښځو د لیک هم د سره مخالف دي. حوصله افزایي خو لرې خبره ده. ما پښتو کې ګڼ شمیر کتابونه لیکلي دي صرف په یـو کتـاب راته انعام راکړی شوی دی. خو په اردو کې مې چې څه هم لیکلی دی نو په انعام یې پذیرایـي شوې ده. د پښتنو په مقابله کې اردو دانو زما ډیره حوصله افزایي کړې ده. پښتنو کې یو ایوب صابر و چې دایې ویل چې " زیتونٌ بانو په یوازې خان څومره خدمت د پښتو افسانې وکـړو ټولـو نرانو پښتنو هم دومره نه دی کړی". د پښتنو په مقابله کې په اردو دانو کې د احمد ندیم قاسمي. جیلاني کامران. مرزا ادیب. رحیم ګل او خاطر غزنوي غوندې لیکوالو زما په لیکونو خپلې رایې ورکړې دي. نو ځکه زه وایم چې ادبي حوصله افزایي زما څومره د اردو لیکوالو کړې ده. دومره پښتنو لیکوالو نه ده کړې. بلکې پښتنو مې مخه نیولې ده.

پوښتنه :- تاسو ته په اردوکې لیکل آسان دی که پښتو کې. یا دا چې په کومه ژبه کې اظهار در ته تسکین درکوي؟

ځواب :- ما ته دواړه ژبې یو شی دي. دواړو کې په آسانی اظهـار کولی شم او دواړو کـې راتـه تسکین حاصل شي.

پوښتنه :- د تخليقي ادب نه علاوه په تنقيد يا تحقيق کې څه لاس لرئ او که نه ؟

ځواب :- تحقيق او تنقيد سره مې ډيره علاقه نشته. البته ريډيو لپاره چې څه تحقيق غونډې ليک وکړم نو هغوی ښې ډير خوښوي، دې نه علاوه چې ما څومره تقريرونه هم ليکلی دی نو په مقابله کې يې عموماً ورومبی انعام ګټلی دی.

پوښتنه :- تاسو د ليک نه علاوه د ادا کارۍ سره هم وابسته پاتې شوي يئ، دې لړ کې مو څه کارکرده- ګی ښودلې ده؟

ځواب :- ادب ته راتلل خو زما يو قسم له ميراثي خبره ده ځکه چې زما نيکه پير عبدالقدوس تندر نه علاوه زموږ په خاندان کې نور اديبان پير قطب شاه، ظفر زهير، سيد ممتاز علي شاه وغيره هم دي نو زه هم ادب ته راغلم او څه زما فطرت ادب ته مايل و، دغه شان اداکارۍ ته راتلل زما ذاتي شوق او دلچسپي وه، دغه شان مې په تي وي او ريډيو کې په ګڼو ډرامو کې ادا کارۍ وکړه، په ريډيو په مختلفو فيچرو کې مې ادا کاري وکړه. اردو او پښتو دواړو کې مې کار کړی دی.

پوښتنه :- اوس ولې ادا کاري نه کوئ؟

ځواب :- اوس مې بچي خفه کيږي، او زما هم هغه دلچسپي نه ده پاتې.

پوښتنه :- تاسو او ستاسو خاوند تاج سعيد صاحب دواړه اديبان يئ. ستاسو بچي تاسو نه څومره متاثر دي؟ او دوی ادبي مسألو کې څومره دلچسپي اخلي؟

ځواب :- بچي مې ښه تعليم يافته دي خو نه د تاج سعيد نه متاثر دي او نه مانه، زموږ ادبي هلو ځلو باندې فخر کوي خو خپله دې ميدان سره يې دلچسپي نشته او دا ضروري هم نه ده، ځکه چې بانو قدسيه او د هغې خاوند دواړه ډير وچت اديبان دي خو بچي يې ادب ته نه دي راغلي. زما خيال دی چې د ګورې وې لاندې واړه بوټي يا ورې ونې وده نشي کولی.

پوښتنه :- ستاسو خاوند تاج سعيد ستاسو د ادبي رجحان حوصله افزايي کوي او که مخالفت؟

ځواب :- زما پلار به زما د ادبي سرګرميو مخالفت کاوه، کله چې ما له خليق صاحب زما د کتاب "هنداره" پيسې راکړې نو ما پلار ته ووې، هغه وې ته دې ادب نه ولې نه منع کيږي،

هغه به دا هم وي چې تر اوسه دومره ډيرو اديبانو د ګل او بلبل نه زياته خبره ونه کړه نو ته به څه ووايې، خو د دې برعکس تاج سعيد زما ډيره حوصله افزايي کوي. زه چې نوی پلاټ پيدا کړم نو اول دوی سره پرې خبرې وکړم او، دغسې دوی زما ډيره حوصله افزايي او پذيرايي کوي.

پوښتنه :- تاسو د تاج سعيد څومره پذيرايي کړيده؟

ځواب :- زه د دوی په ادب. صحافت او نورو کاوشونو فخر کوم او په مينه يې لولم. دوی سره پرې بحث او تبصره هم کوم.

پوښتنه :- ستاسو په خيال په مجموعي لحاظ په معاشره کې ښځې ته کوم مقام ورکولی شئ؟

جواب:- زما په خيال ښځه په معاشره کې آزاد ژوند نه شي تيرولی. زه چين ته تللې يم. هلته هم ښځه آزاده نه ده دغسې په نوره دنيا کې هم د ښځې حيثيت د سړي په نسبت کم دی او بيا په قرآن پاک کې هم چې چرته د سړي او ښځې ذکر راغلی دی نو د ښځې حيثيت ثانوي ښودلی شوی دی او سړی ته اول مخاطبه شوې ده، نو زه وايم چې معاشره کې د ښځې مقام د سړي نه پس دی او دا د سړي پابنده وي.

پوښتنه :- ادب يا افسانه کې د تبليغ او وعظ څومره ګنجايش شته؟

ځواب :- زه به ادب کې د وعظ او نصيحت قايله نه يم او نه پخپله وعظ کوم. دا صحيح ده چې ادب کې د معاشرتي مسألو اصلاح پکار ده خو زه په خپلو ليکونو کې اصلاح طرف ته صرف اشاره کوم او بيا لوستونکی آزاد پريږدم چې خپله اصلاح کوي او که نه؟ زه يې خامخا يوې لارې په راوستلو نه مجبوروم، زما د ادب دغه تصور دی، البته په ډرامه کې دغه اصلاح. تبليغ او وعظ کيدای شي.

پوښتنه :- ستاسو د ليکونو د مُلک نه بهر پذيرايي شوې ده او که نه؟

ځواب :- مُلک نه بهر هم زما د افسانو پذيرايي شوې ده، په انشأ مجله کې افسانه نمبر کې زما افسانه چاپه ده، دې نه علاوه په بهرنو مُلکونو کې زما افسانې لوستې شوې دي، برمنګهم ته هم زما افسانې رسيدلې دي، او ورسره ځينې افسانې مې په انګريزي او نورو ژبو کې ترجمه شوې هم دي.

پوښتنه :- د تخليقي ادب نه علاوه په تنقيد يا تحقيق کې څه لاس لرئ او که نه ؟

ځواب :- تحقيق او تنقيد سره مې ډېره علاقه نشته. البته ريډيو لپاره چې څه تحقيق غونډې ليک وکړم نو هغوی ښې ډېر خوښوي، دې نه علاوه چې ما څومره تقريرونه هم ليکلی دی نو په مقابله کې يې عموماً ورومبی انعام ګټلی دی.

پوښتنه :- تاسو د ليک نه علاوه د ادا کارۍ سره هم وابسته پاتې شوي يئ، دې لړ کې مو څه کارکرده- ګی ښودلې ده؟

ځواب :- ادب ته راتلل خو زما يو قسم له ميراثي خبره ده ځکه چې زما نيکه پير عبدالقدوس تندر نه علاوه زموږ په خاندان کې نور اديبان پير قطب شاه، ظفر زهير، سيد ممتاز علي شاه وغيره هم دي نو زه هم ادب ته راغلم او څه زما فطرت ادب ته مايل و، دغه شان اداکارۍ ته راتلل زما ذاتي شوق او دلچسپي وه، دغه شان مې په ټي وي او ريډيو کې په ګڼو ډرامو کې ادا کارۍ وکړه، په ريډيو په مختلفو فيچرو کې مې ادا کاري وکړه. اردو او پښتو دواړو کې مې کار کړی دی.

پوښتنه :- اوس ولې ادا کاري نه کوئ؟

ځواب :- اوس مې بچي خفه کيږي، او زما هم هغه دلچسپي نه ده پاتې.

پوښتنه :- تاسو او ستاسو خاوند تاج سعيد صاحب دواړه اديبان يئ. ستاسو بچي تاسو نه څومره متاثر دي؟ او دوی ادبي مسألو کې څومره دلچسپي اخلي؟

ځواب :- بچي مې ښه تعليم يافته دي خو نه د تاج سعيد نه متاثر دي او نه مانه، زموږ ادبي هلو ځلو باندې فخر کوي خو خپله دې ميدان سره يې دلچسپي نشته او دا ضروري هم نه ده، ځکه چې بانو قدسيه او د هغې خاوند دواړه ډېر وچت اديبان دي خو بچي يې ادب ته نه دي راغلي. زما خيال دی چې د ګورې وې لاندې واړه بوټي يا وړې ونې وده نشي کولی.

پوښتنه :- ستاسو خاوند تاج سعيد ستاسو د ادبي رجحان حوصله افزايي کوي او که مخالفت؟

ځواب :- زما پلار به زما د ادبي سرګرميو مخالفت کاوه، کله چې ما له خليق صاحب زما د کتاب "هنداره" پيسې راکړې نو ما پلار ته ووې، هغه وې ته دې ادب نه ولې نه منع کيږي،

شوې. دغو مقالو کې د افغانستان د تجارت د ترقي سپارښتنه کېده او پدې اړه يې ځينې ځانګړې نظريات هم درلودل.

د ده په احوالوکې راغلي دي چې کله دی ماسکو ته ورغی، د افغانستان سفارت ته يې تګ را تګ کاوه. دا وخت هلته افغان سفير ارواښاد سردار محمد هاشم خان و. له نوموړي سردار سره يې هلته آشنايي پيدا کړه. کله چې اعليحضرت امان الله خان د اروپا له سفر نه ماسکو ته ورسيد، دا وخت عبدالمجيد زابلي په ماسکو کې و، له افغان باچا سره يې هم پېژندګلوی وشوه. له ماسکو نه د ګرجستان تفليس ته د اعليحضرت امان الله خان ملګری و، خو چې باچا ترکيې ته لاړ، دی بيرته ماسکو ته ستون شو.

د اعليحضرت محمد نادر شاه شهيد په پاچهی کې کابل ته راغی او د افغانستان د اقتصاد او تجارت د پياورتيا لپاره يې خپلې نظريې صدراعظم سردار محمد هاشم خان ته وړاندې کړې.

«کابل تر د راتګ د مخه ده په آلمان کې د بانکداری په اهميت او په تجارت کې د بانکونو د ارزښت په باب ډير څه لوستی وو. کله چې افغانستان ته راغی، نو يې خپله دغه نظريه حکومت ته وړاندې کړه او د نورو افغاني تاجرانو په مرسته يې ملي بانک او سهامي شرکت جوړ کړل. پرې پسې دولت هم د افغانستان بانک جوړ کړ.

همدا ډول ده د تجارت د اتاقونو په جوړولو کې هم زيار وايست او قانون يې ورته تدوين کړ. همدا راز تعاوني ډيپو يې جوړ کړه او د کابل د پوهنتون د جوړولو لپاره يې هم خپلې نظريې وړاندې کړې.

ارواښاد عبدالمجيد زابلي د سهامي شرکت او ملي بانک د رياست ترڅنګه د افغانستان حکومت ته په مهمو اقتصادي او تجارتي چارو کې مشورې هم ورکولې. په افغانستان کې د صنايعو د ودې او ايجاد غوښتونکی و. د دوهم نړيوال جنګ په دوران کې عبدالمجيد زابلي د سردار محمد هاشم خان په کابينه کې د اقتصاد د وزير په توګه مقررشو. دا مهال ده د افغاني قره قل پوستکو د پراختيا او پرمختيا لپاره ډير کارونه

وکړل، د لندن او نیویارک بازارونو ته یې د افغاني قره قل پوستکو د صدور زمینې برابرې کړې او د افغانستان د زراعتي او صنعتي ودې په منظور یې ځینې پروژې طرح کړې.

د هلمند د ناوې د پروژې د طرح اوله امریکایانو نه د پور اخیستلو په مذاکراتو کې یې برخه واخیسته. د قطغن او بدخشان په پرمختیایي بهیرونو کې هم د ده د نظریو له پدله سترګې نښې پټیدلی. د بغلان د قند او د پلخمري د نساجي فابریکو په جوړیدو سره دا مهال د کندز، بغلان او پلخمري ښارونه په یو نوی اقتصادي پړاو کې داخل شول.

د ارواښاد سردار شاه محمود خان غازي د صدارت په دوران کې چې د افغانستان په سیاسي فضا کې کوم نوي تحولات راغلل، دی په دغو نویو سیاسي اجتماعي تحولاتو کې مطرح سړی و.

دوکتور فرهادي وایي (ترجمه): " ملي کلوپ د افغانستان سیاسي رجالو ته هم څه نوی سیاسي امکانات په لاس ورکړل او عبدالمجید خان چې دا وخت یې د زابلي تخلص انتخاب کړی و، په دغو سیاسي فعالیتونو کې یې خپل اهداف درلودل. له خپلو دوستانو سره یې اړیکې ساتل او لیکوالان یې جلبول او د تحصیل لپاره خارج ته د ځوانانو د لیږلو په اړه هم کار کاوه".

ارواښاد زابلي د سردار شاه محمود خان په کابینه کې هم څه موده غړیتوب درلود او بیا لیرې کړای شو او امریکا ته ولاړ، ډیره موده هلته پاتې شو. د ارواښاد دکتور محمد یوسف د صدارت په وخت کې بیرته کابل ته راغی او د ۱۳۴۳ش کال په لویه جرګه کې یې ـ چې د اساسي قانون د تصویب لپاره جوړه شوې وه ـ ګډون وکړ.

ارواښاد زابلي دا وخت هم د افغانستان د اقتصادي پرمختیا په اړه حکومت ته خپل نظر وړاندې کاوه او د ملي بانک او نورو هغو صنعتي ـ اقتصادي موسسو سرپرستي یې کوله چې غټ سهم د ده پکې و. د ده په اراده دملي بانک د خیریه صندوق په

لګښت د قبايلي زلميانو د روزنې لپاره د لوګر په پل علم کې يو ليليه ښوونځی جوړ شو.

د ۱۳۵۲هـ ش کال د سرطان له کودتا نه وروسته اواښاد زابلي بيا امريکې ته ولاړ او تر مرګه هلته پاتې شو. د خپل ژوند په هغو کلونو کې _ چې په امريکا کې اوسيده _ د افغانستان له مسايلو سره يې علاقه درلوده او د هيواد حوادث يې تعقيبول خو د خپل ژوند په وروستيو څلورو کلونو کې د حافظې د نشتوالي د ناروغی په امله له مسايلو څه کناره و او د امريکې په ماسا چوست کې په خپل کور کې اوسيده.

لنډه دا چې ارواښاد زابلي په شلمه ميلادي پيړۍ کې د افغانستان له ډيرو مهمو رجالو څخه و، د افغانستان د تجارت، بانکداري او اقتصادي پرمختياوو کې يې له ونډې سترګې نشي پټيدای. ده په هيواد کې د صنعتي موسسو په جوړولو، د افغانستان د ځينو سيمو په زياته د افغانستان د شمال په وده يې لوی لاس درلود.

يادونه: د دې ليکنې معلومات زياتره د دوکتور روان فرهادي له هغې مقالې را ژباړل شوي چې د اميد په ۳۴۴ ګڼه کې چاپ ده.

مرگ محمد عثمان صدقی، مرد فرهنگ و سیاست

در فرجامین روزهای ماه عقرب سال روان خورشیدی از مرگ اسفبار شخصیت گرانمایه، فرهنگی و سیاسی کشور محمد عثمان صدقی آگهی یافتیم. چون در آن روزها شماره اول مجلهء آزاد افغانستان زیر چاپ بود نتوانستیم خبر مرگ ، نکاتی چند در بارهء شخصیت و کارکردهای سیاسی و فرهنگی‌او به خواننده گان این مجله تقدیم کنیم. اینک در این شماره یادی داریم از این فرهنگی ارجمند و رجال سیاسی کشور در دههء دموکراسی.

محمد عثمان صدقی فرزند حبیب الله در ۱۹ میزان سال ۱۲۹۳ خورشیدی در کابل بزاد و در آغوش خانواده پرورش یافت. در هفت و یا هشت ساله گی به مکتب رفت. در لیسهء حبیبیه آموزش دید و در سال ۱۳۱٤ خورشیدی از این لیسه فارغ گردید و در ماه عقرب همان سال در دارالتالیف وزارت معارف به حیث سر کاتب پذیرفته شد. مدتی در آن جا ماند و در ماه سنبله سال ۱۳۱۷ خورشیدی عضویت انجمن ادبی کابل را حاصل نمود. محمد عثمان صدقی شیفته کسب دانش و بالا بردن سویهء تحصیلی خود بود، بنابرهمین ذوق او در پهلوی عضویت انجمن ادبی به پوهنځی حقوق شامل شد. در سال ۱۳۲۰ خورشیدی از آن فارغ گشت. پس از فراغت به رادیو رفت و به حیث مدیر نشرات رادیو شامل کار شد.

در ماه حمل سال ۱۳۲۳ خورشیدی گردانندہ گی و مسوولیت روزنامهء انیس به او سپرده شد و تا ماه سرطان سال ۱۳۲٦ خورشیدی در این وظیفه ماند. روان شاد مولوی خال محمد خسته در معاصرین سخنور (ص۲۵۵) نیشته اند: " در ۱۹ سرطان

۱۳۲۶ش به غرض تحصیل علوم اقتصادی و سیاسی و ژورنالیزم به امریکا رفت " اما جناب دوکتور روان فرهادی در مقالهء خوب شان زیر عنوان (محمد عثمان صدقی خدمتگار فرهنگ وطن) در پیرامون رفتن روان شاد صدقی به امریکا مینویسند : ' ناگهان چنان شد که مرحوم عثمان صدقی به خارج سفر کرد و آن در ۱۳۲۷ (یعنی ۱۹۴۸) بود، زیرا ملل متحد آرزو داشت در جملهء کارکنان خود از هر کشور اشخاص داشته باشد و همان بود که محمد عثمان صدقی کابل و دوستان را ترک کرده مقیم نیویارك شد و به زودی به طرز کار شعبهء اطلاعات سازمان ملل متحد آشنا گردید" (امید، شمارهٔ، ۳۴۴):

به هر صورت او در سالهای بیست سدهء روان خورشیدی به امریکا رفته بود وشاید هم در پهلوی کار با سازمان ملل به کسب دانش نیز میپرداخته است.

میگویند او در سفرش به امریکا مدت زیادی در آن جا ماند و در سلسلهء همین ماموریت یکی دوسالی در گینه جدید به حیث نمایندهء اطلاعات ملل متحد کار کرد.

روان شاد صدقی در سالهای سی همین سده دوباره به کابل آمد و در سال ۱۳۳۹ خورشیدی به حیث مدیر اطلاعات ملل متحد در کابل کار میکرد. در سالهای اول دههء چهل باز هم در امریکا بود. براساس نیشتهء دوکتور فرهادی : " ... مرحوم محمد هاشم میوند وال از کابل به او به نیویارك پیام فرستاد تاعهدهء وزارت اطلاعات کلتور را قبول کند " او دو سال وزیر اطلاعات کلتور افغانستان بود. در دوران صدارت روان شاد نوراحمد اعتمادی سکرتر جنرال وزارت خارجه مقرر شد. اما در این پست دیر نماند. به حیث سفیر در ترکیه انتخاب شد و پس از دو سال به حیث سفیر افغانستان در چین خدمت کرد.

پس از کودتای سرطان ۱۳۵۲ خورشیدی به تقاعد سوق گردید، به کابل برگشت و به کار فرهنگی خود ادامه داد. پس از کودتای ۷ ثور ۱۳۵۷ خورشیدی وضع کشور روز تا روز بحرانیتر میگردید، روان شادصدقی مانند افغانهای دگر مجبور به ترك میهن شد و به امریکا رفت. با خانوادهء خود در پنسلوانیای ایالات متحده میزیست و در همان جا در ماه نومبر ۱۹۹۸م و عقرب ۱۳۷۷خورشیدی چشم از

جهان بست و به جاودانه گان پیوست (اناالله و انا الیه راجعون). روانش شاد و یادش جاویدان باد.

روان شاد محمد عثمان صدقی استعداد سرشار سرایش شعر و نویسنده گی داشت. و به گفتهء دوکتور روان فرهادی: " زمانی که شاگرد مکتب حبیبیه بود، از جملهء نویسنده گان به شمار میرفت ". او افزون از سرایش شعر مقاله های فراوان در ارتباط به مسایل سیاسی و اجتماعی کشور نوشت و کارهای ژورنالستی و روزنامه نگاری او در دوران گرداننده گی روزنامهء انیس رونق بیشتر یافت. او در دوران جوانی پارچه های تمثیلی نیز مینوشت. به کار بستن زبان ساده و عامیانه و گزینش کلمات و اصطلاحات کوچه و بازار از ویژه گیهای پارچهٔ تمثیلی او بود. به نقل از گفته شاد روان لطیفی که گفته اند: " در جمع کردن کلمات و اصطلاحات عامیانه حتی کوچه و بازار کمتر کسی را مانند صدقی میتوان پیدا کرد".

چنان که گفته آمد : روان شاد صدقی در بخشهای گونه گون به نویسنده گی پرداخته است. اما کارهای در خور ستایش او – که با ذوق و استعداد سرشارش درایمن رشته دانش پیوند گست ناپذیر داشت– پژوهشها در بارهء تاریخ و ابنیه و آثار کهن تاریخی کشور بود.

روان شاد صدقی جوان ۲۵ ساله بود که مقالهء (رساله نما) در پیرامون بناهای تاریخی هرات نوشت و در سال ۱۳۱۸ خورشیدی زیر عنوان (یادگار های مدنیت هری) با تصاویر در سالنامهء کابل به چاپ رسید. و دهها مقاله و ترجمه های پژوهشهای دگران _ در ارتباط به تاریخ و فرهنگ کهن میهن – از او به ما مانده است.

روان شاد صدقی در بخش تاریخ نویسی افغانستان با انجمن تاریخ افغانستان همکاری نمود و بخشهای از تاریخ کشور را نوشت. همینسان در تهیه و نگارش کتابهای درسی مضمون تاریخ با وزارت معارف کشور کار کرد. در سالهای اول بازنشسته گی – دوران جمهوری روان شاد سردار محمد داود – کتابی زیر نام شهر های تاریخی آریانا تهیه نمود که از سوی وزارت اطلاعات وکلتور افغانستان چاپ شد. این کتاب نمایانگر مطالعهء او در جغرافیای تاریخی کشور و منطقه به شمار میرود.

در این دوران ترجمهء نمایشنامهء مشهور شکنتلای کـــالیداس را هـــم تکمیـــل نمـــود و در سال ۱۳۵٤خورشیدی به مناسب سیمینار روابط افغـــان-هنـــد از ســـوی وزارت اطلاعـــات و کلتور افغانستان به چاپ رسید. همینسان بـــه مناســـبت ســـیمینار کوشـــانیها کتـــابی زیـــر عنوان (کابل شاهان) تهیه دید و به مناســـبت همـــین ســـیمینار در ســـال ۱۳۵۷خورشـــیدی از سوی مرکز مطالعات بین المللی کوشانی چـــاپ و توزیـــع شـــد. همانســـان کـــه در آغـــاز گفتیم او شاعر بود و از جوانی تا پـــیری گاه گاهـــی بـــه ســـرایش شـــعر میپرداخـــت و دو دفتر شعر او تاهنوز بـــه چـــاپ رســـیده ، یکـــی، ســـرود هســـتی، چـــاپ کـــابل و دگری، نجوای‌دل، که در دوران غربت و دوری از میهن در ایالات متحدهء امریکـــا چـــاپ شـــد.

روان شاد صدقی در دوران زنده گی پـــر بـــارش در پـــرورش و تشـــویق نویســـنده گان جون همت گماشت و در دوران وزارتـــش کـــار بخشـــهای گونـــه گون وزارت اطلاعـــات و کلتور از درخشش ویژهء برخوردار بود، بخشـــهای دیریـــن شناســـی، فعـــال گردیدنـــد و در بر نامه های رادویو افغانستان تغییر مثبتی رونما شـــد. همینســـان زمـــانی کـــه ســـکرتر جـــنرال وزارت خارجه بود، در راه بهبود روابط افغانستان با کشور هـــای خـــارجی صـــرف مســـاعی نمود. کوتاه این که روان شاد صدقی یکی از ناموران فرهنـــگی کشـــور مـــا بـــود و مـــرگش ضایعهء بزرگ به فرهنگ کشور میباشـــد.

راغلی لیک

د افغانستان د مطالعاتو مرکز، د آزاد افغانستان د خپرونې درنو او ګرانو چلوونکو او همکارانو!

د مینې او پېروزنې ولولې تاسو ته ډالۍ کوم.

ګرانو دوستانو! د آزاد افغانستان په نامه، د افغانستان د مطالعاتو مرکز نشراتي ارګان د مجلې لومړۍ ګڼه مې ترلاسه کړه. لکه چې تاسو خپله لیکلي دي، مجله د ورځپاڼې په کچ له یوې خپرونې نه خو ښه والی لري، برسیره پر دې ستاسې د مرکز په شان یو مطالعاتي او تحقیقاتي او څېړنیز مرکز لپاره هم ضروري ده چې یوه مجله ولري ځکه چې د تحقیقاتي څېړنیزو مرکزنو څېړنې او مطالعې برسیره پردې چې باید نورو ته ورسیږي باید راتلونکو نسلونو ته هم د یو تحقیقي او مستند اثر په توګه وساتل شي، خو پدې برخه کې ضرور دا ده چې مطالب تحقیقي وي نه خبري او ګزارشي. ځکه چې د خبري او ګزارشي خپرونو لپاره نورې خپرونې موجودې دي او شته.

زه نه غواړم ستاسې د مجلې په لومړۍ ګڼه کره کتنه وکړم او زما د دې لیک یوازینی هدف هم دا ندی چې د (آزاد افغانستان) مجله وستایم، بلکې زه غواړم ستاسو د مرکز د مجلې رسالت او د هغې د راتلونکې وظیفې په اړه یو څه ولیکم. کیدای شي زما نظر او غوښتنه ستاسو د مرکز او خپرونې له نشراتي پالیسی سره برابره نه وي، خو زه د خپل نظر ټکی داسې بیانوم.

د افغانستان د مطالعاتو مرکز یقیناً پدې هدف تأسیس شوی چې د افغانستان روان سیاسي، اجتماعي، اقتصادي حالت او د افغانستان د خلکو اوسنی وضع وڅیړي او له دغې څیړنې څخه ځانته یو عمومي برداشت ولري او دغه برداشت د ضرورت په وخت کې نورو ته انتقال کړي. دا مرکز په داسې وخت کې تأسیس شوی چې زموږ هیواد په یو بد او لانجمن بحران کې پریوتی دی او زموږ له خلکو څخه یې لار ورکه کړې ده.

د دې مرکز د نشراتي ارګان وظیفه دا ده چې د هیواد د پوهو خلکو نظریات او خیالات د پخوا په شان را غونډ او خپاره کړي. برسیره پر دې دا مرکز باید د راتلونکو لپاره د داسې یو مرکز حیثیت غوره کړي چې افغانان په آزادانه توګه پکې راغونډ او د هیواد او د خلکو په اړه خپلې نظریې او څیړل شوي او څیړلي مواد او افکار بیان کړي، او مرکز باید دومره آزاد او دموکرات او پاک نیته وي چې نه یوازې د ټولو افغانانو نظریې واوري، بلکې دغو ټولو او یا بیلا بیلو نظریو ته په ښه شان چې په هغه کې د تبعیض او تفریق بوی او خوند نه وي انسجام او سمت ورکړي، پداسې شکل چې دغه نظریات د پردو یا هغو کسانو لپاره چې غواړي د افغانستان او سنې سیاسي، اجتماعي، اقتصادي او یا نورو برخو په اړه څه پوهیدل غواړي مثبته او پوره مجموعه و اوسي.

هغه بله خبره چې غواړم په هغه ډیر تینګار وکړم او هغې ته ستاسو ځانګړی توجه جلبول غواړم هغه د افغانستان په اړه د تاریخي اسنادو ژباړل او خلکو ته د هغو رسول دی. لکه چې تاسو ته ښه پته ده د افغانستان په اړه هغه ډیر ښه کتابونه، آثار او تاریخي سندونه چې په بهرنیو ژبو پخوا د دنیا په بیلا بیلو ملکونو کې خپاره شویدي هغه لا زموږ د خلکو په ژبو یعنی په پښتو او دری ژباړل شوي نه دي. زموږ ډیر خلک څه چې، ډیر فرهنګیان له دغو کتابونو، سندونو او آثارو څخه بې خبره دي او یا که خبر لري لاس ته یې نه ورځي.

که مونږ د هیواد د روانو دوو لسیزو د.پیښو په اړه په پیښور کې د افغانانو له خوا خپاره شوي ټول کتابونه را غونډ کړو، هغه ټول د حوادثو او پیښو د څیړنې تعقیب او په پای کې د حقایقو په برسیره کولو کې پاتې راغلي دي او هر یو یې په خپله مخه تللی دی. هغه آفتابي حقایق چې تقریباً ټول ترې خبر دي په هر یو کتاب کې د هر یو لیکوال په زعم او په خوښه راغلي دي او حتی چې د یوې پیښې د قهرمان یا هیرو نوم په بیلو بیلو کتابونو نه بدل راغلی دی.

دا خو زمونږ په مخ کې تیرې شوې پیښې او خبرې دي. که زمونږ دغه لیکوالان د هیواد د نولسمې پیړۍ تاریخ چې انګریزي استعمار پر ضد د خلکو له ویاړه ډک تاریخ دی ولیکي او یا د روانې میلادي پیړۍ د لومړیو دریو لسیزو په اړه چې زمونږ د هیواد هم له ویاړه ډک او هم غمجنوونکی تاریخ دی وغواړي چې څه ولیکي، پوره باور دی چې تیروتنی به یې بیخي ډیرې وي. دا پدې دلیل چې تاریخي پوره شواهد او اسناد په خپله ژبه یا ورسره نشته او یا په لاس نه ورځي. زمونږ د تاریخ او زمونږ د ملت ډیر اسناد او شواهد لا هم په بهرنیو ژبو دي او دا یو تاریخي ضرورت دی چې دغه شان کتابونه او آثار زمونږ په ملي ژبو وژباړل شي. دا په هر هیواد کې د تحقیقي مرکزونو وظیفه ده که دا مرکزونه سیاسي وي او که اقتصادي دي، اجتماعي وي او که فلسفي، دولتي وي او که غیر دولتي.

د افغانستان په اوسنیو شرایطو کې چې نور هیڅ ډول د څیړنې او تحقیق مرکز نشته، زما په یقین او خیال، دا د افغانستان د مطالعاتو مرکز وظیفه ده چې زمونږ د هیواد د تیر دورو ټول اسناد او کتابونه چې لا هم په بهرنیو ژبو دي په دري او پښتو ژبو وژباړي او خپل ملت ته یې ورسوي، څو زمونږ راتلونکی نسل چې بدبختانه د خپل هیواد د ویاړلی تاریخ څخه بې خبره دی آګاه شي او دا به د افغان ملت په تیره بیا د افغانستان فرهنګي ټولنې لپاره چې تاسو هم دهغه غړي یاست، ډیر ګټور او تاریخي خدمت وي.

موږ د ګاونډيو ملکو په مطبوعاتو کې وينو که چيرې په يوه کتاب کې د دوی د هيواد په اړه آن يوه پاڼه هم څه ليکل شوی وي، په سبايي په خپله ژبه اړوي. هغوی هم داسې تکړه کسان لري او هم مالي امکانات. موږ که تکړه ژباړونکي لرو خو هغوی بيا مالي امکانات نه لري، د خپلې کورنۍ د ډوډۍ پيدا کولو په غم کې ورک وي. نو بياهم دا د افغانستان د مطالعاتو مرکز مسووليت او رسالت دی چې زموږ د تاريخ دغه کمبود ته پاملرنه وکړي او هغه ټول آثار، کتابونه او اسناد چې د افغانستان په اړه پښتو خپاره شوي او يا خپريږي د خپلې مجلې له لارې خپاره کړي او خپل ملت ته داسې کارنامه مخې ته کښيږدي لکه چې د دنيا نورو مطالعاتي او تحقيقاتي مرکزونو د خپلو ملتونو مخې ته ايښي او تر نن پورې په هغو استناد کيږي.

په پای کې تاسو ته په پخوانی رسالت خو په نوی مرحله کې ښايسته او له وياړه ډکې برياوې غواړم.

په درناوي

سميع الله تازه

Editor –in Chief: Prof. A. Rasul Amin
Editor: Senior- researcher Zalmay Hewadmal

ANNUAL SUBSCRIPTION

Afghanistan

Individuals	Af . 10,00,00-00

Pakistan

Individuals	Rs. 200.00
Institutions	Rs . 400.00
Per copy	Rs . 15 .00

Abroad

Individuals	u.s$ 50.00
Institutions	u.s $ 70.00
per copy	u.s $ 10.00

Postal Address:
P. O. Box # 867
University of Peshawar
NWFP, Peshawar, Pakistan
Tel: +92-91-840318
Fax: +92-91-840288

Bank:
Account No. 1749-38
Habib Bank (Limited)
Jamrud Road
University of Peshawar
NWFP, Pakistan.

Note:

The ASC does not necessarily endorse the ideas and views expressed on its pages by scholars and writers.

AZAD AFGHANISTAN
(FREE AFGHANISTAN)

Vol. 1, No. 2, December 1998.

In this issue:

Monthly Journal (Pashto_ Dari) of Afghanistan Study Centre (ASC).
The ASC is an independent, non-partisan and non profit-making academic center whose major source of income is subscription, donation and accepts that financial assistance only which does not in any way compromise its independence.
Its major objectives are to pave the way for pluralism, participation, democracy and human rights in Afghanistan based on Islamic values and Afghan national traditions.
It struggles against discrimination in the name of politico-religious ideology, language, race, creed, sect, sex and dictatorship in any form.